

Naděje a zklamání

PRAŽSKÉ
JARO
1968

JIŘÍ VANČURA MF



MIROSLAV SYNEK

NADĚJE A ZKLAMÁNÍ

**PRAŽSKÉ JARO
1968**

**K VYDÁNÍ PŘIPRAVIL
VILÉM PREČAN**

**ČS. STŘEDISKO
NEZÁVISLÉ LITERATURY
SCHEINFELD-SCHWARZENBERG
1988**

Miroslav Synek: Naděje a zklamání – Pražské jaro 1968
(Prague Spring 1968: Hopes and Disillusionment)
K vydání připravil Vilém Prečan

Vyšlo v červnu 1988
jako 4. svazek
ediční řady Acta creationis

Vydalo ČSDS – Dokumentationszentrum zur Förderung der unabhängigen
tschechoslowakischen Literatur e. V.
(Documentation Centre for the Promotion of Independent
Czechoslovak Literature, Inc.)

ISBN: 3-89014-045-9

© 1988 ČSDS, Scheinfeld-Schwarzenberg

Production: Druck + Papier Meyer GmbH
8533 Scheinfeld, Federal Republic Germany



EDIČNÍ POZNÁMKA

V ediční řadě *Acta creationis* vydává Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury buď samo nebo ve spolupráci s jinými institucemi díla pocházející z domácí nezávislé tvorby nebo o ní informující a pojednávající.

Rozhodnutí vydat právě samizdatový rukopis *Naděje a zklamání* nebylo motivováno snahou dát dvacátému výročí „Pražského jara“ přednost před jinými výročími, jež se nakupila v letošním roce. Byli bychom velmi rádi vydali podobné základní čtení například o Únoru 1948, a to tím spíše, že mezi oběma výročími je hluboká dějinná souvislost: to základní, oč v roce 1968 v Československu šlo, bylo přece hledání východiska z hluboké krize, do níž uvrhl československou společnost v roce 1948 nastolený mocenský monopol komunistické strany. Taková práce bohužel nebyla napsána, přesněji: vše, co bylo ve sféře nezávislého domácího písemnictví k historii let 1945-48 nejnověji připraveno, nedospělo dosud do stádia rukopisu hotového k otisknutí.

*

Předkládaná knížka pochází z pera domácího autora (jméno Miroslav Synek je pseudonym). Byla zřejmě napsána s cílem poskytnout stručný, ale úplný přehled událostí, jež otrásaly Československem v letech 1968-69 a jež se označují obecně přijatým, třebaže často matoucím pojmem *Pražské jaro 1968*. Pod tímto označením chápé takřka každý něco jiného: obvykle podle toho, kde se sám v tehdejší době nacházel, a nebo z jaké politické pozice nebo generačního pohledu dnes ony události nahlíží.

Synekův výklad má několik předností, mezi něž patří důsledně historický přístup k událostem a nezbytný odstup od nich, jakož i snaha postihnout všechny dějové vrstvy dějinného dramatu a objektivně hodnotit úlohu všech jeho proragonistů; cenné je rovněž to, že historie „Pražského

jara“ pro autora nekončí srpnovou vojenskou invazí, ale že dovádí výklad logicky až do dubna 1969. Na zařazení do edičního programu měla vliv ještě jedna významná okolnost: Synkova práce je napsána tak, že může poskytnout základní orientaci a souhrnnou informaci čtenářům, kteří v dnešním Československu nemají možnost získat ucelený a oficiální propagandou nezkraslený obraz o tom, co se to vlastně před dvaceti lety v zemi dělo.

Na původním textu se až na odbornou jazykovou redakci nic neměnilo: je totiž také svědectvím o tom, jak se ve sléše nezávislého historického myšlení v Československu o daném tématu uvažuje. Zasahovat do rukopisu škrty a doplňky nebo jej obsahově redigovat ještě jakkoli jinak, i když by si možná místy doplnění nebo upřesnění zasloužil, znamenalo by toto svědectví zbavovat autentičnosti.

Změny byly provedeny pouze ve výběru příloh, aby časové korespondovaly s obdobím, jímž se zabývá autorův text. Autor původně vybral dokumenty, jež se soustřeďovaly jen na období července–srpen 1968; z nich bylo ponecháno Poseství občanů a prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna. Nově byl přiřazen Smrkovského článek z ledna 1968, manifest Dva tisíce slov a text zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění ze srpna 1969, jež – s Dubčekovým podpisem – bylo, jak soudím, viditelnou a definitivní tečkou za Pražským jarem.

V. Prečan

Tak jako z paměti národů sotva kdy vymizí napoleonské války, jatka u Verdunu nebo Hitlerovo tažení Evropou, bude k základním historickým zkušenostem Čechů a Slováků navždy patřit rok 1968. Náhlý a spontánní vzestup lidové aktivity. Jeho cynické potlačení. Zřetelný důkaz, že k demokratickým svobodám nemůže uzavřenou společnost přivést vládnoucí komunistická strana.

Osmašedesátý rok není jen československou zkušeností nebo jen poučením pro země tísněné velmocenskou patronací. Všechny a každého vybízí k opatrnosti: vznešená slova o míru a přátelství, suverenitě a územní nedotknutelnosti váží méně než holý mocenský zájem. Osmašedesátý rok také ukazuje, jak riskantní institucí se může stát přebujelé diplomatické zastupitelství či rozsáhlá garnitura vojenských a bezpečnostních poradců.

Tváří v tvář dlouhodobé společenské nehybnosti lze podlehnout dojmu, že země na východ od Labe opustily evropskou demokratickou tradici a staly se jiným, málo pochopitelným světem. Stejnou a snad ještě výraznější strnulostí byla poznamenána československá společnost před svým jarem – a přesto vzápětí ožila všobecným úsilím o novou, demokratičtější přítomnost a budoucnost. Protože žádný z tehdejších problémů nebyl vyřešen a mnohé další se vyostřily, společnost opět ustrnulá dřívce či později znovu a možná stejně neočekávaně procitne k novému dynamismu.

Dědicové Srpna vědí, že tomuto probuzení nemohou zabránit, snaží se je však co nejvíce oddálit. Také tím, že urputně a marně zařikávají duchy osmašedesátého roku. Proto je zapotřebí o Pražském jaru 1968 psát, mluvit a přemýšlet.

Brno, srpen 1987

M. Synek

NIKDO NEBYL SPOKOJEN

konec roku 1967

Všechny anekdoty mífící na Antonína Novotného – a bylo jich v šedesátých letech požchnaně – vycházely ze všeobecného mínění, že tento první tajemník Komunistické strany Československa a prezident republiky je hloupý.

Byl, nebo nebyl? Jedno je jisté: nikomu k srdci nepřirostl. Když koncem roku 1967 začaly v pražském podhradí kolovat zvěsti, že se to s Novotným nějak naklání, byly přijímány s nedůvěrou, škodolibým zadostiučiněním a lhostejností.

Ponechme stranou, zda se za deset let vlády Antonína Novotného zlepšily životní podmínky, jak se zlepšily a jak se snížil počet politických vězňů. Lidé jsou nevděční; když se jim někdo nelíbí, vidí především nedostatky. A ty opravdu nemuseli hledat.

Co jenom jeho doba nezažila! Měsíce, kdy nebylo možné sehnat dětské plenky, a období kritického nedostatku rakví. Všechny požadavky člověka na jeho cestě mezi kolébkou a hrobem se alespoň jednou, ale zpravidla opakovaně připomenuly jako těžko splnitelné. Nebyly utěrky a dámské kalhotky, jindy zase hřebíky a toaletní papír. A potraviny, ty především. „Maso bude, soudružky,“ prohlásil Novotný z přehlídkové tribuny, když chtěl poprvé bez papíru říci Pražanům něco lidského. A opravdu, s masem se to zanedlouho zlepšilo. A potom zase zhořšilo, soudružky.

Lidé si už zvykli, že v socialismu chybí hned to, hned ono. Takovou zkušenost mají Češi a Slováci a Rusové, Bulhaři, Poláci, východní Němci a jiní. Nás ovšem zajímají československé příčiny těchto nedostatků. Bylo o nich napsáno mnoho studií a knížek. Ekonomové nehledali příčinu ve vadném systému, ale shodli se

v názoru, že hlavní příčinou je nevhodné složení československého průmyslu: příliš mnoho těžkého strojírenství.

Sto let tadý byla Škodovka a Vítkovice, tavilo se železo a vyráběly těžké stroje, případně kanóny, podíl těchto odvětví však v hospodářství nepřevažoval. Teprve na počátku padesátých let se těžký průmysl dostal bezpečně na první místo. Všechna ostatní odvětví na něj vydělávala. Sem plynuly investice a pracovní síly z obchodu a zemědělství, sem byli převáděni obuvníci, čalouníci, holiči a příslušníci dalších zbytečných povolání. Také samozřejmě doktoři práv, filozofové a komerční inženýři.

Byla to padesátá léta s nejistou mezinárodní situací a s importovanou teorií, že výroba železa a strojů, strojů a železa, příznačná pro první sovětské pětiletky, je nezbytným pravidlem budování socialismu. Pak se doba poněkud změnila, vyjevila se scestnost tohoto názoru a také válka už nebyla předě dveřní, návrat však byl obtížný tím spíš, že vojenská síla zůstávala hlavním požadavkem. Těžký průmysl nadále stravoval největší část vyrobených hodnot. Strojírenství vyžadovalo hutě, stroje a elektrárny, ty se neobešly bez nových strojů a bez dalších hutí, prostě začarovaný kruh, výroba pro výrobu, někdy přirovnávaná k nestvůře, která požívá samu sebe.

Další obtíží byly suroviny. Strojírenství jako hospodářský základ země, která musí každý kilogram železa dovézt, je na pováženou. To je pak nutné surovinami šetřit. Jenže skutečnost byla opačná: když stroje, tak hodně těžké, náročné na spotřebu kovu a energie. Kvůli stejnému zisku musí Československo vyvézt pět tun kovu, Američané jen polovinu a Italové necelé dvě tony.

Jiným kamenem úrazu byla kvalita výroby. Stále se po ní volá, ale na trhu, kde je zhojí nedostatek, nakonec vždy rozhoduje počet výrobků. Všichni vědí, že československé stroje i oděvy, domy i potraviny jen ve vzácných případech mají světovou úroveň, spotřebitel je však bezmocný, musí vzít, co na trhu najde.

Československé výrobky nejsou ovšem určeny jen pro domácí trh, také se vyvážejí. Již od konce čtyřicátých let většina vývozu směřuje do Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí, odkud také přichází většina dováženého zboží, především surovin. Je to dobré, nebo špatné? Trh socialistických zemí je obrovský, a to je výhoda. Zároveň je málo náročný, málo nasycený, a to už je

výhoda jen zdánlivá. Země hladovějící po zboží vezmou i výrobky, které mají daleko ke světové úrovni. Československo má proto stálou dvojí tvář: běžný standard, podobný výrobkům pro domácí trh, posílá na Východ, lepší zboží na Západ.

Takové dvě odlišné úrovně se trvale těžko snášejí, a protože méně kvalitní zboží převažuje, nakonec také udává tón. Západní trhy odpovídají po svém: československé zboží přijímají neochotně a jen za nízké ceny. Stačí, aby konjunktura zakolísala, a dolar se už nezíská za dvacet nebo třicet, ale za šedesát nebo i sto korun proměněných ve mzdy a suroviny. Lépe než výrobky jde na odbyt přírodní bohatství, například surové dřevo. Československo je pak vedle Sovětského svazu jediným evropským státem, který dřevo jako surovinu exportuje, i když by bylo mnohem výhodnější zpracovat je ve vlastních továrnách. Drahý vývoz se samozřejmě nevyplatí, ale je nutný. Na nákup západní techniky, na zboží, které nelze vyrobit doma ani dovézt z Východu, na různé zahraniční závazky a zájmy. Vývoz se tak stává další zátěží vývoje životní úrovně.

Hospodářská situace na konci éry Novotného nebyla tedy růžová a nesvědčila o dobrém vedení společnosti. Ze všech evropských zemí zúčastněných na druhé světové válce utrpělo Československo nejmenší válečné škody. Když uplynulo dvacet let, nedalo se říci, že si svůj náskok udrželo. Občané stále víc srovnávali Československo s jeho západními sousedy a stále víc docházeli k názoru, že ten socialismus jde příliš ztuhá. Přesto svou nespokojenost nesoustředili pouze na kulhající hospodářství. Dá se dokonce říci, že hospodářské nedostatky nebyly tím hlavním, co jim na společnosti vadilo.

Všichni zřetelně viděli rozdíl mezi hlásanými ideály a prožívanou skutečností, rozdíl mezi slovy a činy. Věděli, že lidem se neříká pravda, už si na to zvykli, ale zároveň tím více či méně trpěli. Zásady sociální rovnosti a sociální spravedlnosti považovali za frázi, vždyť ne každému se měří stejným loktem. Byl tu především rozpor mezi komunisty a těmi ostatními. Lidé se denně přesvědčovali, že stranická legitimace znamená víc než odbornost, víc než pracovitost nebo přímý charakter. Není divu, že když se v polovině února 1968 prováděl průzkum veřejného mínění, objevoval se na prvním místě požadavek obsazovat

vedoucí místa lidmi vzdělanými a čestnými. Každý znal ze svého okolí příklady odlišného posuzování nejen práv a možností, ale i povinnosti a odpovědnosti, věděl, že se komunistům, především funkcionářům, leccos promine a že po různých aférách nenásleduje trest, ale pověstné vykopnutí směrem nahoru.

Zároveň s občanskou nerovností vládl její pouze zdánlivý opak – rovnostářství. Nepatrný je rozdíl v odměňování pracovníka pilného a lenivého, dovedný může zastat dvakrát tolik práce, ale pobírá přibližně stejnou mzdu jako pracovník, který má obě ruce levé. Takové rovnostářství mělo samozřejmě své hospodářské a morální důsledky.

Ani v jiných směrech nezvýhodňovala společnost zdravé před nezdravým, průbojné před zaostalým. Nejednen technik vstupoval do života se zdravým elánem, brzy však poznal, že se nevyplatí riskovat, že každá iniciativa je zdrojem komplikací a nejlépe je pouze plnit vymezené úkoly. Patolízal vedl před kritickým člověkem a tajejní vlastního nározu bylo společenským požadavkem, se kterým se každý musel vypořádat už ve školních lavicích. Když na počátku osmašedesátého roku povolila stávilá společenské kritiky a otevřeně se mluvilo o *hospodářské a morální krizi*, nikdo nemusel tato slova vysvětlovat. Lidem stačilo, co denně viděli kolem sebe.

*

V době, která předcházela pád Antonína Novotného, těžko najdeme sociální skupinu, která by trvala na dosavadním uspořádání poměrů.

Nelze to říci o *dělnících*, i když byli vydáváni za vládnoucí třídu. Jakápak vládnoucí třída, když spolu s rolníky měli ze všech sociálních vrstev nejnižší životní úroveň a prakticky nejmenší účast na řízení společnosti? Jejich takzvaní představitelé s nimi neprojeďnávali nic jiného, než jak co nejrychleji splnit úkoly stanovené shora. Dělníci věděli, že každou chybu, ať se jí dopustí vedení závodu, nebo vedení státu, budou jen oni muset napravit svou prací a že již minula doba, kdy komunisté z řad dělníků byli vyzvedáni do hospodářských a státních funkcí. Dělnictvo zůstávalo poslední společenskou instancí, kam vládnoucí vrstvy za trest odkládaly své beznadějně provinilé a nevěrné příslušníky.

Ani *stranický a státní aparát*, skutečná vládnoucí vrstva, nebyl

bezvýhradně oddán svému nejvyššímu představiteli Novotnému. Nebyly to lidové masy, ale právě tato vládnoucí špička, kdo nakonec po dlouhém váhání zbavil Novotného klíčové pozice. S rostoucím znepokojením pozoroval aparát, že věci se nevyvíjejí zdárně, hospodářství příliš kolísá, posvátné hodnoty klesají na ceně a lidem narůstá hřebínek.

Snad největší názorová propast ležela mezi představiteli novotnovského establishmentu a *inteligencí*. Upřímně řečeno, propast nebyla příliš hluboká a jistě to nebyla propast sociální. V polovině šedesátých let si inteligence nemohla příliš naříkat, i když si naříkala ze všech nejvíc. Technická inteligence zehrala na to, že možnosti jejího uplatnění jsou svázány řadou byrokratických zábran a vůbec se nedají srovnat s podmínkami ve vyspělejších kapitalistických zemích. Humanitní inteligence vedla s drobnými, ale patrnými výsledky boj proti zastaralým dogmatům, byla nejradikálnější a nejvyspělejší vrstvou s poměrně značným vlivem na celkové společenské vědomí.

Četné výhrady ke společenskému uspořádání měly *ženy*. Dávno už přestala působit slova o osvobození ženy v socialismu, projevy a bonboniéry o Mezinárodním dnu žen byly pouhou rutinní formalitou. Ženy stejně jako muži teď pracovaly, ale nikoli proto, že mohly a chtěly, ale především proto, že musely; rodina odkázaná na příjem muže byla zpravidla rodinou dost chudou. Za stejnou práci jim příslušela stejná odměna jako mužům, ale ve skutečnosti byly výplatní sáčky žen hubenější. Stále více žen získávalo odborné a nejvyšší vzdělání, avšak počet žen ve vedoucích funkcích nestoupal, nýbrž naopak klesal. Dokud nebyly velké potíže s malými dětmi a dokud nebyla práce příliš namáhavá, braly ženy svůj úděl jako samozřejmý. Hůř si už zvykaly na hodiny strávené v dopravních prostředcích nebo přeplněných a špatně zásobených obchodech. I když většina těchto žen nikdy nepoznala poměry příhodnější, daný stav zdaleka nepovažovala za dobrý.

Podobnou kapitolou byla *mládež*. O Novotném se říkalo, že má pro mladé lidi jistou slabost. Snad cítil přestárlost základny, na které je režim zbudován, byl to však spíše zájem o tvárné a ctižádostivé jednotlivce. Mládeži jako celku oprávněně nedůvěřoval. Dokud byli mladí krátce ostříhaní a učesaní, vyhlašoval je za naději národa, když však dělnická mládež dávala

zřetelně najevo, že jsou jí milejší tramské výlety do přírody než schůze Svazu mládeže, bylo zle. Policie zatýkala a soudy odsuzovaly.

Podobně to bylo se studenty. Každoroční studentské majáles přijímal vládnoucí aparát s nervozitou a samozřejmě je obklopoval policie. Docela čerstvou událostí, která poznamenala vztah studentů k dalšímu společenskému vývoji, byla takzvaná strahovská demonstrace. Do nových vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově, zbudovaných s velkou slávou, se studenti nastěhovali, ale spokojení v nich nebyli. Tato údajně vzorná stavba měla řadu nedostatků, také vadný kabelový přívod elektrického proudu. Když jednoho podzimního večera 1967 opět vypadl proud, vyšli studenti před kolej a spontánně se vydali dolů do města s voláním „Chceme světlo, chceme studovat!“

„Měli jsme pokyn rozhánět každou demonstraci,“ řekl o čtyři měsíce později ministr vnitra. Policie tedy studenty rozháněla. Pendrek, slzným plynem, tloukla je na ulicích a pak ještě v kolejích. do půlnoci a pořádně, takže tu zanechala desítky raněných.

Lidí spokojených natolik, aby si nepřáli změnu, měl režim méně než málo. Společnost na konci éry Novotného prožívala opravdovou krizi. Nikoli hroživou, ale všeobecnou, protože postihovala hospodářství i občanské vztahy, kapsu i morálku, všechny vrstvy. Tato společnost byla zralá ke změnám.

*

Zatím jsme pro poměry za vlády Antonína Novotného nenašli jediné dobré slovo. Byly skutečně tak špatné? Proč lidé, kteří měli tisíce výhrad, nevyužili pozdější příležitosti k tomu, aby odstranili socialistický charakter společnosti? Proč se o to alespoň nepokusili?

Režim Novotného z konce šedesátých let nebyl už režimem let padesátých. V několika amnestiích se vrátila domů převážná část politických vězňů, obětí takzvané revoluční spravedlnosti. Často přicházeli s podlomeným zdravím, museli začínat novou existenci, ale to všechno bylo lepší než vězení. Po únoru 1948 byl tisícům lidí vyvlastněn majetek, nejen továrníkům, ale také drobným živnostníkům, řemeslníkům a rolníkům. Od té doby zestárlí o dvacet let a namnoze se smířili s novým údělem. Navíc to byla

vrstva nevelká, rozptýlená a bez širšího vlivu.

Stále ještě působila takzvaná třídní justice, ochotná na pokyn ze stranického sekretariátu odsoudit nebo propustit každého bez ohledů na zdůrazňovanou socialistickou zákonnost. Trval nerovnoprávný vztah mezi žalobcem a obhájcem – na 3000 prokurátorů a soudců bylo jen 750 obhájců. Avšak období zcela vykonstruovaných obvinění a drastických rozsudků již minulo.

Předpokladem pro vedoucí funkci v hospodářském nebo správním aparátu byla i nadále stranická legitimace. Kádrová politika, důsledně rozdělující občany na plnoprávné a neplnoprávné, jimž byla přehrazena cesta k uplatnění, však postupně ztrácela své nejostřejší hrany.

Již téměř dva milióny československých občanů dostaly cestovní doklad a v roce 1967 každý padesátý občan navštívil některou západní zemi. To byl ve srovnání s cestovními možnostmi v západní Evropě počet nepatrný, avšak ve srovnání s poměry v Československu na počátku šedesátých let to bylo značné uvolnění.

Československá kultura houževnatě bojovala se stranickou péčí, dosáhla řady jednotlivých úspěchů a ve svém celku měla nadějný standard. Romány Josefa Škvoreckého nebo Milana Kundery, divadelní hry Václava Havla či Vratislava Blažka stejně jako filmy mnohých mladých tvůrců oslovovaly přemýšlivé občany. Často ani nebyly motivovány politicky, ale v daných poměrech se politickými stávaly. Patří k nejcennějším a nejtrvalejším hodnotám, které éra mírné liberalizace za Novotného přinesla. Dokonce společenské vědy, donedávna jen opakující marxistické poučky, začaly se rozhlížet po světě a poznávat svou zaostalost. Například průzkum veřejného mínění, zjišťování a zveřejňování názorů na základní společenské problémy, nebyl ani za Novotného přípustný, avšak vyspělejší sociologové si ho osvojili a ve dnech uvolnění už prováděli.

Československá skutečnost se za Novotného vyvíjela k lepšímu zcela nerovnoměrně a mnohem pomaleji, než požadovaly radikálnější vrstvy obyvatelstva. Jestliže na toto období pohlédneme z hlediska desetiletí, který je předcházel a která po něm následovala, musíme jednoznačně říci, že to byl *nejpříjemnější režim*, který lidé poznali od roku 1948, s výjimkou krátkého

období v osmašedesátém roce. Nespokojený současník Novotného nám dnes může připadat jako krajně nevděčný. Byl by ncochotně připustil, že se časy mění k lepšímu, ale rozhodně nechtěl spoléhat na to, že když si ještě pět nebo deset let počká, bude svět jako květ. Nedůvěřoval vývoji, který mění společnost k lepšímu sám od sebe.

Nespokojený občan roku 1968 požadoval odstranění zjevných nedostatků, nechtěl však režim od základu měnit. Zvykl si na něj, naučil se v něm žít a mnohé jeho rysy považoval za výhodné. Lidé věděli, že jejich životní úroveň ve srovnání se západními sousedy není valná, ale mlčky také přiznávali, že se od nich mnoho nežadá.

Kdo měl příležitost, zvyšoval si životní úroveň různými způsoby, prací načerno, vedlejším pracovním poměrem nebo všelijak. Kdo příležitost neměl, byl na tom ovšem hůř. Ale kdo si například tuze přál auto a byl ochoten přinést pro ně oběti, časem si k autu pomohl. Občan začal objevovat konzumní společnost a zároveň se uzavíral do sebe. Přicházely do módy víkendové chaty a chalupy, přede dveřmi byl pětidenní pracovní týden. Od pondělka do pátku se dá ledacos vydržet, když je pak o víkendu člověk vlastním pánem. Zkrátka dalo se v tom žít.

Snesitelnost poměrů nebyla však jediným důvodem, proč občané jako celek nepovažovali za nutné měnit společenskou podstatu zřízení. Byli přesvědčeni, že jim socialismus něco dal. Přes všechny nesnáze a obtíže tu byla vyšší životní úroveň. Ovšem, platili za ni prací žcn, domácnost vždy nevzkvétala a děti poněkud pustly, ale to byl všeobecný úděl, který se lépe snáší. Věděli, že ani v sousedních kapitalistických zemích se vývoj nezastavil, naopak tam postupuje rychleji, jim však přinesl zlepšení socialismus. Přinesl jim také plnou zaměstnanost. Trvala v českých zemích již od čtyřicátého roku a nebyla způsobena jen hospodářským rozvojem, ale také nízkou mechanizací a špatným řízením – přesto v tomto uspořádání viděli větší záruku své sociální jistoty. Netoužili po obnově třídy vlastníků, po návratu dřívějších majitelů továren ani po zrození nových. Ne snad že by se sami cítili být majiteli, avšak anonymní vlastníci, stát, jim byl milejší než jednotlivý nebo skupinový továrník.

A konečně snad, zjednodušeně řečeno, méně se báli Rusů než Němců. Nedá se říci, že by lidé v Československu svého

východního bratra milovali. Hodně jim ho znechutila domácí patolízalská propaganda, která slovo družba malovala na každém rohu a všechno sovětské vydávala za vzorné. Občané se domnívali, že Rusové, jak je nazývali, je právem silnějšího berou na hůl, směli se jejich technice a vždycky se nad ně rádi vyvyšovali; například hokejová vítězství nad sovětskou reprezentací bývala národním triumfem. Avšak zatímco s Němci tu byly špatné historické zkušenosti, nepřítel nikdy nepřicházel z východu. Případnou volbu mezi socialismem a kapitalismem by také do jisté míry museli chápat jako rozhodování mezi Rusy a Němci. Dnes nám tato tvrzení mohou připadat jako málo věrohodná, zabýváme se však koncem roku 1967, kdy Češi a Slováci měli svou základní zkušenost teprve před sebou.

Souhrnně můžeme říci, že českoslovenští občané věděli nebo tušili, že na Západě věci fungují lépe, přesto však netoužili po základní společenské přeměně. Výhody a přednosti existujícího společenského zřízení chtěli spojit s občanskými zásadami, které kdysi platily a dosud nabyly zapomenuty, a s morálními pravidly, která jsou trvanlivější než režimy. To, co se později odehrálo, nebylo hnutím proti socialismu, ale hnutím za lepší socialismus.

*

Vraťme se však k událostem, které se v našem vyprávění ještě nestačily rozvinout.

Jak se ukázalo, zprávy o tom, že Antonín Novotný má problémy, byly správné. Na Pražském hradě opravdu docházelo k pozoruhodným jevům. Při jejich líčení se přidržíme dobových informací. Současníci na jejich stručnost zehrali, nám však přichází celkem vhod; nejsme zvědaví, co který z prominentů tehdy řekl, sledujeme spíše zajímavou a poučnou ukázkou techniky, jíž se v socialismu provádějí státní a společenské reformy.

„Staré metody a styl stranické práce,“ říká se v informaci, kterou si po dvou měsících veřejnost vynutila, „neodpovídaly dané etapě společenského vývoje.“ Proto když se připravovalo *zasedání ústředního výboru strany v říjnu 1967*, bylo rozhodnuto zapojit do přípravy širší stranické kruhy. To, co přišlo zdola, výsledky jednání v šesti stech stranických organizací, byl materiál kritický. Vyjadřoval prý nespokojenost, bezradnost a pasivitu členů. Řada projevů na zasedání ústředního výboru názory organizací nejen

potvrzovala, ale navíc kritizovala vedoucí stranické orgány, předsednictvo a sekretariát. Jméno prvního tajemníka ÚV KSČ dosud nepadlo, pravý adresát kritiky však byl mimo pochybnost.

Tehdy se Antonín Novotný dopustil taktické chyby. V odpovědi na vystoupení prvního tajemníka komunistické strany na Slovensku se přestal ovládat a mimo jiné *označil slovenské stanovisko za nacionalismus*. Novotný neměl Slováky v lásce a už v předešlých letech se v tomto směru dopustil několika přehmatů, které si prezident společného státu nemůže dovolit. Nevhodným vystoupením na říjnovém zasedání ústředního výboru sjednotil Novotný proti sobě slovenský bok. Byla to sice menšina, ale spolu s českými kritiky značně silná.

Kdoví, jak by tenkrát říjnové zasedání pokračovalo, kdyby nemuselo v nejlepším přestat. Stranické vedení odjízďelo do Moskvy na oslavy padesátého výročí Říjnové revoluce. Jednání odročili na prosinec.

Novotný chtěl nepříjemné rozpory vyřešit tím, že je odklidil ze stolu. Předsednictvo ústředního výboru svolal až v polovině prosince a předložil mu jen referát o hospodářství. Když se setkal s odporem, přistoupil k dalšímu neuváženému činu: požádal o pomoc Leonida Brežněva.

Tehdejší *Brežněvova návštěva v Praze* byla velmi krátká a neoficiální, takže se o ní dovídáme jen z pozdějších veřejných vystoupení členů ústředního výboru. Z hlediska očekávaného výsledku byla neúspěšná. Brežněv jednak nadcházející pražské události podcenil, jednak si zřejmě Novotného nijak neoblíbil. Těžko mu mohl zapomenout, že v roce 1964, při odvolání Brežněvova předchůdce Chruščova z funkce, předsednictvo ústředního výboru KSČ sice zaslalo nezbytný pozdravný telegram, ale také veřejně vyslovilo názor, že moskevské vedení mohlo Chruščovovi alespoň poděkovat. Brežněv tehdy opovážlivou připomínku z Prahy přešel mlčením, nedá se však předpokládat, že ji Novotnému odpustil. Mluvilo se o tom, že zřejmě i později s ním měl rozpory; buď jak buď, v prosinci 1967 se Brežněv za Novotného nepostavil. ●dletěl do Moskvy s nezávazným prohlášením, že tohle je československá záležitost.

Když takto Novotný vystřílel svůj prach, byl ještě zranitelnější než dříve. Vzápětí to také pocítil. Jeho referát o novém uspořádání

vztahů v ústředních orgánech byl nejprve kritizován, posléze odmítnut a vrácen k přepracování. Něco podobného se v ústředním výboru ještě nestalo!

V diskusi, která následovala, byl první tajemník kritizován ze všech stran, mírně i odvážněji. Určitou odvahu kritika vyžadovala: Novotný přece držel v rukou Bezpečnost, lidové milice, armádu. Nedá nakonec své kritiky zavřít? Není to dávno, co mezi nimi seděl vysoce postavený Rudolf Barák, člen předsednictva, ministr vnitra, a teď sedí na docela jiném místě. Nesouhlasil s Novotným, ohrozil dokonce jeho pozici, a byl odsouzen jako zloděj valut a uměleckých předmětů. Barák ovšem tehdy jednal sám za sebe, kdežto za kritiky z roku 1967 stály početné stranické vrstvy.

Nakonec přišlo to nejpodstatnější: byl vysloven návrh na *oddělení funkce prvního tajemníka ústředního výboru strany od funkce prezidenta republiky*. Když se odpůrci Novotného na návrhu později shodli, zdůvodnili své rozhodnutí tím, že kumulace nejvyšších funkcí soustřeďuje velkou politickou moc v rukou jednotlivce, a také tvrdili, že jeden člověk nemůže obě náročné funkce zastávat.

Zatím ovšem na prosincovém zasedání nebylo rozhodnuto o rozdělení obou funkcí nebo o jejich ponechání v jedné ruce. Nedohodlo se předsednictvo, zasedající několik dní, a čas nestačil ani plénu. Museli končit, přede dveřmi byly vánoce. Než odročili jednání, zvolili komisi, která předloží návrh ve věci rozdělení nejvyšších funkcí, případně alternativní návrh na osobu prvního tajemníka.

Jak využil Novotný nastávajících svátků pokoje a míru a jak jich využili jeho oponenti, není známo. Existují určitá svědectví, že se hrstka nejvěrnějších stoupců Novotného aktivizovala, hodně se mluvilo a psalo o tom, že do vývoje chtěli zasáhnout generálové. Názor, že je třeba Novotného odstavit, nesdíleli zcela všichni členové ústředního výboru, třebaže nakonec hlasovali s většinou pro rozdělení funkcí. K odmítání je nevedla jen osobní věrnost a závaznost Novotnému, ale také opatrnost. Za dobu své „revoluční“ vlády si osvojili nechuť k novému, nepoznanému a obavu z každé změny. Zazněla i výzva k ohledům na sousední socialistické země, kde byl takový čin mohl povzbudit k

následování.

Když se v *prvních lednových dnech roku 1968* znovu sešlo plenární zasedání ÚV KSČ, bylo zřejmé, že Antonín Novotný svou pozici už energicky hájit nebude. Nakonec to prý byl on sám, kdo dal návrh na rozdělení dvou nejvyšších funkcí a do té podstatnější navrhl svého slovenského oponenta, Alexandra Dubčeka. Všichni s ním souhlasili. ●dhlasovali formální závěrečnou zprávu, v níž Novotnému poděkovali (za půl roku mu stejní lidé pozastaví členství ve straně), a rozjeli se domů. Sotva tušili, k čemu zde položili základ.

DO STRNULOSTI PRONIKL DÉMON ZMĚNY

leden, únor, březen

Každého, kdo 6. ledna 1968 vzal do rukou noviny, upoutal nejprve portrét nového muže. *Dubčekova* fotografie, kterou tenkrát měly noviny k dispozici, byla stará možná pět let, možná deset. Dubček nepatřil k nejznámějším a k nejfotografovanějším osobnostem. Pro občana v Čechách byl jedním z členů předsednictva ústředního výboru KSČ, které vedle Novotného ovšem mnoho neznamenal. Na Slovensku byl sice národním představitelem strany, ale i tam bylo třeba dbát, aby příliš nezastínil prvního z prvních.

Zajímavější než oficiální portrét byl zveřejněný životopis. Čtyřicet sedm let, dětství v Sovětském svazu, kam se odstěhoval jeho otec sdílející víru v nový život. Vyučen kovodělníkem, nedlouho před válkou návrat na Slovensko, účast v povstání, zpočátku drobné a pak stále vyšší stranické funkce, škola v Moskvě, která představovala nejvyšší stranické vzdělání, cesta do čela KSS a nyní celé KSČ.

Dubček tedy nepatřil ke gardě šedesátníků, která zakládala stranu nebo v ní pracovala od začátku, nebyl to ani Gomulka, který dovedení polské strany přišel prakticky z vězení, byl prostě jedním z dosavadních vedoucích funkcionářů. Zatím na sebe výrazněji neupozornil a jeho osobní názory veřejnost neznala. Ostatně ve spořádané straně se osobní názory nepřestují.

Když měl normalizovaný ústřední výbor v roce 1970 vysvětlit, proč vybral do čela strany člověka, kterého nyní zahrnuje hanou, uvedl, že to bylo kompromisní řešení přijatelné pro všechny. Celkem vystihl skutečnost. Ani pro oponenty Novotného, ani pro jeho stoupence nebyl Dubček nepřijatelný. Nadto měl jako Slovák

podporu slovenských členů ústředního výboru, kterým nikdo nemohl upírat právo, aby do nejvyšší stranické funkce zvolili svého člověka.

První dny Dubčekovy funkce probíhaly ve znamení ustálených protokolárních zvyklostí. Hned navečer došel pozdravný telegram Leonida Brežněva, polský Gomulka, východoněmecký Ulbricht, Živkov a Kadár poslali svá blahopřání na druhý den. Koncem ledna odjel Dubček na návštěvu do Moskvy a o týden později se začal setkávat s představiteli sousedních socialistických zemí. To všechno byly vžité zdvořilosti. ●bvyklými cestami se, stejně jako mezinárodní uznání, projevila také vnitřní podpora. Avšak rezoluce odesílané z okresních a krajských výborů obsahovaly vždy také souhlas s rozdělením vedoucí stranické a vedoucí státní funkce. To byl způsob, jak se zříci Novotného. Koncem února uvítali Dubčeka svým dopisem staří komunisté. Něco podobného bylo před lety uspořádáno na podporu Chruščova. Nový směr měl být takto posvěcen představiteli základních tradic.

✱

Necelý týden po svém zvolení vystupuje Alexander Dubček na shromáždění pražských komunistů, které bylo symbolicky svoláno do velkého strojřenského závodu. Ujistil komunisty, že ústřednímu výboru nejde o změnu vytyčené linie, zároveň však chce provádět opatření, která stranické organizace požadovaly.

Můžeme se právem domnívat, že Alexander Dubček vystihuje záměry nesourodé protinovotnovské opozice přesněji teď, na počátku roku, než v pozdějších vystoupeních. Pokud se dají představy tehdejší opozice převést na společného jmenovatele, pak obsahují *spíše drobné než podstatnější opravy dosavadního režimu*. Všechno, co tyto počáteční, velmi krotké záměry překročilo, nevyšlo už z iniciativy a nejvlastnější vůle ústředního výboru KSČ. Byla to odezva na hnutí a požadavky zdola, na události, které vytvářely novou skutečnost.

Po Srpnu mnozí normalizovaní kritikové vytýkali ústřednímu výboru, že příliš dlouho ponechal věcem volný průběh. Měl prý včas předložit vlastní program drobných reforem a neměl dopustit, aby tento program byl překračován. Po bitvě je ovšem každý voják chytřejší než před bitvou generál. Ústřední výbor vlastní program předložit nemohl, protože takový program neměl. Těžko by se

také na něm sjednocoval, když samo odvolání Antonína Novotného z vedoucí stranické funkce mu trvalo čtvrt roku. Mohl samozřejmě nasadit mocenské prostředky a potlačit všechny projevy politické iniciativy, otázka však je, zda se někdo z vedoucích představitelů cítil natolik silný, aby podobný radikální postup prosadil a řídil.

Pád Novotného – nepřeceňujme skutečnost, že zůstal prezidentem – nevyvolal ani demonstrace, ani lidové veselice nebo jinou spontánní odezvu. Přesto byl základní událostí výbušné povahy. Padl symbol, jehož fotografie visely v úřadech a ve školách již tak dlouho, že stačily zežloutnout. Zdál se být neměnný a neotřesitelný jako každá moc, která přežívá svou dobu. A najednou byl pryč. Tisíce Novotných na vládní, krajské a okresní úrovni, lidí tlustých i tenkých, kučeravých i holohlavých, ale vždy Novotnému nesmírně podobných, mohl a nemusel čekat podobný osud. Do ustálené a zdánlivě ustrnulé situace pronikl démon změny.

Dole se snad ze všeho nejdříve projevila zvědavost. Základní stranické organizace zvaly na své schůze vyšší funkcionáře, nejraději členy ústředního výboru známé svým opozičním postojem, a měly z nich informace. Co Hendrych a co Lenárt, jak se stavěli k odvolání Novotného? Ale víc se snad dalo zjistit přes manželky vysokých funkcionářů. Sami představitelé Ledna byli stranicky disciplinovaní a dosud jim záleželo na zachování protinovotnovské jednoty.

Pro širší občanské vrstvy, tedy především pro nestraníky, byla v tomto období příznačná *sképse a odstup*. V jednom z prvních průzkumů veřejného mínění, uskutečněných koncem ledna, na otázku – co soudí o lednovém zasedání ústředního výboru komunistické strany? – odpovídalo devět z deseti dotázaných, že se nic nezmění, že to všechno už tady bylo. Avšak již o čtrnáct dní později přikládalo velký význam současným politickým změnám čtyřicet devět procent dotázaných. Začala se rodit opatrná naděje, rostlo očekávání.

Kdybychom teď ve vyprávění svévolně přeskočili dva měsíce a vstoupili do poloviny března, viděli bychom široké občanské vrstvy naléhající na urychlení vývoje. Nyní však, v polovině ledna 1968, takové zjištění zdaleka ještě neplatí. Společenské dění zatím

krotce popohánějí umírněná slova vedoucích představitelů hledajících vlastní *odpověď na otázku, co se po Lednu změnil?* Protože ve stranickém vedení neexistovala odpověď společná, vkládal do ní každý něco ze svých představ. Kdo byl odvážnější a kritický, vyjadřoval se otevřeněji, zatímco ryzí konzervativci nadále mlátili prázdnou slámu nebo mlčeli.

Zastavme se u dvou vystoupení z této doby. Jedním z nich byl článek Josefa Smrkovského, tehdy ještě ministra lesního hospodářství, starého komunisty známého tím, že část padesátých let proseděl ve vězení. Článek s nadpisem „Oč dnes jde“, otištěný 21. ledna v deníku Práce, vzbudil pozornost. Některé jeho myšlenky byly nové, v dané situaci až revoluční: Odstranit byrokratické manýry. Rozhodovat demokraticky. Nedopouštět nadvládu jednotlivců a administrativy. Jednat tak, aby nevznikal rozpor mezi slovy a činy. Rozhodující musí být hledisko, kdo má pravdu, a kdo ji nemá, kdo má více pravdy, a kdo méně. V personální politice přihlížet i k charakteru lidí. Do důsledků korigovat, napravit a odstranit deformace socialismu a zabránit vzniku nových.

Podobně nové bylo vystoupení Alexandra Dubčeka na oslavách 25. výročí Února. Kromě tradičních pasáží vyzvedajících Únor a to, co po něm následovalo, byly zde také sebekritické a nápravné myšlenky: Je třeba důsledně a bez výhrad napravit všechny křivdy. Zvýšit účast pracujících na správě, neboť zatím se o tom jen hovořilo. A co víc – Dubček řekl, že stěťávání pokrokových a konzervativních sil není v zásadě vybojováno. Nestačí jen tu a tam něco poopravit, ale „v duchu leninských metod“ stav věcí skutečně a důsledně změnit – na každém pracovišti. Také řekl, že odbory musí obhajovat zájmy pracujících.

Tohle už bylo možno pochopit jako výzvu k účasti na nápravě, jako podněcování politické aktivity.

Kromě slov přišly záhy na řadu i *první činy*. 24. ledna se lidé dočetli, že bude znovu vycházet nedávno zastavený týdeník Svazu spisovatelů, studující mládež potěšila rehabilitace Jiřího Müllera, kterého pro politický nesouhlas nedávno vyloučili ze Svazu mládeže a samozřejmě i z vysoké školy. (Viníci se omluvili tím, že Müller některými svými názory na svazáckou práci předbíhal

dobu.) Byla zastavena připravovaná trestní řízení proti účastníkům strahovské studentské demonstrace a naopak sedm příslušníků Veřejné bezpečnosti bylo údajně potrestáno za surovost. Konečně začátkem února vyšla zpráva, že se pracuje na akčním programu Komunistické strany Československa, který ukáže, jak strana přistoupí k řešení nejpálčivějších nedostatků vyvolávajících oprávněnou nespokojenost lidí.

Na konci tohoto raného období osmašedesátého roku, necelé dva měsíce po odvolání Novotného z vedoucí stranické funkce, se společnost dostává do pohybu. Zatím projevují aktivitu především funkcionáři, reprezentanti dosavadního systému chápající nutnost změny a namnoze znepokojení myšlenkou o možných důsledcích této změny. Je však už jen otázkou času, kdy tento pohyb pronikne i do širších vrstev.

*

Když nedlouho po Srpnu Miloš Jakeš, jeden z nevlivnějších činitelů normalizační politiky, vykládal své názory na průběh osmašedesátého roku, s trpkostí vzpomněl na jednu zvlášť nepříjemnou epizodu a charakterizoval ji slovy: „Pak do toho vlítnul Šejna.“

Šejnova aféra byla tím posledním, co konzervativní funkcionáři, už tak dost vyplašení vývojem událostí, mohli potřebovat. Jako by se tu opakovala škodolibá historie kardinála Rohana a náhrdelníku z časů Marie Antoinetty nebo mnicha Rasputina ze dvora Mikuláše II. Prohnilost starého režimu najednou získala jednoduchý, pochopitelný a pohoršlivý tvar, který na samého monarchu vrhne horší světlo než desítky jakobínských pamfletů. Jan Šejna, generálmajor a prakticky nejvyšší stranický funkcionář v československé armádě, kandidát ústředního výboru KSČ, poslanec a člen předsednictva Národního shromáždění, utekl 27. února na Západ.

Původně to byl zemědělský dělník se čtyřmi měšťankami a stranickou legitimací, kterého si v armádě povšimli a dali ho do důstojnické školy. Za rok byl poručíkem v útvaru a za pět let podplukovníkem na ministerstvu obrany. To by byla velmi rychlá kariéra i pro mimořádný talent, avšak jakýkoli talent byl u Šejny sporný. Bytostný nevoják, jemuž dělalo potíže velet, nemluva, který si bral slovo vždycky až v závěru schůzí a dlouho si je

neponechal, což byla v tehdejší záplavě řečnických vodopádů příjemná vlastnost. Jeho doba přišla po pádu ministra národní obrany, Gottwaldova zetě Čepičky. Tehdy se Šejna objevil na ministerstvu, rovnou ve funkci vedoucího sekretariátu, a pak rychle postupoval: na plukovníka, poslance a generála.

Přestože ho vynesla teprve druhá vlna, byl ryzím dítětem padesátých let, která nestačil přesáhnout. Nepříliš bystrý úsudek a nepříliš pevný charakter zřejmě způsobily, že si z nové, postalinské doby nejvíce osvojil její úpadkovost. Také prý v sobě živil literární a umělecké ambice. Nikoli bohémské, nekouřil, nepil, před ženami se červenal a ve společnosti je oslovoval „soudružko“. Přesto se usilovně přátelil s filmaři a literáty, přesněji řečeno vyhledával jejich společnost a oni ho blahovolně využívali. Dokud s nimi seděl ve vinárně, byl nenápadný a nezajímavý, jeho výstup přišel až v závěru, při placení. Šejnova proměnná společnost byla dost početná a neskromná, takže to začalo zatěžovat i generálskou peněženku.

Šejna měl ještě jednu slabost – byl rád hodný. Těžko se našel tak lidský a snaživý poslanec. Kdo z voličů stavěl a nemohl sehnat stavební materiál, tomu pomohl. Nejpřirozenějším způsobem. Jako generál měl přístup k vojenským zásobám, k dispozici byli vojáci základní služby jako bezplatná pracovní síla a také vojenská doprava. Navíc měl Šejna blízkého spolupracovníka, podplukovníka Jaroslava Moravce, který přišel na ministerstvo jako stranický pracovník po menší korupční aféře v hospodaření s civilními byty.

Tak došlo i na jetelové semeno, které zemědělské závody, mimo jiné v Šejnově volebním obvodu, usilovně a marně sháněly. Šejna s Moravcem využili svého vysokého postavení, v čistících stanicích nakoupili semena za 829 tisíc a obratem je prodali s osobní přírůzkou za 1211 tisíc korun. Tenhle kapitál, spolu s ostatními drobnostmi to dělalo něco přes půl miliónu, Šejna nejen utrácel, ale snažil se také rozmnožovat. Ve velkém sázel do Sportky a jednou prý dokonce vyhrál 78 tisíc.

Náhodná revize v jednotném zemědělském družstvu Ostrožská Nová Ves, uskutečněná v prosinci 1967, objevila machinace a snadno došla až k Šejnovu jménu. Celou záležitost předala Věřejně bezpečnosti a v polovině ledna už nebyly žádné po-

chybnosti. Nešťastná doba! Ještě před dvěma třemi měsíci by se záležitost utuhlala, přinejhorším by Šejna s Moravcem odešli z funkcí, ale žádná aféra by nemohla vzniknout. Ve dnech po odchodu Novotného z nejvyšší stranické funkce si však každý rozmýšlel, zda má rostoucí spis potopit, a tak udělali pro Šejnu to jediné, co bylo za dané situace možné: náčelník vyšetřovacího odboru městské Bezpečnosti v Praze soudruha generála informoval a s postoupením spisů na patřičná místa nespěchal. Teprve 21. února bylo požádáno Národní shromáždění, aby vydalo člena svého předsednictva, poslance Šejnu, k trestnímu stíhání. Ani tady se neukvapili, takže předsednictvo vyslovilo svůj souhlas až 27. února. To už byl Šejna, vybavený diplomatickým pasem a doprovázený synem a mladou přítelkyní, za italskými hranicemi, na cestě do Spojených států.

Korupce na nejvyšších místech, ozdobená generálskými prýmky, dokáže lidi zaujmout. Navíc dostala celá aféra nové, mnohem povážlivější rozměry. Stále více se množila svědectví o vztazích mezi Šejnou a rodinou prezidenta Novotného. Znal se s prezidentovým synem, tehdejším ředitelem podniku zahraničního obchodu Artia, nebyl neznámý ani otci Antonínovi, který měl rád mladé, oddané lidi. Sama skutečnost, že Šejnu jmenoval generálem, ovšem nic neznamena a o přípravách vojenského vystoupení na záchranu Novotného, kterých se měl Šejna zúčastnit, nebylo nic konkrétního známo. Ať už bylo spojení mezi Šejnou a Novotným těsné, či vzdálenější, v tom nejvlastnějším smyslu byl Šejna mužem Novotného, produktem jeho éry. Za rozmarnou hříčku osudu můžeme pak považovat skutečnost, že právě velký stoupenec padesátých let a ctitel svého vrchního velitele položil účinnou minu pod budovu dogmatické a byrokratické vlády.

*

Proti Novotnému, kterého právem či neprávem považovali za Šejnova patrona, se nyní soustředil doutnající lidový hněv. Postoj k bývalému prvnímu tajcvníkovi se stal kritériem, podle něhož byli posuzováni funkcionáři. V četných a nejrůznějších rezolucích, které docházely ústředním institucím a novinám, se na počátku března opakoval požadavek: Chceme vědět, jaké stanovisko k Lednu zaujal náš představitel. Chtěli vědět, zda ten či onen

funkcionář, člen ústředního výboru KSČ, Novotného kritizoval, nebo hájil, zda přispěl k jeho svržení z nejvyššího stranického místa, nebo zda se teprve při závěrečném hlasování připojil k většině.

Tlak na zveřejnění diskuse v ústředním výboru KSČ, která předcházela odvolání Novotného z funkce, se neustále stupňoval. Některé odvážnější rezoluce už tehdy požadovaly, aby odstoupili funkcionáři, kteří – jak zněl užívaný termín – zastupují jen sami sebe. Někdy byl požadavek doplněn konkrétními jmény poslanců a funkcionářů společenských organizací.

Nastal čas rezolucí, *čas abdikací*. Okresní konference komunistické strany odmítly zvolit řadu dlouholetých funkcionářů s nevalnou pověstí. Částečně se také měnil aparát shora. Mezi prvními byl odvolán vedoucí školského oddělení ÚV KSČ Josef Havlín, jehož veřejnost spojovala s potlačováním studentského hnutí a s událostmi ve strahovských kolejích. Zato byl z Rumunska povolán nazpět velvyslanec Čestmír Císař, někdejší ministr školství, jehož studentská mládež považovala za svého zastánce. Byl zrušen diskriminační řád pro přijímání posluchačů na vysoké školy: napříště se mělo rozhodovat jen podle dosahovaného prospěchu a výsledku odborných přijímacích zkoušek.

Na okresní stranické konferenci v Brně řekl Alexander Dubček, že jednotlivci, kteří trvají na přežitých praktikách, představují nebezpečí, neboť svým postojem by mohli rozdmýchat vášně. Funkcionáři, kteří nechytíli nový vítr, váhavě vyčkávali nebo vyjadřovali svou nelibost nad vývojem událostí, byli na nátlak zdola odvoláváni z funkcí nebo přinuceni k odstoupení. Taktose například Ústřední rada odborů v polovině března zbavila svého předsedy a všech tajemníků a na doporučení stranického vedení zvolila do svého čela někdejšího ministra Karla Poláčka. Zároveň přikročila k vypracování nové odborové politiky, jejímž základem měly být odbory hájící zájmy pracujících. Byl odvolán ministr vnitra a generální prokurátor, nejpodstatnější abdikace však měla teprve přijít.

Rezoluce požadující *odstoupení Antonína Novotného z prezidentské funkce* – rezoluce Ústřední rady odborů, průmyslového výboru Národního shromáždění a jiné, kterých se dovolávalo usnesení předsednictva ÚV KSČ z 21. března – nebyly

skutečnou příčinou ani podnětem. Držet Antonína Novotného v této funkci, a tak ho třeba nepřímou ztotožňovat s novým politickým vedením bylo v dané situaci pro komunistickou stranu neúnosné. Proto předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo, že „vzhledem ke zdravotnímu stavu odejde soudruh Novotný na odpočinek“.

Tím samozřejmě vyvstala otázka nástupce. Nebylo ani pomýšlení na ústavní změnu, která by funkci prezidenta zrušila a přenesla její náplň na kolektivní orgán. V roce padesátého výročí republiky a v době, kdy národnost a státnost nabývaly na váze, nikoho podobné řešení snad ani nenapadlo. Jak se uvádělo ve zprávě z plenárního zasedání ústředního výboru strany, byla zvažována řada návrhů na nového prezidenta: Svoboda, Novomeský, Smrkovský, Husák, Císař, Dubček, Šorm, Černík, Fierlinger a další. Doporučen a zvolen byl penzionovaný armádní generál, někdejší velitel československého armádního sboru v SSSR a později ministr národní obrany Ludvík Svoboda.

Ponecháme-li stranou tehdejší proslovy, které měly oslavný ráz, zasloužily se o tuto volbu patrně tři okolnosti: Šlo o postavu všeobecně známou, spojenou s národně osvobozenickým bojem a do jisté míry protikladnou padesátým letům, v nichž byl tento zasloužilý voják pouhým účetním zemědělského družstva. Šlo o příznivé gesto vůči sovětským představitelům, neboť Svobodova jednotka bojovala v řadách Rudé armády. Konečně šlo o staršího muže bez politických zkušeností, u něhož byla jistá záruka, že se nestane soupeřem existujícího vedení.

30. března byl *Ludvík Svoboda zvolen prezidentem*. Desetitisíce lidí, nikým neorganizované, z vlastní vůle a upřímně chodily na Hrad blahopřát. Kam nový prezident přišel, všude sklízel nepovinné, srdečné ovace. „Se Svobodou za svobodu!“ bylo jedním z lidových hesel, jimiž ho zdravili. Po řadu měsíců, i když už časy byly těžké, zaujímal čelné místo mezi těmi, kterým lidé důvěřovali. Lidové ovace byly však už i počátkem osobní tragédie. Za sedm let bude funkce prezidenta zbaven novým ústavním zákonem, a znovu ji tak předá nejvyššímu představiteli strany. Z veřejného života odejde nelitován, nebude ho provázet vděčnost, ale morbidní anekdoty.

*

Nyní měl také stát nové vedení a proud událostí směřoval dál.

Dubnový průzkum veřejného mínění zaznamenával postupující názorový vývoj. Změny ve straně a celý takzvaný obrodný proces příznivě posuzovalo již sedmdesát pět procent dotázaných a nového prezidenta dokonce osmdesát osm procent. V pořadí důvěry za sebou následovala jména Dubček, Smrkovský a Svoboda.

Koncem března a v prvních dubnových dnech zasedal ústřední výbor KSČ. Bylo to ve skutečnosti po lednovém plénu první zasedání, které se zabývalo politickými otázkami. Proto je také veřejnost očekávala se zájmem.

Plenární zasedání zasáhlo do dalšího vývoje především osobními *změnami na vedoucích místech*. Nejprve na stranických: po řadě rezignací členů dřívějšího vedení byli do předsednictva zvoleni mimo jiné František Kriegel, Josef Smrkovský, Josef Špaček, tajemníky se na tomto zasedání a později stali Čestmír Císař, Alois Indra, Bohumír Kolder, Zdeněk Mlynář, Jozef Lenárt a Štefan Sádovský. Za předsedu Národního shromáždění byl doporučen Josef Smrkovský a předsedou Národní fronty se stal František Kriegel.

Na zasedání byla ustavena takzvaná Pillerova komise, která měla dokončit a prověřit stranickou *rehabilitaci* vedoucích osob postižených v procesech 1949-1954. Třebaže byla zpráva komise za několik měsíců připravena k projednání, pozdější události způsobily, že se už nikdy nedostala na pořad.

Pokračovaly i vlastní rehabilitace. Již v březnu ústřední kontrolní a revizní komise strany vrátila členství ve straně spisovatelům vyloučeným v předešlém roce a také vedoucím stranickým funkcionářům popraveným v padesátých letech. Až do srpna byly pak stranické rehabilitace vyhlášovány v téměř pravidelných intervalech. Aby se zmírnila trapnost posmrtných ospravedlnění, stranická komise nadále vracela členství nikoli neomezeně, ale do roku, kdy rehabilitovaný zemřel. Pro nápravu takzvaných tragických omylů bylo konečně podniknuto i to, že k 1. květnu 1968 dostaly Řád Klementa Gottwalda někdejší oběti Gottwaldovy justice Husák, Goldstücker, Smrkovský a Pavel. Stranické a státní vedení však ani v jediném případě nepřikročilo k veřejnému ospravedlnění nekomunistických obětí, i když mezi nimi byly například význačné postavy protifašistického odboje.

Na zasedání ÚV KSČ byla konečně projednána a po několika letech jmenována *nová vláda*. Jejím předsedou se stal Oldřich Černík. Je zajímavé povšimnout si místopředsedů Černíkovy vlády: Peter Colotka, František Hamouz, Gustav Husák, Ota Šik a Lubomír Štrougal. Kromě jediného kacíře samí funkcionáři, které ještě po deseti letech nacházíme na vedoucích místech, v čele garnitury, která odsuzuje osmašedesátý rok. Aby se později vysvětlila trapná okolnost, že místopředsedy tak odsouzeníhodné vlády byli nejspolehlivější soudruzi, uvádí se v oficiálním dokumentu stručné tvrzení: „Místopředsedové vlády nebyli tehdy o událostech ve státě dobře informováni.“

Ve dnech březnového a dubnového zasedání ÚV KSČ se rozcházejí lidé, kteří ještě před čtvrt rokem svorně hlasovali proti Novotnému, řada funkcionářů beze slávy opouští klíčová místa ve stranickém a státním vedení. Svou osobní prohru přijímají různě, ale jen málokterý z nich rezignuje. Většinou se s nimi setkáme, až se budou poměry znovu od základu měnit.

OPOJENÍ SVOBODOU

duben, květen

Přišli noví lidé, byl zveřejněn nový stranický a státní program, dokumenty slibující podstatně příznivější společenský vývoj. Vedení své zpoždění dohonilo. Mělo program, představu o metodách a nové lidi, zatímco v závodech a obcích zůstávalo všechno při starém. Kromě agilních a odvážněji založených jedinců lidé stále ještě vyčkávali. Většinou se báli, zda se to všechno nakonec neprojeví jako panská hra, na níž může obyčejný člověk jenom tratit.

Činitelem, který od samých počátků vstoupil do událostí a hrál v nich podstatnou úlohu, dodával občanům kuráž a formoval jejich společné myšlenky, byl tisk. Přesněji řečeno – *tisk, rozhlas a televize*. Po celou dobu vlády Novotného a vlád dřívějších byly tyto sdělovací prostředky spolehlivým sluhou, který sice občas zazlobil, ale ve svém souhrnu tlumočil stanoviska vedení, případně jeho mlčení k choulostivým otázkám.

Proč se prakticky přes noc přeměnily v nástroj, který společenským změnám nejen stranil, ale pomáhal je urychlovat? Lidé, kteří v novinách, rozhlasu a televizi pracovali, měli se svými čtenáři a posluchači stejný názor na to, co je a co není správné. Navíc často viděli neduhy společnosti ve větším měřítku a širších souvislostech. Když pak poměrně rychle zanikl denní, doslova policejní dozor nad obsahem novin a vysíláním a zavládla svoboda slova, dostali novináři svou příležitost i dar, s nímž si občas nevěděli rady.

Právně podložené svobody slova se dočkal tisk teprve koncem června. Národní shromáždění tehdy přijalo zákon, podle něhož „cenzura je nepřípustná“. Tisku se pouze přikazovalo chránit

státní a vojenská tajemství a zveřejněné nesprávné informace odvolávat tiskovou opravou. Byl to zákon se snad nejkratší dobou platnosti v historii československé legislativy: za deset týdnů byl zrušen. Skutečné trvání svobody slova bylo o něco delší, neboť červnový zákon vyjadřoval stav trvající přibližně od března 1968.

S největším zájmem přijímala veřejnost relace a články odhalující takzvané deformace režimu, ke kterým docházelo zejména v padesátých letech. Televizi a tisk například značně zaujala otázka, zda bývalý ministr zahraničí Jan Masaryk skutečně spáchal sebevraždu, jak zněla úřední verze, nebo byl zavražděn sovětskou politickou policií, takzvanými Berijovými gorilami. I když se veřejnost již v předchozích letech dověděla leccos o brutálnosti padesátých let, znovu ji rozhořčilo svědectví o tom, že pouze v Brně za roční období od října 1950 do října 1951 bylo popraveno 24 občanů. Takové zprávy jako článek o táborech nucených prací, kam byli podle zákona 247/48 posíláni lidé bez soudního rozhodnutí, jen na pokyn okresních komisí, ještě prohloubily živelnou nechuť ke všem přežívajícím formám diktatury a jejím nositelům. Když pak lidé četli, že ti, kdo vytvářeli padesátá léta, stále ještě mají dobrá místa a pozice, že například hlavní vyšetřovatel Doubek byl sice jako obětní beránek odsouzen v roce 1957 k devíti letům vězení, ale za pár měsíců byl na příkaz shora propuštěn a usazen na teplém místě v Čedoku, že někdejší strážmistr Smrčka, který v Mírově týral vězně, je už kapitánem, kdežto strážmistr Mranica, který ve vězních respektoval lidi, je pouhým praporčíkem, atd., kladli si otázku, zda se to s nápravou míní poctivě, a bezděčně prohlubovali svůj radikalismus.

Státní bezpečnost byla vděčným námětem tehdejšího tisku. Je to zcela pochopitelné vzhledem k funkci, kterou jí režim ukládal, a k metodám, které jí dovoloval. Tak se veřejnost například dověděla, že každý telefon je už při stavbě obvodních ústředěn připojován tak, aby mohl být bez nejmenších obtíží a samozřejmě bez právního podkladu odposloucháván. Stejná rutina, neohlížející se na ústavní záruky, byla provozována i při porušování listovního tajemství.

Občan neměl iluze o nezištnosti vládnoucích vrstev, avšak výsledky úředního šetření, jak se vedoucí činitelé obohacovali, ho nenechávaly v klidu. Ztrácel trpělivost, když se dočítal, že

například různé konfiskované vily byly funkcionářům prodávány se slevou a na splátky a že se podvodnými úpravami, na nichž často pracovali zdarma vojáci, měnily v rodinné domky a dosavadní nájemníci byli urychleně přestěhováni do bytů ze státní výstavby, na kterou čekali sociálně slabí lidé celá léta. Prominentní špičky dostávaly draze zakoupené zahraniční výrobky do užívání, aby je vyzkoušely, a zaběhnutá byla i řada dalších cest, jak těmto „lidovým představitelům“ zpříjemnit a usnadnit život.

Ani oblast zahraniční politiky ve svých podružnějších projevech nebyla teď nedotknutelná. Na příkladech, kdy českoslovenští obchodní zástupci hbitě využívali dělnických stávek v kapitalistických zemích a nabízením chybějící produkce vpadali stávkujícím do zad, seznamoval se čtenář s rubem hlásaného proletářského internacionalismu. Vzal na vědomí, že československé proudové letouny pomáhaly masakrovat biaferský lid nebo že vrah Stalinova oponenta Trockého byl při propuštění z dvacetiletého žaláře očekáván u mexické věznice s připraveným československým diplomatickým pasem.

Podíl velmi sledovaných relací a značně čtivých materiálů na celkovém obsahu sdělovacích prostředků byl jistě větší, než jaký by odpovídal ideálním představám. Bylo samozřejmě snadnější a vděčnější sestavit materiál o brutálním zacházení s vězni v československých táborech nucených prací než se zabývat náměty, které občany přimějí k hlubšímu zamyšlení nad vývojem společnosti. Novináři byli jen lidé a v čase uvolněných zábran také populárním postojem vykupovali své dlouhodobé mlčení a špatné svědomí. Ve společnosti, kde by existovala veřejná kontrola počínání vlády a vládního aparátu, by nikdy nemohlo dojít k takovému nahromadění skandálů, nehledě k tomu, že kontrola sama možnosti skandálního jednání omezuje. Avšak v situaci, kdy po dlouhá léta, prakticky po dvě desetiletí nemohlo být zveřejněno jediné kritické slovo na adresu vlády, strany nebo policie, uvolnění této přehrady způsobilo svého druhu povodeň.

Ohlas posluchačů a čtenářů byl téměř jednoznačný. Náklady tisku se podstatně zvýšily, na noviny stáli lidé ve frontách a již v březnu se počet občanů pravidelně poslouchajících rozhlas zvýšil ze 43 na 80 procent. Dobová karikatura zachycuje občana sedícího před televizní obrazovkou, obklopeného novinami a s

tranzistorovým přijímačem v ruce. Byl to spíše obrázek ze života než nadsázka.

Tak jako si většina občanů oblíbila rozhlas, televizi a tisk, většina stranických a státních funkcionářů na sdělovací prostředky žehrala. Mít za zády svobodný tisk je i pro vládu s počestnými úmysly nepříjemné. Navíc některé zveřejňované články komplikovaly vztah stranického a státního vedení se sousedními socialistickými státy. Tyto státy nebyly na svobodu tisku zvyklé a ani si zvykat nechtěly. Na druhé straně ovšem tisk udělal mnoho pro seznámení občanů s programem státního vedení a upřímně ho podporoval.

*

Jestliže jsme se zabývali sdělovacími prostředky, bude účelné a poctivé zmínit se také o celkové *snášelnosti k opačným názorům*. Dlouho a stále ještě pěstovaná představa, že může existovat jen diktatura jedněch názorů, nebo diktatura názorů opačných, je podvod záměrně udržovaný právě představiteli diktatur. V osmašedesátém roce na rozhlasových vlnách stejně jako na obrazovkách nebo v tisku samozřejmě převažovaly názory takzvané progresivní a obrodné, víra ve vlastní pravdu však byla tak silná, že žádný odpovědný redaktor se nebál zařadit i nesouhlasný názor, ať již z pramene zahraničního, nebo z domácího.

Zatímco nesouhlasných zahraničních názorů stále přibývalo, vystoupení domácích zastánců konzervativních hledisek byla vzácná a – dalo by se říci – vyhledávaná; znamenala totiž vítanou změnu v dosti jednohlasném chóru stoupenců společenských reforem. Bylo však jen málo lidí ochotných riskovat výsměch, případně ostouzení, když je někdo začal považovat za představitele starých metod. Zastávat opačný názor znamenalo mít do jisté míry odvahu.

Občan, který v osmašedesátém roce před televizní kamerou hájil konzervativní stanovisko, se ve svém okolí znemožnil a musel počítat s tím, že třeba dostane pár hloupých anonymních nebo podepsaných dopisů. Tato malá snášelnost, neúcta k opačným názorům byla nepochybně jednou ze záporných stránek obrodného procesu. Můžeme například jen litovat, že tehdy neexistoval časopis, který by byl zcela otevřenou tribunou

názorové menšiny, to jest lidí, kteří byli spíše pro zachování starých pořádků, než pro nastolení nových.

Nechť veřejnosti k dogmatickým názorům můžeme snadno pochopit. Po dvě desetiletí před Lednem byly tyto názory jediné, vládly tvrdou rukou a občanům byly vnucovány na každém kroku. Teď, když to situace dovolila, byli lidé vůči nim nevraživí a přijímali je podrážděně.

Při kritice těchto málo tolerantních postojů nemůžeme ovšem přehlížet skutečnou míru věcí. Lidé byli na nositele zůle a nekontrolované moci rozhořeni, nebyl to však nenávistný vztah přerůstající v odplatu. Koncem šedesátých let, jak už jsme řekli, byly hrany obroušeny, režim se měnil k lepšímu, zmírňoval se. Jistěže tu byli lidé postižení, kteří chtěli vidět své učitele na kolenou, většinou však šlo o křivdy staré deset patnáct let, nebo i více. Mnohé už uhladil čas. Veřejnost chtěla, aby viníci útrap nedostali novou příležitost, odplatu však nežádala. Vysvětlovat věci tak, že nenávistné síly ukřivděné výstavbou socialismu jen čekaly, až budou moci rozpoutat strašlivý teror (slova Vasilu Bil'aka). lze jen za předpokladu, že lidé zapomněli, jak tehdy společnost vypadala, jak smýšlela, co žádala a co si nepřála, a že jim to nikdo nebude smět připomenout.

Ten, kdo v osmašedesátém roce odvážně plaval proti proudu převládajících názorů, musel počítat s tím, že se zesměšní a takzvaně společensky znemožní. Jedním si však mohl být jist: nezakročí proti němu policie ani jiný státní orgán. To je samo o sobě velká jistota a celkem dobrá vizitka pro společnost. Po dvě desetiletí, která předcházela rok 1968, stejně jako po desetiletí, která po něm následovala, nemohl žádný z oponentů na nic podobného spoléhat.

Když už se zabýváme spornými otázkami takzvaného Pražského jara, věnujme pozornost i některým dalším rysům tehdejšího vývoje. V roce 1968 šlo o historickou příležitost opravit společenský vývoj tam, kde vybočil z měřítek lidských, převážně tradičních ideálů. Příslloví, že když se kácí les, létají třísky, bylo v předchozích letech mnohokrát zneužíváno těmi, kdo vládli krutě a dopouštěli se bezpráví. A přece také v osmašedesátém roce létaly třísky. Byla to vzrušená doba, padaly autority, ze svého úřadu odešel i prezident, byli odvoláni ministři a další vysocí funkcionáři.

Protože lidé jsou jen lidé, musely se projevit i anarchistické představy.

V obci Lobodice na Přerovsku si to například jedné jarní noci přišlo deset opilců vyřídit s předsedou místního národního výboru. Co vyřídit? Stokorunovou pokutu, kterou jednomu z těch kumpánů uložil za výtržnictví. Taková věc se samozřejmě mohla stát i jindy, dříve či později, a nebyla příznačnou událostí, ke které by došlo v každém okrese. Podobné skutky se však objevovaly na různých místech a v daných souvislostech poškozovaly celé společenské hnutí.

Koncem dubna Josef Smrkovský veřejně kritizoval skutečnost, že některé podniky a instituce nejsou ochotny zaměstnávat odvolané veřejné pracovníky. Říkal, že na sto dvacet někdejších funkcionářů nemůže najít přiměřené zaměstnání. Tím přiměřeným zaměstnáním se samozřejmě nemyslelo, že by se tito takzvaní představitelé dělnické třídy měli stát – probůh – dělníky; to jen v pozdějších časech normalizace odcházeli univerzitní profesori k lopatám. Smrkovský se tehdy snažil, ani poprvé, ani naposledy, apelovat na velkorysost, která vyžaduje, aby se s poraženými jednalo důstojně. „Kdybychom takto pokračovali,“ prohlásil Smrkovský, „vrátili bychom se do starých kolejí padesátých let. Stejně jako je nehumánní a nesprávné, jsou-li osočovány manželky a děti těchto funkcionářů a dokonce i postihovány ve škole.“ Nemluvil do větru. Připomínal známý drastický případ, kdy dcerka příslušníka Státní bezpečnosti byla vyvolána na stupínek a ukazována spolužákům jako dítě jednoho z těch zločinců.

Veřejné odhalení starších i čerstvějších nezákonností skončilo v několika případech tragicky. 14. března se z důvodů, o nichž kolovaly pouze dohady, zastřelil náměstek ministra národní obrany generál Janko. Důstojník SNB Jiří Počepický, náčelník vyšetřovacího odboru, který protiprávně upozornil generála Šejnu na výsledky vyšetřování, dal přednost sebevraždě před veřejným skandálem. První náměstek předsedy Nejvyššího soudu Jozef Brešťanský se v posledních březnových dnech oběsil v lese u Prahy, když v bratislavském deníku vyšel článek o tom, jak v padesátých letech vedl vykonstruované politické procesy a později bránil rehabilitaci odsouzených. Když tisk objevil na místě

pražského obvodního lékaře proslulého Josefa Somra, který měl na starosti vězně v ruzyňské vyšetřovací vazbě, spáchal Somr sebevraždu. Podobných případů, jak později uváděla normalizační publicistika, byly prý desítky.

Dalo se očekávat, že tyto oběti, označované za oddané stoupence socialismu, budou časem slaveny jako mučedníci. Nebyli, šlo vesměs o lidi, jejichž minulost bylo lépe ponechat v zapomnění. Pokud se svým činem vypořádali se svým svědomím, snad bychom je nemuseli připomínat. Pokud se báli popuzené veřejnosti a nevěřili, že by se jim dostalo možnosti objektivní obhajoby, je vhodné tyto osudy zaznamenat: křivdy mají vždy snahu plodit křivdy nové, a kdo jiný než humánní společnost může tento smutný koloběh zastavit ...

Zpětný pohled na osmašedesátý rok zjišťuje také mnoho nedostatků, pokud jde o schopnost lidí jednat demokraticky. Chtěli být demokraty, snažili se o to, ale v mnoha případech jim chyběla znalost postupů, bez nichž demokracie neexistuje. Na mnohých shromážděních při tajném hlasování získávali největší počet hlasů, absolutní většinu, kandidáti neznámí, ani konzervativní, ani progresivní. Shromáždění, v němž převládaly progresivní síly, nebylo často schopné zvolit své nejnvýraznější představitele; zůstávali o několik hlasů pozadu za méně angažovaným, nepoznaným středem. To všechno stačil krátký polednový vývoj zaznamenat, nikoli už překonat.

Takto bychom mohli rozšafně pokračovat, soudit minulost a najít v ní řadu prohřešků a kazů. Jestliže si však uvědomíme, jak velký, nahromaděný přetlak se na jaře 1968 uvolnil, že poprvé mohly svobodně mluvit milióny lidí, které dřívější režim odsuzoval k mlčení, případně k pokryteckému souhlasu, musíme uznat, že tento lid ve své době obstál. Výborně obstál. Že neměl dostatečné demokratické návyky? Kdy si je měl osvojit? Soudit ho – má-li takový soud vůbec smysl – může jen doba, která svobodu, lidskost, rozvahu, snášenlivost a veškorysost pozvedne na vyšší stupeň, než jakého lidé v osmašedesátém roce stačili dosáhnout.

*

Probuzená iniciativa lidí se neomezovala jen na odvolávání funkcionářů, kteří neměli důvěru, ale získávala stále rozmanitější formy. Jednou z nich bylo *obnovení a zakládání zájmových*

organizací. Český veřejný život jimi byl od časů svého národního probuzení bohatě vyplněn. Po Únoru, v době, která převzala Stalinovu nedůvěru k masám, byly všechny tyto spolky, sdružení a zájmové organizace rozehnány. Zůstal jen omezený okruh úředně kontrolovaných nástrojů k manipulaci a školení občanů. V nové, uvolněné situaci začaly vznikat a obnovovat se organizace lékařů, inženýrů, nové organizace zemědělců, spotřebitelů i dělnických profesí, nejrůznější organizace mládeže od středoškoláků až po skauty. Toto sdružování nevyvolalo ve své době zvláštní rozruch: po Srpnu se s ním normalizační síly rychle vypořádaly.

Jiné to bylo se třemi organizacemi, jejichž jména se stala populární nejen doma, ale i při četných zahraničních jednáních.

První z nich byl „*Klub angažovaných nestraníků*“ (KAN). Odpovídal na skutečnost, že kromě komunistické strany tu nebyla jiná opravdu politická organizace. Ve společnosti však vyžrála dosti početná vrstva lidí, kteří měli o veřejné záležitosti zájem, ale zároveň ho nechtěli uplatňovat v organizačním svazku s komunisty. Měli k nim výhrady a nechtěli přijímat jejich ideologii. Převážně to byli lidé mladšího a středního věku, bez politické minulosti a bez patrných sklonů k radikalismu. I když prohlašovali, že jsou a zůstanou nestraníky, a také nejevili zájem překračovat hranice pouhého klubu, neexistovala jistota, že by se v budoucnosti, třeba při příštích volbách, nesnažili vystoupit jako samostatná politická síla a ohrozit tak monopol komunistické strany.

Druhou organizací poutající zájem byl „*Klub 231*“ (K 231). Svůj název odvozoval od čísla zákona na ochranu republiky, přijatého v roce 1948. Klub vznikl koncem března a stanovil si program důsledné rehabilitace všech lidí odsouzených podle zmíněného zákona. Počet takto odsouzených, tedy počet svých možných členů, odhadoval Klub na sedmdesát tisíc. Je otázka, zda všichni občané, kteří byli odsouzeni za protistátní činnost, byli obětí provokací nebo vykonstruovaných procesů. Organizátoři klubu zastávali názor, že každý případ musí být samostatně prošetřen. Právnem považovali za nezákonně odsouzeného například člověka, který za pokus o překročení státních hranic dostal deset let vězení; třídní justice padesátých let připočítávala špionáž a prozrazení státního tajemství, neboť se jich obžalovaný mohl za hranicemi dopustit.

Klub angažovaných nestraníků a K 231 byly po Srpnu stavěny na roveň. O obou se mimo jiné tvrdilo, že měly politickou a hmotnou podporu zahraničních rozvědek; nikdo přitom nepovažoval za nutné uvést jakýkoli důkaz. Mezi oběma kluby byl podstatný rozdíl. Proti Klubu angažovaných nestraníků se K 231 patrně nikdy nemohl stát něčím jako politická strana. Nebyl vládnoucím vrstvám ani tak nebezpečný, jako nepříjemný. Netajil se tím, že začíná shromažďovat písemný materiál, aby nejen žádný z poškozených nezůstal bez rehabilitace, ale také aby žádný z pachatelů takzvaných deformací nezůstal anonymní. A pachatelů bylo samozřejmě mnoho. Jen někteří už byli v důchodu nebo vzdáleni veřejnému životu. Pokud by nezůstalo u vyšetřovatelů, soudců a dozorců a přešlo by se k těm, kdo tyto nástroje řídili, nemohl by si být jist svým postavením leckterý z funkcionářů, který se udržel i za Dubčeka. Ani z hlediska občanů, kteří s tím vším neměli nic společného, nemohla být podobná organizace příjemná. Mít vedle sebe skupinu lidí, kteří trpěli, zatímco ostatní chodili po svobodě a nestarali se, kdo je za ostatním drátem a proč ...

Ze zájmových organizací do třetice – *sociálně demokratická strana*. Nikdy nepřekročila rámeček přípravného výboru, ale pro existující uspořádání byla jistě největším rizikem, největším možným konkurentem komunistů. Zanedlouho po svém ustavení by patrně získala dost širokou členskou základnu. Z nových mladých lidí vstupujících do politického života by jí mnozí dali přednost proto, že nebyla zatížena tím, co se po Únoru změnilo k horšímu. Ze starších generací by patrně přitáhla někdejší sociální demokraty, kteří nepřešli do KSČ, protože to odmítli, nebo byli odmítnuti. Snad by získala i část komunistů, zejména ty někdejší sociální demokraty, kteří sice přešli ke komunistům, ale necítili se u nich doma.

*

Široký proud, který se od jara začal rozlévat, zahrnoval v sobě také *nový pohled na minulost*. Zejména na ty její stránky, které vládnoucí ideologie nejvíce střežila. Patří sem taková zdánlivá drobnost, jako uctění památky amerických vojáků, kteří padli v roce 1945 při osvobození Plzně. Vzpomínková slavnost se konala ve výroční den 6. května. Spíše než politická manifestace to bylo prostě obnovení lidské slušnosti.

Příznačné pro jarní a letní měsíce bylo vyzvednutí památky

T. G. Masaryka a na Slovensku M. R. Štefánika. Tak jako na počátku padesátých let mizely za noci Masarykovy pomníky a busty, tak se nyní vracely. Většinou stejné sochy; lidé je tehdy ukryli pro lepší časy.

●bčané se také začali zajímat o svou osobní minulost, respektive o její obraz, který poskytovaly takzvané kádrové materiály. Většinou si vydobyli právo dovědět se, co se o nich vlastně v jejich kádrovém materiálu píše, a vyjádřit se k tomu. Z materiálů byly pak zpravidla vyřazovány takzvané osobní posudky, obvinění diktovaná záštitám, jiným názorem nebo nesvědomitostí. Někde však zůstaly materiály nedotčeny pro příští, horší časy.

Nikdo zatím neupravil *shromažďovací právo*, ale lidé si toto právo brali sami. Nezapomenutelné jsou například dny, kdy do pražského Národního divadla slavícího jubileum přijížděly kolony autobusů z českých a moravských okresů. Lidé oblečení občansky nebo v národních krojích vstoupili pak do pražských ulic a procházeli městem. Volně, slavnostně, bez standart, bez pořadatelů a policistů. Cítili se svobodní a byli ze své svobody šťastní. Po dvě desetiletí nikdo takové neorganizované a úředně neposvěcené průvody neviděl. I když to zní sentimentálně, lidem na chodnicích vstupovaly slzy do očí.

Stejně tak nelze zapomenout na pražský První máj 1968. Účast na tomto Prvním máji poprvé za dlouhá léta nikdo nevyňucoval a nekontroloval. Lidé sem přicházeli jako na slavnost, aby se potěšili vzájemnou přítomností a posílili shromáždění, které společně smýšlí. Také teď byli kolem tribuny přichystáni ampliónoví provolávači hesel, avšak zanedlouho sbalili své řemeslo; na tomto skutečně lidovém svátku působili nedůstojně, byli trapní. Mezi průvodem a tribunou, na které stál, mával a chvílemi sám fotografoval Dubček, to jiskřilo dialogem, dobře míněnými radami, snahou zavolat něco hezkého, vtipného, případného. Na transparenty si každý namaloval, co se mu líbilo a co uměl; často na nich bylo víc poezie než politiky. Není divu, že ještě po letech se kritikové osmašedesátého roku nad tímto Prvním májím pohoršovali. Něco takového znamená pro byrokrata konec světa, jenže na takovém konci je zpravidla začátek plného života.

Lidi ještě nesužovaly obavy, ještě žili v opojné představě, že mají osud ve vlastních rukou, a pevně si věřili. Snad si někdy počí-

nali nezkušeně, snad byli příliš zahleděni do sebe – bitky na Sorbonně ani hnutí v sousedním Polsku nebrali příliš na vědomí – byli však obdivuhodní a velkolepí. Mnozí poprvé ve svém životě prožívali pocit svobody.

A pak nastal čas, kdy už nebylo čeho dobývat. Zdálo se, že všechno podstatné bylo vyjednáno. a o tom, co nemůže být zítra, nikdo neřekl, že nebude pozítří. Zbývalo všechno uložit do smlouvy a pak pracovat, ale také dozírat, aby slíbené neuniklo, ale bylo plněno.

*

Chceme-li porozumět roku 1968, musíme se alespoň stručně seznámit s tehdejšími programy, které byly vyhlášeny a které se začaly uskutečňovat.

Nejdříve tu byl *Akční program Komunistické strany Československa*, veřejný příslib vládnoucí strany. Navazoval na podkladový materiál, který již od roku 1967 připravovala komise pod vedením Zdeňka Mlynáře. V týdnech, kdy nový program naléhavě chyběl, byly práce urychleny a výsledek byl předložen dubnovému zasedání ústředního výboru KSČ, které jej jednomyslně schválilo.

Jednou ze stěžejních otázek Akčního programu byla nepochybně vedoucí úloha strany. Neznamená prý vládnout nad společnostmi, ale sloužit jí. Neprosazovat svou linii nařizováním, ale prací svých členů a pravdivostí svých ideálů. Akční program odmítá takové uspořádání společnosti, v němž by byly strany vládnoucí a strany opoziční. Trvá na vedoucím politickém postavení marxisticko-leninské koncepce vývoje. Pro toto postavení bude získávat demokratickými prostředky podporu.

Až potud celkem nic nového, co by se při dobré vůli nedalo najít třeba u Stalina. Avšak KSČ teď také zavrhuje monopol socialistické státní moci. Je ochotna přibrat k účasti na moci další složky, a tak si ztížit podmínky vedení. To znamená, že KSČ se bude do jisté míry dělit o moc s dalšími partnery, ale předpokládá, že jí v tomto partnerství zůstane vedoucí úloha. Co by se stalo ve chvíli, kdy by společnost odmítla rozhodující vliv komunistické strany? – Takovou otázku si Akční program neklade. Nebyla v dané chvíli aktuální. KSČ byla na jaře 1968 jedinou dobře organizovanou politickou silou, a kdyby se svým politickým kapitálem získaným v měsících od ledna dobře hospodařila, patrně by byla s to udržet své

postavení i v otevřených volbách. Avšak obcházení tak podstatné otázky v zásadním programovém dokumentu je výraznou slabinou. Západoevropské komunistické strany sledující takzvaný eurokomunismus dospěly k závěru: Jestliže jim po získání moci občané v dalších volbách svůj mandát odepřou, ustoupí tyto strany demokraticky zvolené vládě, i kdyby jí považovaly za reakční. KSČ měla možnost přijmout stejný demokratický princip, nebo ho mohla odmítnout. V podstatě zvolila druhou možnost, avšak vyhnula se otevřenému vyjádření. Jen proto, že byla ve dvojitěm ohni?

Velký důraz klade Akční program na občanské svobody. Lidská práva, o deset let později tak vyzvedaná do popředí, Akční program jednoznačně potvrzoval. Právo shromažďovací a spolčovací: zákonem zaručit možnost vzniku dobrovolných organizací, sdružení a spolků bez byrokratického omezování a bez monopolních práv jakékoli organizace. Svoboda projevu: pracujícím nelze libovolným výkladem mocensky předepisovat, o čem smějí a o čem nesmějí být informováni, které své názory mohou a které nemohou veřejně vyslovit, kde se veřejné mínění může uplatnit a kde ne. Svoboda pobytu: právně přesně ustanovit svobodu pobytu, zejména výjezd našich občanů do zahraničí; jde hlavně o to, aby občan měl právní nárok i na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině a aby lidé nebyli bezdůvodně vháněni do postavení emigrantů. Akční program dále prohlašoval, že je třeba upravit ta ustanovení zákonů, kde je občan znevýhodněn vůči státním a jiným institucím.

V oddílu věnovaném národnímu hospodářství zpracovává Akční program některé otázky, jimiž se budeme zabývat dále.

Prakticky všechna opatření obsažená v Akčním programu byla zároveň rozpracována jako návrhy příslušných zákonů. V polovině roku byly jejich předlohy pro Národní shromáždění většinou již dokončovány, nakonec však zanikly jako sám Akční program.

Ústřední výbor KSČ Akční program jednomyslně přijal. Třebaže v komisi, která ho předkládala, byli natolik osvědčení soudruzi jako Bil'ak, Hoffmann a Štrougal, normalizovaný ústřední výbor dospěl v pozdější změněné situaci k názoru, že jde o nepravý a neplatný dokument, o dílo rozvratné činnosti pravice ve straně. Pro sousední socialistické státy byl ostatně nepřijatelný od samého vzniku. Ve svém tisku se o něm ani nezmínily, a když při-

jela československá delegace na světový festival mládeže do Sofie, byla jí brožura s Akčním programem zabavena hned na hranicích.

*

Zvláštní otázkou při utváření nové společnosti bylo národní hospodářství. Tady nestačilo jen vypracovat několik zákonů ...

Téměř všechny vrstvy pracujících zjistily, že jsou špatně placeny. Začaly uplatňovat své mzdové požadavky a hospodářští vedoucí, značně nejistí v této době plné personálních změn, zpravidla ustupovali. Tak se stalo, že v prvním čtvrtletí roku 1968 vzrostly mzdy o 10,4 procenta, průměrně o 106 korun na osobu měsíčně.

Někdy byly požadavky vznášeny velmi důrazně. V dubnu například útvar pražských požárníků zvolil na veřejné schůzi stávkový výbor a dožadoval se mzdových a sociálních úprav i kvalifikovanějšího vedení, jinak že po čtrnácti dnech vstoupí do stávky. Dělníci z pražských jatek sice nestávkovali, ale odmítli pracovat přes čas, takže výkon technicky zanedbávaného masného průmyslu se podstatně snížil. Někdy to nebyly ani mzdové požadavky, které vedly ke stávkám, ale špatné pracovní prostředí, na němž se po léta nic neměnilo. Tak například ohlásili stávku dělníci z elektrodílen na pražském letišti. Ve většině případů se stávkou pouze hrozilo a k zastavení práce nedošlo. Najednou se našlo řešení, nebo alespoň s pracovními kolektivy někdo seriózně jednal.

Bezprostřední živelnost záhy opadla. Mzdové a sociální požadavky se soustředily a staly se předmětem jednání mezi odbory a vládou, což byl také zcela nový společenský jev. Pracujícím se řeklo: Máte pravdu, vaše požadavky jsou oprávněné, nemůžeme je však najednou splnit, abychom nezničili měnu. Řešit je můžeme jen postupně a slibujeme, že řešeny budou. Dělníci rádi či neradi souhlasili. Uznali, že když to vydrželi tak dlouho, vydrží to nějak ještě i dále a že není na místě vpadnout do zad vládě, které si váží víc než těch předchozích.

Taková dohoda ovšem nic nevyřešila a znamenala jen odklad. Bylo nutné přistoupit k zásadnímu řešení, k provedení *hospodářské reformy*.

Mluvílo se o ní již sedm nebo osm let, k životu se však probouzela jen pomalu a nesměle. Uskutečnit reformu znamenalo *odstranění direktivní řízení*. Místo úřednickým aparátem pohánět hospo-

dářství ekonomickými silami: ziskem, cenou, daněmi, úvěrem, konkurencí, iniciativou a podnikavostí a účastí pracujících na správě. Prakticky se měla zrušit výrobní ministerstva a místo nich se mělo vytvořit několik resortních úřadů, které výrobu neřídí, ale určují pro ni závazné podmínky, pravidla, která musí podniky dodržovat. V závodech a mezi lidmi byl tento záměr přijat s radostí; vědělo se, že v řízení a správě je zaměstnáno 654 tisíc osob a že přebujelý aparát výrobu značně zatěžuje.

Tento prvek polednové politiky však zároveň vytvářel odpůrce nových poměrů. Jestli se z tisíce pracovníků toho či onoho výrobního ministerstva mohla udržet v Praze snad pětina, kdežto ostatní by museli odejít přímo do podniků, zvykat si na novou práci a mít i poněkud větší odpovědnost, navíc se stěhovat bůhvíkam, vznikal určitý sociální problém. A nešlo jen o ministerstva. Jejich direktivní nařízení se opíralo o četné mezičlánky, které by odumřely poté, co vezme zasvěcený ústřední řídicí orgán. Není tedy divu, že když se vývoj po Srpnu obrátil a směřoval mílovými kroky nazpět ke starým časům, tisíce nejrůznějších pracovníků spjatých s direktivním řízením sice sdílely trpkost národního ponížení, ale na dně duší už jim klíčilo uspokojení nad znovunabytou sociální jistotou.

Jiným podstatným zásahem mělo být postupné odstranění takzvané *ochranářské politiky*, která stírala rozdíl mezi čilým, iniciativním a zaostalým podnikem. Co aktivní podnik získal, bylo do značné míry stravováno prodělky podniků deficitních. Ztrátové výroby měly ovšem být rušeny nebo modernizovány zvolna, postupně a citlivě; radikální postup by vyvolal sociální otřesy, na nichž nemohl mít zájem ani ekonom, ani politik. I tak však bylo jisté, že náprava vleklých hospodářských potíží přinese lidem mnoho starostí.

Jedním z dalších prvků hospodářské reformy bylo ustavování *podnikových rad pracujících*, které byly někdy nepřesně nazývány dělnickými radami. Zmiňoval se o nich Akční program KSČ a pravidla k jejich prozatímnímu, zkušebnímu zřizování vydala vláda a odbory. Rady pracujících měly jednak vyjadřovat skutečnost, že napříště bude hospodářská situace podniků závislejší na jejich vlastním přičinění, a zejména pak záměr, aby pracující měli na hospodaření svého podniku větší vliv, aby byli ne už pouhými zaměstnanci, ale spolupodnikateli.

Podnikové rady pracujících se neměly vyjadřovat k řízení výroby, ale ke správě podniků, k nejzásadnějším otázkám, které osud podniku určují. K základnímu zaměření a k výši investic. K tomu, jak bude vytvářen a rozdělován hrubý důchod. K zásadám podnikové organizace, k ročním závěrečným bilancím – počítalo se s tím, že si podniková rada vyžádá odborné posouzení od nezávislého kontrolního orgánu. Konečně se měly vyjadřovat k výběru a jmenování ředitele, jemuž měla být zaručena určitá lhůta k uskutečňování dohodnutých koncepcí. Rady měly pracovat podle celostátních pravidel vylučujících možnost, že budoucnost podniku bude podřizována okamžitému, zejména mzdovému prospěchu pracovníků.

Do konce roku 1968 se podnikové rady ustavily asi v padesáti podnicích a ve stovkách dalších vznikaly přípravné výbory. Pak byly rady ideologicky odsouzeny a zrušeny.

Připravovaná reforma byla napadána také za to, že chce povolit *drobné soukromé podnikání*, jaké existovalo a existuje například v Polsku, NDR, Maďarsku a nejnověji i v SSSR. Obavy z porušení socialistického charakteru hospodářství se tehdy ozývaly nejen od sousedů (odmítajících především princip hospodářské samosprávy, podnikové rady pracujících), ale především z domácího prostředí. Vyslovovaly je různé komunální podniky, které v drobném soukromém podnikání viděly nežádoucí konkurenci. Právě o tuto konkurenci však šlo.

Vláda se rozhodla umožnit vznik osobního podnikání, drobných doplňkových služeb založených na práci podnikatele a jeho rodiny. Chtěla uspokojit nepokrytou poptávku po službách a chtěla tím také přimět státní podniky k soutěži, tedy ke zrychlování služeb, k jejich větší kvalitě a ke zlevňování.

Výbory Národního shromáždění vypracovaly předlohu zákona o osobním podnikání, avšak po Srpnu byla tato myšlenka opuštěna a odsouzena. Trvalo téměř patnáct let, než se – nikoli v Československu, ale v sousedních socialistických zemích – znovu dostala do popředí zájmu a začala být realizována, zpravidla v odvážnějších rozměrech.

Další kacířskou hospodářskou myšlenkou roku 1968 byla *spolupráce se zahraničními kapitalistickými podniky*. Vláda ji považovala za prospěšnou a vážala ji na dvě podmínky: 1) bude to spolu-

práce pro Československo výhodná, například pomůže zavést novou, moderní výrobu, nebo umožní pronikat na nové zahraniční trhy, 2) v každém případě musí být zahraniční kapitálová účast v menšině, aby československé vlastnictví zůstalo zachováno. Také tato myšlenka, dnes uskutečňovaná v řadě ostatních socialistických zemí, byla po Srpnu ideologicky odsouzena a prakticky potlačena.

V roce 1968 se Československo zajímalo o větší *půjčku ve volné měně* nebo ve zlatě. Nejdříve jednalo se Sovětským svazem, který však – jak svědčí Vasil Bil'ak – tento požadavek zásadně odmítl. Počátkem srpna oznámil Lubomír Štrougal veřejnosti, že půjde asi o 500 miliónů dolarů a jednání na Západě že bude nadějnější. Celou otázku půjčky je prý ještě třeba rozvážit.

Nejpodstatnější nebyla půjčka sama, ale její účinné využití. Ani tato úctyhodně vypadající suma nemohla stačit na vybavení hospodářství novou technikou, mohla však pomoci například k rychlejšímu odstranění ztrátového vývozu. Při malých rezervách ve volné měně muselo Československo vyvázet i takové výrobky, na nichž hodně prodělávalo. Kdyby tu byla větší půjčka, tedy zásoba deviz, tlak by se na jistou dobu uvolnil a Československo by získalo čas, ve kterém by leckterou ztrátovou výrobu mohlo přeměnit v moderní, efektivnější. Jak známo, k žádné půjčce nedošlo a tlak na zahraniční obchod se pak rok od roku zvyšoval.

Z projektu hospodářské reformy uved' me ještě takzvanou *konvertibilitu měny*, jinak řečeno volnou směnitelnost československé koruny za dolary, marky, libry atd. Akční program KSČ, stejně jako program vládní uváděly, že volné směnitelnosti má být dosaženo v průběhu pěti až sedmi let.

Nebylo obtížné směnitelnost měny vyhlásit, k tomu by stačil určitý nevelký vklad u Mezinárodního měnového fondu, asi padesát miliónů v dolarech a asi trojnásobek v domácí měně. Mnohem obtížnější by bylo tuto směnitelnost udržet. Směňovat koruny například za dolary znamenalo mít takový vývoz, který zajistí, aby dolary pravidelně a v dostatečné míře plynuly do země. Koruna, která by měla platit kdekoli na světě, byla podmíněna výrobou zboží, které se kdekoli na světě uplatní. To jistě nebyl lehký úkol, ale vláda a ekonomové tvrdili, že ho lze v určité lhůtě splnit. Se zánikem ekonomické reformy vzal samozřejmě za své i program volné směnitelnosti koruny.

Na konci hospodářské reformy mělo být bohatší a lépe fungující hospodářství, avšak cestou čekala nejedna obtíž dopadající především na řadové pracující občany. Odpovědní představitelé se tím netajili. V jednom ze svých televizních vystoupení prohlásil Ota Šik, veřejností přijímaný jako tvůrce a garant hospodářské reformy, že nás čeká „pot a slzy“. Nebyl to výrok zcela původní, nýbrž změkčený přírámek Winstona Churchilla, když připravoval Velkou Británii na těžký zápas s hitlerovským Německem.

Tuto obtížnou cestu k nápravě hospodářských poměrů znala již administrativa Antonína Novotného, nemohla si ji však dovolit. Neměla iluze o důvěře, které se těší, a navíc by likvidací direktivního řízení odstranila větev, na které seděla. Jenom režim, který byl s lidmi zajedno, mohl vytyčit takový program a netajit se jeho obtížemi.

Stalo se nemožné: národohospodáři, který slibuje „pot a slzy“, dávají lidé svou důvěru. Stalo se, o čem byrokratické režimy mohou jen snít: lidé jsou ochotni utáhnout opasek, přinést oběti, když vidí smysl takových obětí a cítí, že představitelé vlády říkají pravdu.

Lidé dávali nejen svou důvěru. Těžko lze zjistit, kdy a jak vznikl *Fond republiky*, prý v závodech na Mostecku a v Trenčíně. Z občanských darů měl vládě poskytnout prostředky na zlepšení hospodářství. Přibližně za týden od vzniku živelného nápadu, počátkem srpna, bylo už na kontě Fondu 32 milionů korun a 4,5 kilogramu zlata. Zatímco peníze se sbíraly většinou v závodech, zlato nosili lidé po drobných kouscích do banky sami. Neokázale, prakticky anonymně, ne pro vylepšení osobní pověsti, ale z přesvědčení. Některá ředitelství podniků upisovala na fond podnikové prostředky, aby demonstrovala svůj pozitivní vztah k novému vývoji, ale základ fondu byl skutečně lidový: sbírky při výplatě, za práci ve volném čase i drobné příspěvky důchodců. Po dvou týdnech už na kontě Fondu bylo 159 milionů korun a 41 kilogramů zlata.

Důvěru v hospodářskou reformu, jejíž výsledky bude třeba vykoupit dočasným zhoršením poměrů, stejně jako obětavost lidí přinášejících to nejcennější, co doma měli, nelze přeceňovat. Cožpak italské ženy nestahovaly své snubní prsteny na podporu programu duceho? ● pár let později stejně upřímně Musolliniho

proklínaly. Po všeobecné euforii osmašedesátého roku by jistě nastoupila všední, drsná skutečnost a ne jeden z počátečních nadšenců by zalitoval doby méně náročné na výkonnost, odpovědnost a iniciativu, doby, kdy všichni neměli mnoho, ale každý měl to své celkem jisté. Všeobecné nadšení z poloviny osmašedesátého roku nemohlo překlenout roky potřebné k vytvoření zdravějších a zámožnějších poměrů.

Takzvaný polednový vývoj byl v srpnu násilně přerušen, takže se nestačil rozvinout ani zkompromitovat, a úvahy o tom, zda by se vládnoucí představitelé vzdálili občanům a do jaké míry, jsou vcelku jalové. Jedinou jistotou je ona předsrpnová skutečnost osmašedesátého roku, víra v možnost změnit věci k lepšímu, důvěra, kterou v novodobých československých dějinách nacházíme jen vzácně a kterou nepoznala desetiletí před Srpnem ani desetiletí následující.

*

Kromě Akčního programu KSČ a hospodářské reformy patřilo k výsledkům polednového vývoje také *odložení voleb* do národních výborů, Národního shromáždění a Slovenské národní rady. Původně k nim mělo dojít 19. května 1968. Nedošlo, především proto, že lidé byli nespokojeni s vybranými kandidáty. Stranické orgány je vybíraly ještě v měsících, kdy převládaly staré formy a názory, a mnozí kandidáti neodpovídali profilům lidí, jakým občané skutečně chtějí dát svou důvěru.

Druhým důvodem byly zastaralé volební zákony. Je poněkud absurdní mluvit o zastaralých zákonech, když byly přijaty teprve v listopadu předchozího roku. Za zastaralé je však označilo samo Národní shromáždění – tytéž zákony, které ještě včera byly vydávány za novou vymoženost stále se prohlubující socialistické demokracie.

Dříve mohlo být v každém volebním obvodu registrováno jen tolik kandidátů, kolik je poslaneckých míst. Zákony z listopadu 1967 však již připouštěly, dokonce předpokládaly, že počet kandidátů bude o třetinu až polovinu vyšší a voliči si budou moci vybrat. Ovšem – k tomu, kdo bude na kandidátce, se měli voliči jen vyjadřovat. Konečný seznam kandidátů a také jejich pořadí měla stanovit úředně jmenovaná komise. Záleželo totiž na pořadí, v němž budou kandidáti na hlasovacích lístcích uvedeni. V praxi to zname-

nalo, že pokud hlavní kandidát, jehož komise podle vlastního uvážení zařadila na první místo, nebude přeškrtnut na 51 procentech hlasovacích lístků a kandidát druhý, nadpočetný, získá třeba všechny dosažitelné hlasy, stane se podle zákona poslancem ten první.

Voličům se zákon vůbec nelíbil a bylo jim vyhověno. Volby byly odloženy na podzim a do té doby se měl vypracovat nový volební řád, který by byl v plném souladu se změnami v našem společenském životě, jak znělo doporučení Národního shromáždění. Můžeme považovat za trpkou ironii, že tento požadavek plného souladu byl splněn, a to rok po Srpnu: volební systém se vrátil do padesátých let. Už zase nebyli žádní kandidáti na výběr, na jedno poslanecké místo připadal jeden kandidát. Shromážděním dělníků, rolníků a ostatních pracujících v závodech, úřadech a obcích se již nepřiznávalo právo navrhnout kandidáty, jak to předpokládal zákon z období novotnovské liberalizace.

*

●hčanům se nepodařilo obnovit své zastupitelské orgány tak, aby odpovídaly novým poměrům a novým představám o poslancích, větší úsilí o soulad v tomto směru však vyvinulo členstvo uvnitř Komunistické strany Československa. Okresní a krajské konference, které se uskutečnily v první polovině osmašedesátého roku, přizpůsobily nové orgány požadavkům členů.

Jiné to bylo s ústředním výborem, jehož obnova byla pocítována jako naléhavá. Pokud se řešení nemělo odkládat až do dalšího roku, jedinou možností byl *mimořádný stranický sjezd*. Na plenárním zasedání ústředního výboru bylo rozhodnuto, že se má sejít 9. září 1968.

Konečně stojí za zmínku, že tak jako veřejnost ve všech svých složkách směřovala k větší demokratičnosti, nevyhnula se tato snaha ani komunistům samým, jejich vnitrostranickému životu. Nedlouho před připravovaným sjezdem byl uveřejněn návrh nových stanov KSČ, obsahující některé nové, netradiční pohledy. Především se uznávalo právo menšiny ponechat si svůj názor a v nové situaci požadovat jeho nové posouzení. Podle návrhu stanov se Komunistická strana Československa konečně měla dočkat tajného hlasování při volbách svých funkcionářů. Kromě zákazu soustředovat vedoucí stranické, státní a veřejné funkce v jedné ru-

kou byla zde i ustanovení bránící tomu, aby byli stejní lidé stále voleni do stejných funkcí. Komunistům mělo být poskytnuto právo vystoupit ze strany z vlastní vůle, nikoli tedy opouštět stranu jen vyškrcnutím, vyloučením nebo úmrtím.

Tím, že návrh nikdy nevstoupil v platnost, přišli českoslovenští komunisté o možnost přiblížit své vnitřní uspořádání demokratickým organizacím. Nebylo to samozřejmě ani jediné, ani hlavní, co v dalších měsících svou politikou ztratili.

OHROŽENÍ

červen, červenec

Události, které náš zpětný pohled zachycuje, dosud uháněly jako po másle. S odstraněním Novotného souhlasili téměř všichni a o jeho návrat, fyzický či duchovní, nikdo nestál. Zatím tedy nebyl důvod zabývat se podrobněji *domácími oponenty lidového hnutí*.

Bylo jich málo, nepatrně málo, měli však vlivné přátele v zahraničí. Nejznámějším představitelem lidí stojících od počátku v zásadní opozici proti lednovým událostem byla takzvaná Jodasova skupina: pět předválečných členů strany z Prahy-Libně, převážně penzionovaných pracovníků stranického aparátu.

V březnu 1968 rozesílali své stanovisko k událostem. Jejich dopis byl otiskován v novinách a přijímán jako zajímavá kuriozita; přesvědčit nebo alespoň zviklat nikoho nemohl. Jodasovci poukazovali na víceleté tažení reakce, která se začíná prosazovat ve straně a vytlačuje pravověrné komunisty. Odmítali jakoukoli nápravu padesátých let. Ostře, se zjevnou nenávistí brojili vůči tvůrčí inteligenci a žádali ve straně i ve společnosti „naprostou ideologickou a ideovou jednotu“. I když si pochvalovali, že KSČ jako jediná strana nepřistoupila k rehabilitaci všech odsouzených z padesátých let, kritizovali vedení strany. Prohlašovali, že když byl 3. ledna 1968 odvolán Novotný, byl ve straně proveden puč měšťáckých a maloburžoazních živlů.

Takovéto stanovisko nebylo samozřejmě přijatelné ani pro konzervativní síly v ústředním výboru strany. Ještě nebyli v penzi, stáli tedy poněkud blíž životu a věděli, že tak houževnatě a zkameněle se staré pořádky hájit nedají.

Vystoupení jodasovců budilo víc smíchu a útrpnosti než rozhořčení. Přesto povzbudilo stejně smýšlející skupiny a jednotlivce

k obdobným pokusům uplatňovat na veřejnosti nejkonzervativnější stanoviska. Podepsané proklamace se už nevyskytovaly, zato se objevovaly anonymní letáky napadající takzvané představitele Ledna. Tyto pozdravy z minulosti přicházely ne jako ušmudlané listy strkané pokoutně do poštovních schránek, ale v provedení, které naznačovalo, že krajní opozice má k dispozici docela moderní prostředky.

Staronovým a stále výraznějším prvkem této kritiky byl *antisemitismus*. S drobnou nadsázkou můžeme říci, že Jodasovci – zatím je tak nazýváme, i když víme, že jméno Jodas je odvozeno od Jidáše – za společenskými přeměnami viděli židovské spiknutí. Letáky to obsahovaly jen v narážkách, anonymní dopisy spílali židům nepokrytě. A zase bylo vidět, že tyto materiály se nedávaly dohromady jen tak někde u kuchyňského stolu. Na jaře přišly do Československa perfektně vyhotovené dopisy odeslané z Vídně. Židovské dokumentační středisko, dopis byl podepsán jeho představitelem Wiesenthalem, v nich děkovalo jednotlivým československým veřejným činitelům za podporu židovského hnutí v jeho úsilí – o světovládu. Dříve než mohly být dopisy propagandisticky využity, byly odhaleny jako podvrh a ponechány v zapomenutí. Na židy se nadávalo zase až po Srpnu a říkalo se jim sionisté.

Krajní konzervativce nejen nikdo nebral vážně, ale pozvolna začali vyvolávat podráždění. Stáhli se proto do ústraní, zehrali na nové časy a vyčkávali. V té době začala vystupovat *zahraniční kritika* československého obrodného procesu a stále nabývala na síle. Téměř bez výjimky pocházela ze socialistických zemí, které pak v srpnu do československého vývoje vojensky zasáhly.

Ve vztahu socialistických sousedů Československa nejdříve převládala opatrnost a velmi rezervovaný postoj. Snad i nedorozumění. Jak dosvědčuje Vasil Bil'ak, nemohli Leonid Brežněv a ostatní soudruzi v Moskvě pochopit, proč v Československu dochází k demokratizaci. Jako by tu dosud nebyla demokracie!

První událostí, kterou nebylo možné přehlédnout ani zamlčet, byla účast československých představitelů na schůzce vedoucích funkcionářů pěti socialistických zemí konané v Drážďanech 23. března. Vydané komuniké ujišťovalo o přátelském ovzduší, Drážďany však sotva byly idylou. Jak informoval své posluchače nedlouho po Srpnu Miloš Jakeš, projednávalo se tam v podstatě to-

též, co později v Čierné nad Tisou. Jiný, nad jiné povolaný svědek Vasil Bil'ak uvádí, že československé straně bylo mimo jiné vytýkáno odvolání Antonína Novotného z funkce prezidenta, protože je předem neschválilo zasedání ústředního výboru.

Nedlouho po Drážďanech, v prvních dnech května, došlo k novému setkání. Dubček, Smrkovský, Černík a Bil'ak jednali v Moskvě se sovětskými představiteli. Bil'ak, jediný z funkcionářů, který o tom může, přesněji řečeno smí něco říci, uvádí, že jednání se uskutečnilo z iniciativy československého vedení. Žádalo tam o zvýšení dodávek surovin, které bylo přislíbeno na rozdíl od zamítnuté půjčky ve zlatě. Patrně se však neprobíraly jen hospodářské otázky. Po návratu zdůraznil Dubček otevřenost a srdečnost skončeného jednání a připustil, že sovětské vedení vyjádřilo obavy, aby demokratizačního procesu nebylo zneužito proti socialismu.

Na jaře osmašedesátého roku se československé vedení stále ještě snažilo, a úspěšně snažilo, utajovat mezinárodní komplikace před širší veřejností. Občan měl dost starostí a rozptýlení doma, takže je nevyhlížel zvenčí. Přicházely však za ním samy.

Počátkem května otiskl pařížský *Le Monde* výrok, který měl údajně pronést na zasedání ústředního výboru KSSS nejvyšší politický náčelník Sovětské armády *generál Jepišov*. „Je možné,“ řekl prý Jepišov, „že se skupina věrných československých komunistů obrátí na Sovětský svaz a na ostatní socialistické země se žádostí o pomoc při záchraně socialismu v Československu. V takovém případě je Sovětská armáda připravena splnit svou internacionální povinnost.“

Zpráva, kterou otiskly některé československé listy a která se s odstupem času jeví jako pozoruhodně prozíravá, ve své době zapadla bez vážnějšího povšimnutí. Zdála se být příliš fantastická a nehorázná. Byla ostatně v Československu popřena.

Českoslovenští občané spatřili zanedlouho v televizním zpravodajství záběr z příletu sovětské vojenské delegace na pražské letiště. Vedle majestátního generála Jepišova cupitala po betonové ploše televizní reportérka a nastavovala mu mikrofon k letmému interview. Ptala se, zda ten výrok o internacionální pomoci, který se mu připisuje, odpovídá skutečnosti. Generál, pohlízející na reportérku jako na odporný hmyz, prohlásil, že je to „ogromnaja glu-post“, velká pitomost něčemu takovému věřit. ● něco později tlu-

močil Josef Smrkovský Jepišovův komentář: Kolik prý dostali ze zahraničí českoslovenští žurnalisté za to, že podobný výmysl otiskli? Do třetice komentoval výrok i maršál Moskalenko při své návštěvě na Ostravsku. Řekl, že takové domněnky jsou nepřátelskou propagandou.

Ve stejné době se však začaly objevovat stále ostřejší útoky tisku socialistických zemí na poměry v Československu. Večerník Berliner Zeitung otiskl například 9. května zprávu, že pod pláštěm natáčení historického filmu přijíždějí do Prahy příslušníci speciálních amerických jednotek i s válečnou technikou. Revolverová senzace měla tento věcný základ: Při likvidaci staré části hornického města Mostu, která ustupovala rozšiřované těžbě, přišel někdo na nápad, že by se bourání domů a celých ulic dalo zpeněžit. Protože Američané začali v té době natáčet film o bojích v Porýní, Most u Remagenu, došlo k dohodě a část starého Mostu se změnila ve filmové jeviště druhé světové války. Statisty v amerických a německých uniformách dělali českoslovenští vojáci základní služby a válečnou techniku, dobové americké a německé tanky, zapůjčily trofejní sklady československé armády. Jediní cizinci byli v úzkém filmovém štábu a žádný z nich nebyl voják.

Podobný krajně nevlídný článek vyšel v těch dnech také v sovětském deníku Sovětskaja Rossija. Útočil na ty, kdo v Československu chtějí ospravedlnovat T. G. Masaryka, kterému přičítal všechny hříchy „odhalené“ v padesátých letech, včetně atentátu na Lenina.

Do tohoto ovzduší přišlo koncem května oznámení, že v červnu se bude konat na území Československa a Polska společné velitelskoštábní cvičení *ozbrojených sil Varšavské smlouvy*. Účastní se ho zahraniční jednotky a velet mu bude maršál Jakubovskij.

Když začaly do Československa přijíždět sovětské, polské a maďarské jednotky, opět se ozvali zlořečení západní novináři s pomlouvačnými výmysly. Tvrdili, že účelem cvičení je vytvořit základ pro trvalé umístění sovětských vojenských jednotek na československém území. Proti pomlouvačům vystoupilo pražské ministerstvo národní obrany. Prohlásilo, že cvičení bylo dohodnuto při návštěvě maršála Jakubovského a skutečně se a také skončí v červnu.

Doba nebyla nejkldnější. Sovětský tisk denně kritizoval po-

měry v Československu, a teď ještě vojáci. I kdyby v tom československé vedení nevidělo čertovo kopýtko, mělo požádat své sovětské partnery o větší porozumění. Mělo návrh na cvičení odmítnout nebo alespoň trvat na jeho odložení, rozumných důvodů k tomu bylo dost a dost. Dubčekovo vedení však nemělo dostatek odvahy a nechtělo svého silnějšího spojence popuzovat. ●d drážd'anské schůzky až po 20. srpen zastíralo před vlastními občany skutečný stav věcí a tvrdilo, že je vše v nejlepším nebo alespoň v uspokojivém pořádku.

Přes všechna ujišťování a snahu udržet mezinárodní komplikace mimo rámec veřejnosti nedaří se již vykládat postoj socialistických spojenců Československa jako srdečný. Padlo příliš mnoho vážných slov a na scéně se objevily i takové prvky, jako je vojenská pomoc. Dnes jsme si s odstupem času vědomi, jak správné byly tehdejší odhady západních pozorovatelů, že vojenský zásah do Československa se připravoval již od května. Nebyla to ještě hotová věc, ale možnost, na které se pracovalo. S náležitou velmocenskou bezostyšností: na slabším spojenci se vynutí vojenské cvičení, při němž lze na jeho území rozmístit intervenční jednotky nebo alespoň dokonale poznat terén plánovaného nástupu. Informace o těchto přípravách, které proniknou navenek, se pak tónem uražené počestnosti prohlásí za imperialistickou lež.

*

Nová situace byla pro občany nezvyklá. Dosud se doma stále něco dělo a venku byl poměrný klid, nyní se poměry změnily. Doma panoval klid nastávajícího léta, kdežto venku se na Československo stále víc ukazovalo. Se zvědavým a sympatickým zájmem na Západě a s netajeným znepokojením na Východě.

Za těchto poměrů vyšel koncem června zároveň ve čtyřech československých listech článek „*Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem*“. Byla to připomínka k prožívaným událostem, která vyšla z okruhu spisovatelů a ostatní tvůrčí inteligence. Jejím autorem byl Ludvík Vaculík. Dva tisíce slov byly velmi populární a ve své době se staly jakýmsi lidovým referendem. Po Srpnu se naopak ocitly na černé listině smrtelných hříchů. Nebude na škodu připomenout, co tento strašlivý článek obsahoval.

V úvodu charakterizoval dobu před Lednem. Na národ přišly

časy, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter. Za dnešní stav odpovídáme všichni. Více komunisté mezi námi, ale hlavní odpovědnost mají ti, kdo byli součástí či nástrojem nekontrolované moci. Článek odmítal stále zdůrazňovanou zásluhu komunistů o to, že sami začali demokratizační proces. Jenom komunisté – říká se v článku – mohli po minulých dvacet let žít jakýmsi politickým životem. Komunistické straně tedy nepatří žádný dík, sluší se jí snad přiznat, že se poctivě snaží využít poslední příležitost k ochraně své i národní cti.

Následovalo varování před prázdninovou lhůstevností, neboť „naši milí odpůrci si nedopřejí letního oddechu, budou mobilizovat své zavázané lidi a budou si už teď chtít zařídit klidné svátky vánoční“.

Článek v dané situaci doporučoval: Především odporovat názorům, že lze dělat demokratizační politiku bez komunistů. Bylo by to nespravedlivé a také nerozumné. Varoval před netrpělivostí ze zdánlivého klidu, zdůrazňoval, že novým lidem je třeba dopřát čas, aby se mohli buď osvědčit, nebo znemožnit. Vybízeli ke zdrženlivosti v hospodářských požadavcích, protože opak by znehodnotil peníze. Poukazoval na to, že podstatný je dobrý hospodářský program a dobří hospodáři.

Následovala pasáž, která vyvolala největší odpor a byla dokonce nazvána výzvou ke kontrarevoluci. Článek totiž tvrdil, že od ústředních politických orgánů nelze čekat víc, než dosud učinily, avšak v okresech a obcích bylo pro nápravu věcí učiněno málo. Žádejme odchody lidí, kteří zneužili své moci, poškodili veřejný majetek a jednali nečestně nebo krutě. Je třeba vynalézt způsoby, jak je přimět k odchodu. Například – veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary k cestě do důchodu, stávka, bojkot dveří. Odmítat však všechny prostředky nezákonné, neslušné a hrubé. K otázkám, o kterých nechce nikdo slyšet, ustavujme vlastní občanské výbory a komise. Uslyšíme-li divné zprávy, ověřujme si je, vysílajme delegace s dotazy na kompetentní místa, odpovědi zveřejňujme, třeba na vrátech. Podporujme orgány Bezpečnosti, když stíhají skutečnou trestnou činnost, vyhýbejme se sousedským hádkám, neopíjejme se v politických souvislostech, prozrazujme fízly.

Tento oddíl upoutal největší pozornost následující vládní kri-

tiky. Představa, že by si lidé mohli sami najít nějaké formy, když se dosavadní ukazují jako neúčinné, představa občanských iniciativ, které tehdy ani v západní Evropě nebyly obvyklé, vyděsila mnoho funkcionářů ve stranickém a vládním aparátu.

Článek posléze reagoval na znepokojení z možnosti, že by do vnitřního vývoje zasáhly zahraniční síly. Prohlašoval: Tváří v tvář všem přesilám můžeme jediné trvat slušně na svém a nezačínat si. Své vládě můžeme dát najevo, že za ní budeme stát třeba se zbraní v ruce, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát. A své spojení můžeme ujistit, že spojenecké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme.

Zmínka o zbraních musela zahraniční kritiky rozběsnit, ale dali to najevo, teprve když sami přišli se zbraněmi.

Na rozdíl od nesčetných článků té doby obstál tento text ve zkoušce času téměř bez kazu. V době, kdy byl otištěn, podepsalo jej na sedmdesát občanů, vedle akademika ošetřovatelka dojnic, především však vědecká a umělecká reprezentace. Ještě téhož dne, kdy byly Dva tisíce slov uveřejněny, vystoupil na plenárním zasedání Národního shromáždění poslanec generál Kodaj a nazval je výzvou ke kontrarevoluci. Vzápětí bylo zveřejněno stanovisko vlády: projevilo víru v čestné a pozitivní úmysly podepsaných, ale odsoudilo oddíl nabádající k iniciativním občanským akcím. Ostřejší reakcí bylo stanovisko předsednictva ústředního výboru KSČ; nemůžeme v něm spatřovat jen uraženou ješitnost a nechuť k živelným akcím, ale také vědomí, že je tady znovu něco, za co se českoslovenští komunisté budou muset před svými silnějšími spojenci odpovídat. „Komunistická strana,“ pravilo se ve stanovisku, „jasně vystoupí proti jakýmkoli pokusům uskutečňovat výzvy obsažené v prohlášení, směřující k vytváření různých výborů nebo komisí s politickými funkcemi mimo soustavu Národní fronty.“

Třebaže stranický aparát věnoval paralyzování aktivního obsahu Dvou tisíc slov značnou péči, podle pozdějšího, normalizačního hodnocení se za článek postavila asi polovina okresních konferencí KSČ, které v té době probíhaly. Ostatní odezvy, vyjádřené zejména rezolucemi z pracovišť, potvrzovaly jednoznačně kladné veřejné přijetí Dvou tisíc slov. Na druhé straně je třeba připomenout skutečnost, kterou potvrzoval oficiální materiál ÚV KSČ: k akcím, jichž se vedení tak bálo, nedošlo.

Ve dnech, kdy utichalo vzrušení vyvolané uveřejněním Dvou tisíc slov, končily v Československu *manévry vojsk Varšavské smlouvy*. Nadešla doba, kdy se měla osvědčit nesmyslnost nebo naopak oprávněnost obav spojovaných se cvičením.

Cvičení začalo 20. června. Kromě sovětských, maďarských a polských jednotek se ho účastnili bulharští a rumunští důstojníci jako pozorovatelé. Tanková jednotka Sovětské armády určená ke značkování bojové činnosti postupovala od severní Moravy do západních Čech. Cvičení skončilo podle předpokladu 30. června. Následovalo pozitivní hodnocení za účasti prezidenta, Dubčeka a dalších, sovětské blahopřání našim jednotkám k dobré bojové přípravě, mítinky na rozloučenou a předávání upomínkových darů. Pokud jde o odchod zahraničních jednotek, odcestoval jeden sovětský pěvecký soubor.

Další odsun vojáků poněkud vázl. Sovětští velitelé tvrdí, že se musí opravovat bojová technika a dělat rozbor cvičení. Českoslovenští činitelé se snaží zdvořile naléhat, ministr Džúr jedná s maršálem Jakubovským, ale žádný konkrétní příslib nezíská.

Když už se záležitost příliš protahuje, začíná jí věnovat pozornost všechen evropský tisk. Konečně je 12. července oznámeno, že k odjezdu jsou připraveni Poláci, a o pár dní později překračují hranice do Polska také první sovětské jednotky. Jak se ukazuje, nebylo jich málo, když za jediný den je hlášen odjezd tisíce vojenských vozidel. Sovětská vojenská letadla odlétají 17. července a československé vojenské orgány ve snaze upokojit domácí veřejnost i zahraniční pozornost sdělují, že odchod jednotek bude ukončen 21. července. Jenže to zřejmě není tak jednoduché. Sovětské jednotky se přesunují po vlastní ose přes celou republiku, z Karlovarska až na východní Slovensko, a tak teprve na počátku srpna potěší veřejnost zpráva, že poslední vozidla projíždějí Bratislavou.

Toto sdělení skutečně veřejnost přijímá s povděkem. Její vztah k sovětským jednotkám je dvojnásobný. Na jedné straně se k nim lidé chovají vlídně, s bodrostí, kterou civilní obyvatelstvo projevuje vojákům, ale i s neformálním přátelstvím při různých nahodilých i připravených setkáních. Na druhé straně by je už raději viděli venku. V průzkumu veřejného mínění uprostřed července požaduje odchod vojáků 91 procent dotázaných, 2 procenta jsou pro jejich setrvání a 7 procent tato otázka nezajímá.

Až se po Srpnu naplno rozjede normalizace, budou největší internacionalisté z řad československých komunistů vytýkat Dubčekovi, že v červenci nevyužil přítomnosti sovětských vojsk ke změně vnitřních poměrů, jinými slovy, že nepožádal o mocenský zásah. Svým vábavým odsunem mu tato vojska přece poskytla dost času na rozmyšlenou.

Do doby vleklých manévrů spadá ještě jedna vojenskopolitická událost, tisková konference generála Prchlíka, vedoucího oddělení ÚV KSČ, člena ústředního výboru strany. Vyjádřil se, že ve Varšavské smlouvě by mělo dojít k určitým změnám, neboť je poplatná době svého vzniku, a že by se také měla zvýraznit rovnoprávnost všech členských států.

Lze si představit nelibost, kterou taková slova ve zvlášť choulostivé situaci vyvolala, zejména když vzápětí Prchlíkovo vystoupení ostře kritizoval sovětský tisk. Následovalo prohlášení Československé tiskové kanceláře, že generál Prchlík neměl právo vyslovovat své osobní stanovisko, a bylo zrušeno celé vojenské oddělení ÚV KSČ, přičemž generál Prchlík odešel ze stranického vedení do armády. Byl to první případ, kdy Dubčekovo vedení obětovalo jednoho ze svých, aby uklidnilo sovětské partnery. Po Srpnu byl generál Prchlík degradován, odsouzen a uvězněn. Od té doby si už nikdo netroufl připomínat zásadu rovnoprávnosti.

*

V červnu a červenci osmašedesátého roku znovu vstupují na domácí scénu krajně konzervativní síly, denně povzbuzované kritikou československých poměrů uveřejňovanou v listech socialistických zemí. Nový způsob, jímž tyto síly čelí demokratizačnímu procesu, lze ukázat na příkladu Jodasova soudruha Emanuela Famíry, baletního mistra, výtvarníka a teoretika umění, jehož umělecké kvality nevděčná společnost nikdy dostatečně nedocenila. V červenci vystoupil v televizní besedě se svými odmítavými názory na demokratizační vývoj. ● další vystoupení na televizní obrazovce se pak už neucházel, zato napsal deníku Sovětskaja Rossija, že dostal výhrůžný anonymní dopis. Famírovo sdělení bylo samozřejmě otištěno a komentováno jako důkaz nelidského pronásledování skutečných marxistů v ČSSR.

Příkladu, který dal Emanuel Famíra, následují ostatní vedoucí funkcionáři, kteří ztratili své pozice. Někteří odjždějí na Krym,

kdese léčí z utrpeného otřesu a připravují se na dny, které přijdou.

Siroťci po Novotném, jak se jim říkalo, nyní, v létě osmašedesátého roku, zřetelně *sázejí na zahraniční intervenci*. Když k ní došlo, byli namnoze zaskočeni a znechuceni jejím ozbrojeným charakterem, ale většinou se s ní brzy smířili. Ředitelé, kteří po dvacet let řídili cokoli a na kterých se nyní žádá spíše odborná kvalifikace než politická vypělost. Policejní důstojníci, soudci, ale také okresní a místní funkcionáři čekající s obavami, kdy vyjde na světlo jejich činnost v padesátých letech. Všichni, kdo ubližovali a raději přesvědčovali pěstí než slovem. Vedle nich i lidé drobní, často nezištní, kteří se nemohou smířit s tím, že svaté zásady pochybené z úst moudrého Stalina snad opravdu přestanou platit. Ti všichni se nyní, v létě osmašedesátého roku, už neobracejí ke svým spoluobčanům, u nichž nalézají tak málo porozumění, ale do zahraničí.

Shromáždění Lidových milicí, na které se koncem června sjeli vybraní účastníci ze všech krajů, přijímá text dopisu adresovaného sovětské veřejnosti. Delegation zúčastněných ho odnáší na sovětské zastupitelství, kde ji přijímá sám velvyslanec a zcela náhodou přítomní sovětské žurnalisté. Dopis nezapadl, naopak. Vzápětí ho uveřejňují sovětské noviny a v tamějších závodech a vojenských útvech probíhají četná shromáždění. Nazpět přijde šestnáct tisíc dopisů československým soudruhům: ujist'ují o přátelství a podpoře a vyjadřují znepokojení nad československým vývojem. V dopise z Prahy se sice o ničem takovém nemluvilo, ale sovětské pracující, a to všichni svorně, umějí číst mezi řádky.

Podobnou akcí – kde také hledat pořád něco nového – je takzvaný *dopis devětadevadesáti z Pragovky*. V době celozávodní dovolené v pražském závodě Praga šedesát zaměstnanců z celkového počtu čtyř a půl tisíce napsalo dopis, který samozřejmě nebyl prodáván v žádné organizaci na závodě. Zbývající podpisy do devětadevadesáti dodali rodinní příslušníci. V dopise, který uveřejnila moskevská Pravda právě uprostřed napjatého sovětsko-československého jednání v Čierné, byly ostrými slovy odsouzeny všechny rezoluce požadující odchod zahraničních jednotek po skončeném vojenském cvičení.

Jestliže byl uveřejněn dopis ze shromáždění Lidových milicí v sovětském tisku koncem června, kdy si veřejnost ještě nepřipou-

štěla ohrožení československého vývoje zahraničním zásahem, nyní, o měsíc později, byla už situace poněkud jiná a reakce bouřlivější. Přitom mnohým náznakům nemohla ještě veřejnost rozumět. Dopis devětadevadesáti, ve kterém se uvádělo: „Víme, na koho se máme obrátit v nouzi nejvyšší,“ nebo kde se v závěru říkalo: „Jste u nás vždycky srdečně vítáni,“ byl až po Srpnu vydáván za prosbu československých pracujících • sovětskou pomoc.

Tyto šifry československá veřejnost na počátku srpna ještě neměla rozluštit, stačily však k tomu, aby Pražovka rázem získala divnou pověst. Projevilo se to i v dodávkách závodu nebo na přistavování nákladních vagónů. Zbytečně a nedomyšleně: lidé jako by zapomněli, že šedesát zaměstnanců je méně než čtyři a půl tisíce pracovníků, kteří mají stejné názory jako ostatní veřejnost. Uvnitř závodu se ozývaly hlasy, že s těmi, kdo podepsali takový dopis, ostatní pracovat nebudou, a odbory musely situaci uklidňovat. V tisku byl zase vysloven názor, že autoři by měli odejít, kam je srdce táhne. Předsednictvo ÚV KSČ vydalo prohlášení na jejich obranu, rozhodnuto nepřipustit jakékoli opatření, které by mohlo autory a signatáře dopisu existenčně poškodit. Třebaže nedošlo k žádným inzultacím nebo skutečnému postihu, síly odmítající demokratiizační vývoj získaly své mučedníky. Oficiální Poučení z krizového vývoje, normalizační odsudek osmašedesátého roku, označilo potom kampaň proti dopisu za výrazné svědectví rodícího se bílého teroru.

Celý červenec je ve znamení zesílené tiskové kampaně socialistických zemí. Vycházejí podivuhodné zprávy o československých událostech. Občan se z nich může dovědět, co sám ani netušil. Kdyby jen prostý občan! Sám Vasil Bil'ak, tehdy člen předsednictva a první tajemník slovenských komunistů, po letech prohlásí: „Některá fakta, která uváděli sovětští soudruzi, jsme neznali ani my.“

Povážlivější než zprávy jsou však prohlášení, že nebude přípustně odtržení žádného článku socialistické soustavy. V tisku soudních socialistických zemí se už otevřeně píše o *československé kontrarevoluci*, která je spojena s mezinárodním imperialismem, a také o zdravých silách v Československu, schopných porazit protisocialistické živly.

Co se dá v takové situaci dělat? Ponechme stranou, co může a

má dělat vedení ohroženého státu. Lidem zbývá jen držet se zásady, která byla vyjádřena ve Dvou tisících slov: Trvat slušně na svém a nezačínat si.

Závody závodům, instituce institucím, jednotliví občané svým známým v socialistických zemích zasílají pozvání. Vyzývají své sovětské partnery, aby se přišli na vlastní oči podívat, jak se věci opravdu mají. Tato snaha ovšem vyznívá naprázdno. Nejde přece o nějaké nedorozumění. Místo zvýšeného poznávání se ruší dohodnuté turistické zájezdy ze socialistických zemí a ti, kdo se přece jen do Prahy dostanou, procházejí školením. Například Neues Deutschland, aby vysvětlilo turistům, proč je v Československu klid, obohacuje marxismus termínem „plíživá kontrarevoluce“, který bude záhy s povděkem rozšířen i mimo NDR.

*

V prvních červencových dnech obdržel ústřední výbor KSČ pět dopisů, v nichž vedení pěti socialistických zemí zve své československé partnery ke společnému projednání některých otázek. Předsednictvo ústředního výboru KSČ tyto dopisy 10. a pak 12. července projednalo a odpovědělo, že dává přednost jednáním dvoustranným; teprve potom by mohli jednat všichni společně. Vedení KSČ po drážďanské schůzce totiž dospělo k názoru, že časy, kdy si společenství pozvalo jednu stranu, aby ji společnými silami kritizovalo a vyvíjelo na ni nátlak, by měly patřit minulosti.

Vedení komunistických stran pěti zemí se proto sešla ve *Varšavě*. Jednala zde o Československu bez Československa a zaslala mu svůj dopis. Zřetelně se v něm vyslovuje zásada, že odvracení Československa ze socialistické cesty je společnou záležitostí, a obrana proti tomuto vývoji v Československu je tedy společnou povinností i právem sousedních zemí. To není pouze vaše věc, praví se v dopise, naše vojska za druhé světové války nedošla k Labi a Šumavě proto, aby teď toto území bylo vyňato ze sféry vlivu.

Co se Československu vytýkalo? Kampaň proti čestným a oddaným kádrům strany, jak se říká. Skutečnost, že v Československu vznikají blíže neuváděné kluby a organizace s posláním obnovit kapitalismus. Že tisk je v rukou protisocialistických a revizionistických sil. Že se do událostí v československu zapojila centra mezinárodní imperialistické reakce. Že se probíhající manévry

využívá k neopodstatněným obviněním z narušování československé suverenity.

Dopis končil souborem požadavků vůči KSČ: Rozhodný nástup státní moci proti pravicovým a protisocialistickým silám, zastavení činnosti kritizovaných organizací, strana má ovládnout prostředky masové informace a má se semknout na principiálním základě marxismu-leninismu.

Ve srovnání s varšavským dopisem je československá odpověď podstatně mírnější a snaží se adresáty přesvědčit. Vedení KSČ připouští, že „široký masový proud socialistické aktivity je provázen extrémními tendencemi, ale události se vždy nevyvíjejí jen podle přání shora“. Kdyby došlo k ohrožení socialistické moci, je odhodláno použít všech prostředků k její obraně.

Vedení KSČ pak reaguje na jednotlivé výtky a s trpkostí je označuje za nespravedlivé. Žádá, aby na československém vývoji nebyly spatřovány jen zápory, ale také růst autority nové, demokratické politiky v očích nejširších mas pracujících, růst aktivity naprosté většiny obyvatelstva. Nakonec vedení vysvětluje, jak si představuje příští vývoj událostí: Oddělit se i personálně od dřívějších deformací. Uskutečnit stranický sjezd a po sjezdu výstavbu politického systému založeného na Národní frontě a společenské samosprávě. Provede nové volby, přijme zákon o společovacím a shromažďovacím právu, v podnicích se ustaví rady pracujících.

Vedení KSČ zcela jistě nechtělo popuzovat své partnery. Můžeme si však představit reakci adresátů, když četli, co chce československé stranické vedení v příštích měsících uskutečnit. Společování! Samosprávu! Dělalí si z nás legraci, nebo nic nepochopili?

Víra ve vlastní pravdu a představa o síle této pravdy, kterou KSČ v odpovědi na varšavský dopis projevila, je naivní, ale také dojemná. Dojemná a naivní.

14. července zasedal ústřední výbor strany, který projednal stanovisko vedení k varšavskému dopisu. V diskusi, v níž vystoupilo jedenadvacet členů včetně oněch čestných a oddaných kádrů, byl se stanoviskem vedení vysloven souhlas a ústřední výbor postup svého předsednictva jednomyslně schválil.

Zdravé síly v tehdejší, a tedy i dnešním ústředním výboru KSČ, které do jednoho potvrdily rozhodnutí neúčastnit se schůzky ve Varšavě, svého postoje později trpce litovaly. Odmítnout jed-

nání, na které je pozval soudruh Brežněv! Jaká pýcha, jaká zpozdilost! Stále se k Varšavě vracejí, přemýšlejí. Například soudruh Bil'ak: Proč prý byl varšavský dopis veřejný, proč byl otištěný v denících socialistických zemí? „Myslím proto,“ říká Bil'ak, „aby ho nebylo možno zamlčet.“ Nebudeme se s Vasilem Bil'akem přít, musíme však připomenout, že i uveřejněný dopis se dá zamlčet. V Československu byl otištěn jak varšavský dopis, tak odpověď KSČ. Tuto odpověď bychom však marně hledali v moskevských, varšavských a berlínských novinách. Ani zmínka se tam neobjevila.

*

Červencové dny poznamenala ještě jedna událost, která nemohla být podceňována. 12. července byly v příkopu vedle silnice u obce Mýtina na Sokolovsku, tedy v západním pohraničí, *nalezeny zbraně*. Pět batohů s dvaceti samopaly značky Thompson, šestnáct set nábojů a navíc třicet pistolí Walter s jedenácti rezervními zásobníky. Všechny samozřejmě zajímalo, komu tyto zbraně patří a kdo je nechal povalovat u cesty.

V Československu se záležitost vyšetřovala, kdežto v tisku sousední NDR bylo už druhý den jasno, kdo zbraně u Sokolova ukrýl a proč. Také bulharský tisk projevil větší zasvěcenost než domácí činitelé. List *Rabotničesko Delo* napsal 20. července, že na mnoha místech ČSSR – a proč by nenapsal, že na mnoha místech – byly nalezeny ukryté zbraně a že příliv takzvaných turistů do Československa připomíná dny před Mnichovem. Tomu, kdo by to chtěl prozkoumávat blíže, lze připomenout, že dlouho před mnichovskou konferencí byly hranice prakticky uzavřeny a že v roce 1968 přijelo do Československa méně západních turistů než v roce předtím.

U československého vedení vyvolaly zbraně na Sokolovsku rozpaky. Výsledky expertizy, kterou provedl Kriminologický ústav Veřejné bezpečnosti, stanovily, že nález důsledně postrádá otisky prstů a že jde o americké zbraně z druhé světové války. Konzervovány byly nedávno, a to zahraniční vazelínou. Cizího původu byly i tři z nalezených batohů. Jediným vodítkem byla ta zahraniční vazelína. Srovnávací analýzou se zjistilo ze které země pochází – byla to země sousední, nikoli však kapitalistická.

Odtud vyplývaly rozpaky vládních činitelů, kteří se nakonec

rozhodli věc nerozvířovat, aby nezatížili beztak již napjaté vztahy ke svým socialistickým sousedům. Zdálo se, že tato mlčenlivá dohoda bude dodržena, nález zbraní se v žádném z příštích výčtů československých hříchů již neobjevil. Zato všichni sovětsí vojáci poslaní v srpnu do Československa byli o nálezu imperialistických zbraní u Sokolova důkladně poučeni.

*

Vedení KSČ a patrně i jeho východním partnerům bylo jasné, že vzájemné vztahy se nemohou udržet na bodu, k němuž dospěly výměnou dopisů po varšavské schůzce. Nelze si také představovat, že sovětské vedení se už jednoznačně rozhodlo pro vojenské řešení, spíše se snažilo tomuto řešení co možná vyhnout. Proto bylo hledáno a nalezeno smírné východisko, dvoustranné jednání mezi československým a sovětským stranickým vedením. Došlo k němu ve dnech 29. července až 2. srpna v pohraniční obci *Čierné nad Tisou*.

Československá delegace přijela do Čierné vybavená lidovou rezolucí „Socialismus – spojenectví – svoboda – suverenita“. Údajně jí stačilo podepsat na tři milióny československých občanů. Na sovětské partnery dojem neudělala; celkem logicky prohlásili, že by si mohli obstarat sto padesát miliónů podpisů.

Přistoupilo se k jednání, jehož základem, jak se zdálo, bude znovu objemný balík československých hříchů. Podle referátu Miloše Jakeše z 10. října 1968 prohlásili sovětsí představitelé v Čierné, že za Československo ztratili dvacet miliónů životů a že tedy Československo nevydají ani Severoatlantickému paktu, ani československým pravicovým silám. Československá delegace se jako obvykle hájila tím, že nejde o odpadnutí ČSSR od socialistického společenství, a v závěru se zavázala, že provede některá opatření, která její partneři nejvíce vyžadovali: usměrní tisk, zastaví činnost organizací KAN a K 231 a přípravného výboru sociální demokracie. „Chybou bylo,“ řekl ve zmíněném referátu Miloš Jakeš, „že splnění našich slibů nebylo terminováno, a obě strany na to zřejmě měly odlišné názory.“

Mezi sliby poskytnuté československou stranou v Čierné patrně patřila také internace nejaktivnějších „protisocialistických“ sil, kdyby se situace dále přiosťovala. Tato ožehavá otázka zůstávala téměř po dvě desetiletí nezveřejněna, ani sovětská strana, ani teh-

dejší českoslovenští představitelé se jí zřejmě nechtěli chlubit. Mlčení kolem internací protrhl až v roce 1985 Vasil Bil'ak v zahraňnickém interviewu, když se svou nenapodobitelnou bezostyšností prohlásil, že pro nejzdravější stranické síly chystala pravicová reakce koncentrační tábory. Na to se ozval ze své bratislavské klauzury Alexander Dubček a v rozhovoru pro italský komunistický tisk Bil'aka opravil: Ano, mluvilo se o internaci, ale byl to příslib daný sovětské straně a týkal se nejradikálnějších stoupenců demokratizačního vývoje. Jeden z tehdejších potenciálně internovaných pak s trpkostí prohlásil, že ho sovětská invaze do Československa vlastně uchránila před Dubčekovou represí ...

Po návratu z Čierné řekl prezident republiky ve veřejném projevu, že výsledky jednání nám dávají potřebný klid a že z nastoupené cesty nesejdeme. Skutečným výsledkem jednání však byla jen dohoda o uspořádání mnohostranného *setkání 3. srpna v Bratislavě*.

Jako vlastní jednání nebyla bratislavská schůzka nijak pozoruhodná. Trvala necelý den a na programu měla pouze společné prohlášení. Klíčovým prvkom bratislavského komuniké byly odstavce, přesněji řečeno tři věty. Především: „Podpora, ochrana a upevnění socialistických vymožeností, kterých dosáhly národy svým hrdinským úsilím, obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí. To je jednotný názor všech účastníků porady.“ A druhé konstatování: „Účastníci porady vyjádřili pevné odhodlání učinit vše, co na nich závisí, pro prohloubení všestranné spolupráce svých zemí na základě principů rovnoprávnosti, zachování suverenity a národní nezávislosti, územní nedotknutelnosti, bratrské spolupráce a solidarity.“

Z bratislavského setkání si tedy každý odvážel to své. Dubčeka uspokojilo prohlášení o suverenitě a územní nedotknutelnosti. Jistě považoval formulaci za málo důraznou a byl by dal přednost jednoznačnému závazku, že československé hranice nebudou násilně překročeny, ale nechtěl asi vypadat jako kverulant. Byl koneckonců spokojen a na aktivu pražských stranických pracovníků po Bratislavě prohlásil: „Zcela otevřeně říkám, že není žádných opodstatněných obav o naši suverenitu.“

Spokojena byla i druhá strana. Až dojde k činu, odhodí formu-

lace o suverenitě a územní nedotknutelnosti jako slovní balast a vyzvedne společnou internacionální povinnost všech socialistických zemí bránit socialismus v jedné z nich. Pokud se bude později v mezinárodních vztazích mluvit o Brežněvově doktríně, tak získala své slovní vyjádření právě na schůzce v Bratislavě.

*

Dříve než dostanou události zcela nový směr, pokusme se zodpovědět otázku, která není v československých dějinách vyslovována poprvé: *Byli jsme sami?*

Kritikové osmašedesátého roku tvrdí, a jak plynula léta, tvrdili to stále hlasitěji, že československé pravicové síly byly spojeny s mezinárodní imperialistickou reakcí. Nelze však najít konkrétní příznaky toho, že by Západ byl československým vývojem roku 1968 nějak nadšen. Západní tisk samozřejmě události v ČSSR podrobně zaznamenával, tisk buržoazní stejně jako tisk komunistický. Nemusíme pochybovat o tom, že *představitelé západních zemí* s uspokojením přihlíželi vnitřním potížím sovětského bloku – ale vázat se nějak v československém vývoji a podporovat ho? Jednak je o to nikdo nežádal a žádný československý představitel by se k tomu neodhodlal, jednak západním zemím evropský status quo celkem vyhovoval. Neměly zájem na podstatnější změně.

Nadcházející konflikt ve východní Evropě byl pro západní země spíš nepřijemný než vítaný. Příznačné je prohlášení vlády USA z července, jímž se od Československa distancuje a nazývá jeho spory se Sovětským svazem vnitřní komunistickou konfrontací, která by neměla přerůst v konflikt mezi Východem a Západem. Zároveň ministr zahraničí Dean Rusk protestoval u velvyslance Dobrynina proti tvrzení, že se Spojené státy nějak podílejí na událostech v ČSSR. Ale co když to byla jen diplomatická kamufláž zastírající skutečnost? Nebyla, sovětské vedení západnímu postoji dobře rozumělo a počítalo s ním také při svém postupu proti Československu. Žádné události, žádná tehdejší nebo pozdější fakta nesvědčí o opaku.

Patronátní postoj západních velmocí k československému demokratizačnímu úsilí nemá ani svou vnitřní logiku. Proč by je měly podporovat? Socialismus, jak se vyvinul ve východní Evropě, nepředstavoval pro ně skutečnou konkurenci, ať ideovou, nebo hospodářskou. Nebyl přitažlivým vzorem, jehož napodobením by snad

mohli pracující ve vyspělých kapitalistických zemích řešit své problémy. Něco jiného by byl socialismus, který by dosáhl demokratických vztahů uvnitř společnosti a větší hospodářské efektivnosti. Kdyby se taková společnost v Československu nebo kterékoli jiné zemi vytvořila, mohla by být pro mnohé občany v západních zemích zajímavá a přitažlivá. Zvýšila by také společenskou autoritu západních komunistických stran. Měly západní vlády takový vývoj podporovat? Také v tomto směru u nich převládala docela obyčejná nechuť komplikovat si život kvůli jedné zemi sovětského bloku. Velké státy byly natolik velmocensky solidární, aby respektovaly počínání Sovětského svazu v jeho zájmové sféře. Pokud si tam bude počínat brutálně, tím lépe; vietnamské válce nějaká evropská protiváha jen prospěje.

Na politické scéně však účinkovaly nejen kapitalistické státy a pět socialistických států zaměřených proti československému vývoji. Vystupovaly na ní i *západoevropské komunistické strany a socialistické státy Rumunsko, Jugoslávie, Čína*, jejichž stanovisko o právu každé socialistické země na samostatný vývoj bylo obsaženo v politické teorii i státní praxi. Tyto síly poskytovaly československým představitelům svou podporu, některé otevřeněji, jiné zdrženlivěji. Některé zcela upřímně, jiné s cílem upevnit vlastní pozici, ať již u voličů, nebo v mezinárodních vztazích.

Již záhy na jaře jednal Dubček s představiteli italské komunistické strany, svou podporu KSC vyjádřila komunistická strana Velké Británie a Japonska. Francouzská komunistická strana dvakrát navrhla svolat mezinárodní poradou komunistických stran o Československu, jakési zprostředkování při řešení sporných otázek mezi ČSSR a SSSR. Tento pokus odmítly jak KSC, která se po určitou dobu držela zásady dvoustranného jednání, tak i vedení KSSS, dávající najevo, že nejde o záležitost mezinárodního komunistického hnutí, ale o záležitost socialistického tábora.

V červenci 1968 odsuzovaly vývoj v Československu jen tři západní komunistické strany: komunistické strany západního Německa, Západního Berlína a Řecka. Devatenáct ostatních vyslovilo Dubčekovi svou podporu.

Nepokrytou podporu Československu vyjádřily také návštěvy rumunského představitele Ceaușeska a jugoslávského prezidenta Tita. Došlo k nim v Praze ve druhé polovině srpna. Bez zajímavosti

nebyl ani vztah Maďarska, které se ovšem později účastnilo ozbrojeného zásahu proti Československu.

Souhrnně řečeno, nemohlo si Československo stěžovat na nedostatek sympatií mezi levicovými silami na celém světě. Sympatie těší, povzbuzují, zároveň však v reálné situaci váží méně než tankové divize, zejména když československé vedení nebylo odhodláno těchto sympatií nějak využít.

*

Večery uprostřed srpna přinesly zvýšený pohyb na pražských ulicích. Byly příjemnější než parné dny a situace spíše srážela lidi do houfu, než aby je rozptylovala do soukromí.

Předsednictvo ústředního výboru KSČ, které po jednání v Bratislavě chtělo ukázat svou rozhodnost, odsoudilo 13. srpna výstrelky, k nimž dochází pod záminkou pokračování v diskusích, a v Praze namísto ulic vyhradilo pro diskuse Letenskou pláň. Ta se však už nestačila stát pražským Hyde Parkem.

Čas dospěl až k datu 20. srpna 1968. Chystá se slavnostní výzdoba pražského Karolína, kde má generální tajemník OSN U Thant koncem týdne převzít čestný doktorát Univerzity Karlovy. Nepřevzal, do Prahy se nedostal. Snažil se o to, nebo se sklonil před realitou města obsazovaného cizími vojsky? Je či není pro nejvyššího představitele mezinárodního společenství vhodné pobývat na místě, kde se právě porušují principy OSN? Uprostřed událostí, které po 20. srpnu následovaly, nikdo z československých občanů tuto otázku nezdůrazňoval, zapomenuta však nebyla a odpověď autoritu OSN nezvýšila. U Thant již do Československa nepřišel, až o pár let později převzal nevyužitý čestný doktorát od posrpnového, normalizačního režimu U Thantův následník Kurt Waldheim.

Tisk z 20. srpna přinesl zprávu, že v ostravské nemocnici zemřel sovětský voják Majorov, postřelený svým soudruhem v době manévru při střídání stráží. Lidé, kteří v novinách pravidelně sledovali jeho zdravotní stav, toho dne ještě litují jeho mladého života ...

KAINOVA BRATRSKÁ POMOC

Srpen

Toho dne, k němuž zatím dospělo naše vyprávění, 20. srpna odpoledne, sešla se u náměstka ministra vnitra Šalgoviče významná a přísně tajná porada.

Funkci Viliama Šalgoviče, který byl Černíkovou vládou pověřen velením Státní bezpečnosti, lze právem považovat za pozici, která nebyla vydána demokratizačním silám. Mezi zasvěcenými bylo dobře známo, že nejde o žádného stoupence obrodného hnutí a že jeho vztahy k místům, odkud byla vůči Československu vznášena nejostřejší kritika, jsou více než těsné. Nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že na jmenování Šalgoviče do této funkce trvali sovětští partneři a že bylo obtížné jejich požadavek odmítnout, zejména pak odmítnutí zdůvodnit.

Porady se zúčastnili vyšší důstojníci sovětské státní bezpečnosti KGB, kteří přiletěli do Prahy již 17. srpna. Mnozí byli seznámeni s československými poměry z doby, kdy na pražském misterstvu působili jako experti. Na poradě byly *rozděleny úkoly v připravované akci*. Kromě jiného se jednalo o zajištění rozhlasu, respektive vysílání, aby neproniklo na veřejnost nic, co by mohlo narušit vojenskou akci.

Pozdě večer byla na hlavní správě Státní bezpečnosti vyhlášena pohotovost. Po tomto rozkazu se do budovy dostavili funkcionáři ministerstva vnitra propuštění v předešlých měsících ze služby pro svou účast na nezákonnostech, zato nebyli vpuštěni mladí příslušníci Státní bezpečnosti podporující nového ministra Josefa Pavla.

Navečer se z dovolené v Sovětském svazu zcela nečekaně vrátil ředitel Československé tiskové kanceláře Miroslav Sulek. V tuto nezvyklou dobu se odebral do své pracovny a dal i neobvyklý pří-

kaz: Všechny zprávy, které budou z Prahy vysílány zahraničním agenturám, musí projít jeho rukama.

*

Od třetí hodiny odpoledne zasedá ve své budově na nábřeží *předsednictvo ústředního výboru KSČ*. Vládne tu zvláštní atmosféra. Člen předsednictva Drahomír Kolder navrhuje, aby místo hlavního bodu programu, referátu a rezoluce pro nadcházející stranický sjezd, bylo jednáno o zprávě, kterou s Kolderem předkládal tajemník Indra. Zpráva opakovala argumenty varšavského dopisu pěti zemí a měla být schválena jako stanovisko předsednictva.

Členové předsednictva byli takovým návrhem překvapeni a odmítli ho, zatímco Kolderův návrh prosazovali Bil'ak, Kapek a Rigo. Mezi jednáním se čas od času zvedá od stolu předseda vlády Černík a volá vojenskou zpravodajskou službu. Už před několika dny se vyjádřil, že kolem východních hranic jsou shromážděna vojska, která by se každou chvílí mohla dát do pohybu.

*

Asi v deset hodin večer přistávají na pražském ruzyňském letišti dvě mimořádná sovětská letadla typu AN 24, jedno z Moskvy, druhé ze Lvova. Moskevský speciál zůstává na letišti, aniž z něho někdo vystoupí, druhé letadlo odlétá poté, co vysadilo desítky civilistů, kteří odjíždějí do města. Budova letiště je na tuto pozdní hodinu neobyčejně živá. Se sovětským plukovníkem v uniformě je tady i pražský reprezentant Aeroflotu, ačkoli se toho dne už žádná linka jeho společnosti nečeká.

*

Do půlnoci chybí jen několik minut, když se Oldřich Černík od telefonu vrací na zasedání předsednictva ÚV KSČ a oznamuje, že vojska pěti socialistických zemí překročila hranice a začínají obsazovat republiku. Dubček vzrušeně prohlašuje, že o něčem takovém neměl ani tušení, vytahuje z aktovky dopis Leonida Brežněva, který ještě nestačili projednat, ale ani ten neobsahuje jiné formulace, než jaké už byly ze sovětské strany několikrát vysloveny.

„Tohle udělali mně!“ Pro Dubčeka, který se právem považoval za upřímného stoupence Sovětského svazu, byl jedenadvacátý srpen dnem osobní prohry. O Dubčekově vystupování na tehdejší

schůzi předsednictva se později dost mluvilo, a to způsobem, který je příznačný: nevšímát si hlavních událostí, přehlížet hlavní dokumenty, zato se věnovat podrobnostem, které mohou očernit politické protivníky. Od srpnového zasedání předsednictva uplynul právě rok, když se jeden z jeho účastníků, Oldřich Švestka, rozhodl vyvrátit původní autentické svědectví. Mimo jiné říká: „Po vyslechnutí zprávy o vstupu vojsk Dubček prohlásil, že musí z funkce prvního tajemníka odejít, a podává demisi. Na tato jeho slova nikdo nereaguje.“ Za deset let, v článku pro sovětský časopis, osvědčuje svou paměť i Vasil Bil'ak: „Dubček rezignoval z funkce a nikdo to neodmítl.“ Ještě po letech tu vystupuje přání jako otec myšlenky. Mohlo by to být krásné, kdyby byl Dubček tehdy odešel z funkce a uvolnil ji pro některého z ochotných internacionalistů. I když později vykonal velmi mnoho pro usnadnění normalizace, tuhle službu jim neprokázal.

*

Události se ovšem nezastavují. Na samém počátku nového dne, 21. srpna, přistávají na pražském civilním letišti dvě sovětské transportní letadla AN-12. Nikdo je neohlásil, letiště je nepřijímalo. Přistávací službu zajišťuje posádka sovětského letadla, které už od deseti hodin večer parkuje na letištní ploše. Z letadel vystupuje sovětská vojenská jednotka a se zbraněmi v rukou začíná obsazovat letištní budovu a zajišťovat přistávací dráhy. Zatímco zaměstnanci a cestující jsou z letiště vyhnáni, dosedá jedno dopravní velkoletadlo za druhým. Vyjíždějí z nich tanky, automobily a transportéry s vojáky, rychle se řadí v kolonách a odjíždějí do vnitřní Prahy.

*

Ve stejné době na schůzi předsednictva ústředního výboru KSČ dokončují návrh prohlášení, o kterém se diskutuje. Když dojde k hlasování, vyjadřují se pro ně všichni členové předsednictva kromě Bil'aka, Indry, Koldera a Riga. Podle vyjádření Miloše Jakeše z doby nedlouho po Srpnu byl spor pouze o vyslovení názoru, že postup pěti zemí odporuje základním normám mezinárodního práva; o formulaci, že sovětská vojska do země nikdo nezval, se prý diskuse nevedla. Oficiální stanovisko normalizovaného ústředního výboru strany z prosince 1970 se už do nepříjemných podrobností nepouštělo, zato tvrdí, že

zveřejnění prohlášení předsednictva z 21. srpna mělo katastrofální důsledky.

*

Prohlášení bylo přirozeně určeno veřejnosti. Když bylo odhlasováno, telefonují jeho text do rozhlasu. A tak se před druhou hodinou ranní začínají z otevřených přijímačů ozývat slova: „Lidu Československé socialistické republiky! Včera, dne 20. srpna 1968 kolem 23. hodiny večer překročila vojska Svazu sovětských socialistických republik ...“ Vysílač zmlkne a po tři následující hodiny zůstane němý. Projevila se opatření, která udělali příslušníci 7. odboru hlavní správy Státní bezpečnosti spolu s tehdejšími řediteli Ústřední správy spojů Karlem Hoffmannem, pozdějším nejvyšším představitelem československého pracujícího lidu sdruženého v odborech. Český středovlnný vysílač je odpojen.

*

V hodinách před úsvitem většina obyvatelstva ještě spí, ale postupně se probouzí mimořádným ruchem. V pohraničních oblastech nedaleko hlavních silnic zní hluk motorů a rachocení housenkových pásů. Záplava vojenské techniky opatřená bílými pruhy na kapotách k rozlišení sil vlastních a nevlastních, vybavených stejnou technikou, směřuje mnoha proudy od hranic NDR a Polska, stejně jako od sovětských a maďarských hranic do nitra země. Neustále dunění přivádí k oknům také rozespálé Pražany, kteří bydlí pod příletovou trasou k Ruzyni nebo na ulicích mezi letištěm a středem města. Mnozí vidí pod okny v ulicích tanky a nákladní vozy, avšak jenom zahubují na nesvědomitě vojáky, kteří se musí přesouvat právě v noci, a zkoušejí znovu usnout. Marně, hluk nekončí, ale stále sílí. Vždyť jsou to Rusové! Zvoní telefony, lidé si navzájem sdělují hořkou novinu. Nejprve je přijímána jako hrubý a nejspíš žert nějaké rozjařené společnosti. Když pronikne do vědomí, vyvolá jako první reakci otázku: *proč?* Lidé se blíží k těm nabitým zbraním a volají „počemu?“ Odpověď zůstává stejně nesrozumitelná jako otázka. Stojí tu proti sobě dva světy, které ztratily společnou řeč.

Lidé tedy hledají odpověď u rozhlasových přijímačů. Hlavní stanice, na kterou jsou naladěni, nevysílá, zato najdou stanici novou. Její čeština je podivná a slova cizí. Zrodil se nový *vysílač*

„Vltava“. Noviny pěti států, které právě vycházejí v Moskvě, Berlíně, Sofii, Varšavě a Budapešti, ji představují jako pokrokovou stanici, která v Československu zahájila provoz. Ve skutečnosti jde o silný východoněmecký Radio Berlin-International, pro který se přes veškerou snahu posledních dnů a neomezené finanční prostředky nepodařilo sehnat lidi schopné připravit a přečíst správný český text. Zároveň se na frekvenci československých vysílačů přelad'ují stanice sovětského rozhlasu Hovoří Moskva a z polského území začíná česky vysílat „Dělnický hlas republiky“, který si pro změnu vypůjčuje vlnový rozsah jedné švédské stanice.

Nakonec se podaří provoz českého středovlnného vysílače obnovit. Před pátou hodinou už celá republika ví, že je obsazována armádou svých socialistických spojenců. Naslouchá i *prohlášení předsednictva ÚV KSČ*: „ ... Stalo se tak bez vědomí prezidenta republiky, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a těchto orgánů.“ Prohlášení vyzývá občany, aby zachovali klid a nekladli odpor postupujícím vojskům, i když „předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejen všem zásadám vztahů mezi socialistickými zeměmi, ale za popření základních norem mezinárodního práva“. ●kamžitě je také k projednání vzniklé situace svoláváno plénum Národního shromáždění, vláda a plénum ústředního výboru KSČ.

Je tedy zřejmé, že vojska pěti zemí nikdo do republiky nezval, ale právě tak je zřejmé, že je nikdo nezastaví. *Použití armády k ochraně* svrchovaného území bylo bez diskusí odmítnuto, pokud se o něm vůbec uvažovalo. Proto vojska dále postupují podle svých plánů a rozkazů. Jsou to především sovětské divize podporované nižšími jednotkami polskými, bulharskými, maďarskými a vojáky NDR. Přítomnost vojsk pěti zemí je nutná nikoli z vojenských důvodů, ale proto, aby byl vyjádřen zájem Bulharska, Polska, Maďarska a NDR na odstranění hrozivého československého vývoje. Sovětský svaz si rozhodně nepřál provést tuto invazi samostatně.

Nejpodstatnější pro další vývoj událostí jsou kolony tanků a těžkých vozidel směřující od ruzyňského letiště *do středu hlavního města*. Jednotlivé oddíly už vyhledávají své přidělené cíle. První je na cestě ministerstvo národní obrany s generálním štábem, část

kolony odbočuje vpravo a obkličuje Pražský hrad, sídlo prezidenta republiky. Ostatní tanky a těžká vozidla pokračují k Vltavě a jejich osádky začínají zabírat budovu předsednictva vlády. Premiér Oldřich Černík, který k ránu odešel ze zasedání předsednictva ÚV KSČ do svého úřadu, je patrně prvním vedoucím funkcionářem, kterého vojáci zatknou a pod bajonety odvedou do transportního vozu.

Žádný z těchto cílů však není hlavní. Těch pár věrných a zasvěcených, kteří mohou sloužit jako průvodci invazních jednotek, je na roztrhání. Není divu, že trvá několik hodin, než tanky s transportéry přejedou most a na nábřeží obklopí budovu ústředního výboru KSČ. Kordon válečných vozidel kolem budovy vyplňují vojáci se samopaly.

Zatím se na hlavní správě Státní bezpečnosti dává dohromady skupina příslušníků, kteří mají zajistit vedoucí funkcionáře strany. Nejde to zrovna hladce, nikomu se příliš nechce takto vstupovat do historie, ale nakonec jsou dobrovolníci pohromadě. Plukovník Molnár, později za své zásluhy povýšený na generála a náměstka ministra vnitra, jim dává rozkazy. S několika důstojníky KGB odjíždějí na sovětské velvyslanectví, tam přibírají další funkcionáře sovětské státní bezpečnosti a jedou k nábřeží.

Pražané, kteří zatím vyšli do ulic, instinktivně chápou, že právě u sídla stranického vedení bude uzlový bod příštích událostí. A tak zde na nábřeží stojí proti sobě vojáci s nabitými zbraněmi a lidé s holýma rukama, kteří nesou československou vlajku. Pak začala střelba. Jen pro výstrahu, do vzduchu, ale stačilo, aby se jednomu vojákovu trochu sklonil samopal, a k zemi padá chlapec s prostřelenou hlavou. Vzápětí další.

Tito chlapci byli možná *prvními oběťmi*, anebo jimi byli lidé, které 21. srpna ráno skosila střelba na libereckém náměstí. Alexander Dubček běží od okna k telefonu a volá přímou linkou sovětského velvyslance: „To je vaše odpovědnost!“ Druhá strana má ovšem jiné starosti než se bavit o humanitě.

Příslušníci Státní bezpečnosti Peroutka, Hoffmann, Dubský a další se zatím učí zatýkácí formulaci, jíž jménem „revoluční vlády“ vezmou vedoucí funkcionáře „do ochrany“. Kromě Dubčeka mají *internovat* Smrkovského, Kriegla, Šimona, Špačka a ministra vnitra Pavla, kterého však nenajdou. Zatčení museli přistoupit ke

zdi, zvednout ruce a byli prohledáni. Pak je odvádějí. Smrkovský se ještě zastaví u stolku a z talířku si bere pár kostek cukru; už prožil pár let ve vězení a má své zkušenosti.

Tak je hned v ranních hodinách zatčeno šest vedoucích politických představitelů: první tajemník ústředního výboru strany, předseda Národního shromáždění, předseda vlády, předseda ústředního výboru Národní fronty a dva straničtí tajemníci. Státní bezpečnost je samozřejmě předala sovětským orgánům. Jsou zavřeni v obrněných transportérech, odvázejí je k letišti a večer letadlem za hranice.

*

První události, k nimž dochází od rána jedenadvacátého srpna, umožňují vytvořit si představu, jak mělo obsazení Československa vypadat.

Od časného rána vysílá rozhlasová stanice Vltava svou neumělou češtinou *Prohlášení vlád pěti zemí*, které bylo dáno k dispozici všem světovým agenturám. Také na pražských ulicích příslušníci sovětských jednotek text prohlášení rozhazují, nelze říci rozdávají, protože od nich nikdo nic nebere.

V prohlášení pěti zemí se tvrdí, že se na jejich vlády obrátili s žádostí o pomoc vedoucí straničtí a státní funkcionáři Československa věrní socialismu. Žádná jména, teď ani v dalších dnech, ani po deseti či dvaceti letech se jména těchto věrných neuvádějí. Prohlášení se dovolává bratislavského komuniké o společné obhajobě socialistických vymožeností a oznamuje: „Dnes vám přišli na pomoc třídní bratři. Nepřišli k vám proto, aby se vměšovali do vašich vnitřních záležitostí, nýbrž aby spolu s vámi čelili kontrarevoluci. Tato vojska opustí vaše území po odstranění nebezpečí pro svobodu a nezávislost Československa.“

Zároveň s prohlášením vlád, jejichž vojska obsazují Československo, bylo vydáno *prohlášení vedoucích stranických a státních představitelů věrných socialismu*, kteří samozřejmě opět nejsou uvedeni jmény. Tento dokument je mnohem upovídánější, ale není bez zajímavosti. Rozhodně se zřiká systému osobní moci, který byl odstraněn v lednu, hlásí se k Akčnímu programu KSČ a na první místo staví – věřte nevěřte – základní občanská práva, která jsou v něm obsažena. Vyzývá obyvatelstvo, aby poskytlo veškerou podporu vojenským jednotkám, které po zlikvidování

nebezpečí převratu opustí Českoslovenko.

Prohlášení vlád pěti zemí a prohlášení nejoddanějších stoupenců socialismu jsou dva základní historické dokumenty, zkusme je však najít po roce nebo po deseti letech! Zmizely ze světa. Vždyť ani ve své době nebyly myšleny jinak než jako vějička pro důvěřivé lidi.

Tehdejší pozornosti uniklo souběžné *prohlášení Tiskové agentury Sovětského svazu*, zřejmě zaměřené navenek, k uklidnění západních kapitalistických zemí. Vysvětluje, že v československé záležitosti šlo o životní zájmy SSSR a hrozbu evropskému míru a že podniknutá opatření nejsou namířena proti žádnému státu a v žádném případě nepoškozují zájmy kohokoli. Pozornost zasluhuje i tvrzení, že jednotky budou z ČSSR odvolány, jakmile „zákonná vláda zjistí, že nadále není nutný pobyt těchto jednotek“.

Sestavme nyní tyto skutečnosti dohromady. Prohlášení pěti vlád a prohlášení TASS byla vydána v Moskvě a v přilehlých metropolích, avšak provolání blíže neurčených vedoucích představitelů Československa mělo do světa odejít z Prahy. Ředitel ČTK Sulek udělal po svém návratu z Krymu, co bylo v jeho silách. Osobně začal toto prohlášení diktovat do zahraničního dálnopisu pražské ČTK, ale nenašel nikoho, kdo by byl ochoten uvést pro tento účel do provozu vysílací techniku. Tak se objevil první, dosti podstatný kaz na uskutečňování plánovaných záměrů: takzvaní českoslovenští představitelé mluvili do světa přes Moskvu.

Druhou čarou přes invazní rozpočet bylo prohlášení předsednictva ÚV KSČ. Odmítlo tvrzení, že okupační jednotky byly nějakým kompetentním činitelem pozvány, a označovalo jejich vstup za porušení mezinárodního práva.

Sledujme však další události, které se nevyvíjely podle původních představ. Již v prohlášení předsednictva ÚV KSČ bylo uvedeno, že se má k posouzení situace ihned sejít *plénium ústředního výboru strany*. Část vedoucích funkcionářů však byla odvezena neznámo kam a řada dalších měla dobrý důvod nepřibližovat se na dosah zavíracích orgánů. O plénárním zasedání se tedy těžko dalo mluvit. Přesto se sešlo torzo ústředního výboru, asi třetina jeho členů. Zasedali ve stranickém hotelu na Starém Městě. Neuspokojivý počet členů orgánu, většinou to byli členové

konzervativnějšího ražení, doplňovali sovětští důstojníci.

Přes tyto nesporné vady na kráse bylo z hlediska vojenského velení žádoucí, aby jeho činnost posvětil alespoň tento zlomek orgánu. Ukázaly se však těžkosti. Kromě Koldera, Indry, Bil'aka, Mesteka, Nového, Jakeše, Barbírka, Pillera a několika dalších, jejichž postoj ke vstupu vojsk byl celkem jednoznačný, ostatní dělali potíže. Dožadovali se, aby byl propuštěn Dubček a další zatčení, dokonce zvolili delegaci na sovětské velvyslanectví, kterou po několika hodinách přijal Červoněnko. Jednání k ničemu nevedlo; nakonec vzali shromáždění členové ÚV na vědomí, že o dalším průběhu událostí se bude jednat v Moskvě. Takže ani ústřední výbor strany nebyl pro podporu vojenské akce použitelný.

Připomeňme si nyní formulaci z prohlášení TASS, že vojenské jednotky budou z Československa odvolány, jakmile zákonná vláda zjistí, že pobyt těchto jednotek nadále není nutný. Zákonná vláda ministerského předsedy Černíka, jmenovaná prezidentem republiky a schválená Národním shromážděním, to samozřejmě zjistila hned v první minutě obsazování a v dalších dnech to jasně opakovala ve všech svých vyjádřeních. Instituce, které zmocnily TASS k prohlášení, musely mít tedy na mysli jinou československou vládu, mnohem povolnější, vládu, která se měla teprve utvořit.

V těchto a pozdějších dnech se hovoří o takzvané *dělnickorolnické vládě*. Podle jednotlivých svědectví ji měl vést Alois Indra a z dosavadních vládních funkcionářů v ní měl zasedat Pavlovský, Hoffmann, Chňoupek a další. Svědectví o této vládě nacházíme u muže nad jiné zasvědčeného, ve vystoupení Drahomíra Koldera na zasedání ústředního výboru strany 31. srpna. Když vysvětloval některé stránky jednání na sovětském velvyslanectví, řekl: „A pokud tam v průběhu dne, kdy jsme čekali na odpověď, vznikla z podnětu sovětských soudruhů myšlenka dělnickorolnické vlády, řekli jsme, my musíme takovou věc konzultovat se soudruhem prezidentem a soudruh Piller byl pověřen jako mluvčí.“ Prezident potvrzení nové vlády odmítl, jak také vzkazoval z obklíčeného Hradu do města, a sami političtí představitelé vojenských jednotek záhy poznali, že Češi a Slováci by ji v těch dnech jistě nepřijali.

Přibližně takto měl vývoj vypadat. Nebylo to nic nového.

Vojenský zásah odůvodněný žádostí sil věrných marxismu-leninismu a pak potvrzovaný revoluční dělnickorolnickou vládou, prováděný novými, jakoby domácími, ve skutečnosti zahraničními vysíláči, poznali na své kůži Finové stejně jako v pozdější době Maďaři a naposledy Afghánci. Podstatnější než původní představa je ovšem skutečnost, *jak vývoj událostí vypadal*.

Na československé území v průběhu prvních hodin proniklo 29 divizí, z toho 15 tankových, celkem asi 7500 tanků a 300 000 vojáků. Další a další pak následovali. Obsazovali krajská, okresní a ostatní větší města, zdržovali se na ulicích a v parcích, zajišťovali budovy správních úřadů a sekretariáty komunistické strany. Pohotovost vybavená silnou technikou stála u každých kasáren, zpravidla v jejich nejtěsnější blízkosti, s hlavními namířenými na kasárenské budovy.

Sovětské tanky sice pronikly až k československým hranicím s NSR a Rakouskem, tam si však počínaly velmi opatrně, dokonce až nenápadně, pokud se něco takového dá o tancích říci. Rozhodně nepůsobily dojmem, že by měly chránit Československo před hrozícím imperialistickým útokem. Nezadržely ani jednoho západního agenta, jimiž se Československo podle jejich propagandy mělo jen hemžit, zatkli a deportovali pouze nejvyšší československé představitele.

Cílevědomější byla činnost sovětských jednotek doplněných některými bulharskými oddíly v hlavním městě. Poté, co se kolem páté hodiny ranní obnovilo vysílání hlavní československé stanice, proud projíždějících tanků se ve středu Prahy obrátil k budově Československého rozhlasu. Kolem půl osmé ráno stojí před budovou rozhlasu sovětské tanky a vojáků stále přibývá.

„Až uslyšíte hymnu,“ říká hlasatelka, „bude to znamenat, že jsme obsazeni, a pak už k vám bude mluvit někdo jiný.“ Když sílí před rozhlasem střelba, zaznívá hymna. Pak se však vysílání obnoví. Ulice před rozhlasem je zatarasena autobusy a vozy, barikádou, která připomíná pražské protifašistické povstání v květnu 1945. Do barikády najíždí tank, prorazí nádrž vozu a nákladní auto i tank začnou hořet. Tanky se pak rozjíždějí přes barikádu, kulometry pálí do okolních domů a v jenom z nich vypukne požár. Rozstřílená průčelí, vypálený dům a mrtví lidé jsou cenou za obsazení rozhlasu.

Je to však už zbytečná budova, protože vysílání převzala náhradní, mobilizační síť. Propaganda v socialistických zemích bude hovořit o systému ilegálních vysílaček, někteří žurnalisté je dokonce identifikují jako dodávku od imperialistických rozvědek, skutečnost je ovšem prostší a výmluvnější: představitelé suverénního státu dávají souhlas k nasazení rezervy, která je v každé zemi udržována pro mimořádné situace.

Od budovy rozhlasu přecházejí lidé k Václavskému náměstí. Nesou zakrvácené vlajky, jimiž byla přikryta těla zastřelených. Sem, do nejvlastnějšího centra se stahují také vojenské jednotky. Obsazují mosty přes Vltavu a hlídkují na nich. Rozestavují děla a minomety, obsazují budovu stranického vydavatelství Rudé právo, obkličují provizorní budovu Národního shromáždění a Státní banku. Časem, až se víc zorientují, obsadí redakce novin stejně jako Svaz spisovatelů, prezídium Akademie věd a ostatní kontrarevoluční centrály včetně ředitelství televize.

Kolem poledne zabírají také nový televizní vysílač nedaleko Prahy a v historii televizního vysílání vzniká unikátní přenos: autentické záběry, jak se k vysílači s pomocným studiem blíží vojenská jednotka, která vysílač vyřadí z provozu. Tady u Prahy postupovali decentně, vysílač prostě zabrali, kdežto jinde splnili svůj úkol důkladně, pomocí dělostřelecké palby.

O tom, jak v těchto dnech vypadala Praha a jiná československá města, nejlépe vypovídá film a fotografie. Ve své době předaly svědectví do celého světa: tanky v ulicích, jak právem silnějšího drtí parkující auta, občany, jak něco horečně vysvětlují cizím ozbrojeným vojákům, lidi plačící i lidi mrtvé.

Protože proti sovětským jednotkám nestáli ozbrojení protivníci, nebyla střelba vedena snahou zabít a masakrovat. Lze považovat za jisté, že když se splnil předpoklad sovětského vedení, které předem téměř vylučovalo ozbrojený odpor Československa, měly jednotky dovoleno používat střelných zbraní jen ve výjimečných případech.

V některých místech mladí lidé vylezli na sovětské tanky a drželi se tam i za jízdy, někdy se jim dokonce podařilo zapálit rezervní nádrže s naftou. Nebyl to jen projev statečnosti, ale také důsledek nekrvavé varianty sovětské invaze. Vojenské jednotky střílely převážně pro výstrahu, někdy také, zejména večer a v noci,

k posílení vlastní kuráže. Bez vojenského záměru byla například ostřelována dětská fakultní nemocnice na Karlově náměstí v Praze, operační sál byl zničen a děti ležely na odvrácených chodbách, kam střely nedolétaly. Národní muzeum, slavící právě své sto padesáté výročí, dominantní budova Václavského náměstí, bylo ostřelováno soustředěnou salvou. Nebyl to ani útok, ani obrana. široká fasáda mohutné novorenesanční budovy se nabízela jako výborný terč. Ještě dnes jsou stopy této střelby patrné, protože kámen se dá sice vyplnit a přebarvit, své svědectví však znovu časem vyjeví.

*

Skutečné události byly v příkrém rozporu s tím, co o nich sdělovaly občanům svých zemí a ostatnímu světu *tiskové agentury socialistických zemí* podílejících se na invazi. Nejenže mluvily o předem připravených vysílačkách a ilegálních tiskárnách, které kontrarevolucionáři uvedli do chodu, a neozbrojený odpor, s nímž se okupační jednotky setkávaly, vykládaly málem jako ozbrojený boj, ale ve svých zbožných přáních daly vzniknout obyvatelstvu, které sovětské jednotky vítá, hostí a dá si od nich otevírat oči.

Nehoráznost dostoupila tak daleko, že takzvaný vojenský velitel Prahy a okolí generálporučík Veličko vydal veřejný rozkaz o boji proti antisocialistickým živlům, které se pokoušejí rušit normální život v Praze.

Zatímco pokračoval teror proti obyvatelstvu, které bylo omezováno v pohybu a jednání, zbaveno většiny dopravních prostředků a možností zásobování, zůstáváme-li jen v oblasti nejzákladnějších životních potřeb, stále nejistěji se cítily samy vojenské jednotky. Právě proto, že byly obklopeny neproniknutelnou hradbou nepřátelství a zároveň proti sobě neměly konkrétního nepřítele, sahaly tak často ke zbrani. Svými omezenými prostředky protestovala vláda u rady ministrů SSSR proti tomu, že 25. srpna stříleli sovětsí vojáci pod Pražským hradem na její dva členy, když se vraceli ze zasedání. Vojáci to odbyli tvrzením, že z auta na ně někdo střílel, a nemínili se zabývat malichernostmi.

Sovětské ztráty, k nimž za tak rozsáhlé ozbrojené akce muselo dojít a které mohly čítat pouze jednotlivce, byly zdůrazňovány. Zatímco z československých občanů prý nikdo nepřišel o život,

sovětská vojska mají mnoho zabitých. Žádná konkrétnější zpráva nebyla ze sovětské strany nikdy vydána, pouze zmíněný rozkaz generála Velička uváděl, že „byli zavražděni příslušníci Sovětské armády a zapáleny tanky“. Kde, kdy a kým? Mezi Pražany se hovořilo o sovětském chlapci, který nedlouho po první ranní střelbě spáchal sebevraždu před budovou ústředního výboru strany.

V jižních Čechách havarovalo letadlo invazních jednotek a šest těžce raněných sovětských vojáků bylo převezeno do krajské civilní nemocnice. V sovětských propagandistických materiálech byl značně využit případ, kdy na pokraji Českého středohoří v husté ranní mlze havaroval sovětský vrtulník, na jehož palubě byli dva sovětsí novináři. Třebaže podrobným šetřením bylo prokázáno technické selhání, zprávy rozesílané po určitou dobu do světa uváděly, že vrtulník sestřelili českoslovenští kontra-revolucionáři. Avšak případ, který se zdál být ukázkou skutečného násilného odporu proti příslušníkům invazních vojsk, totiž případ zavraždění bulharského vojáka řidičem a závozníkem civilního nákladního auta, byl málo využit, a třebaže ho policie vyšetřila, byl v pozdější normalizační argumentaci podivuhodně zamlžen.

Znovu je třeba opakovat, že sovětské orgány se o ztrátách nikdy konkrétněji nevyjádřily a že nelze stanovit, kolik lidí zaplatilo životem vpád na československé území. Jedno však lze říci zcela určitě: nikde se invazní jednotky nesetkaly s ozbrojeným odporem, ani v jediném případě nemohly uvést, že třeba jen jednotlivec proti nim pozvedl zbraň.

Na druhé straně podle tehdy ještě neuzavřeného celostátního šetření bezpečnostních orgánů bylo zjištěno *více než sedmdesát československých občanů*, kteří přišli v srpnových dnech o život. Mladí lidé i starší, muži i ženy, většinou náhodné oběti. Místa, kde zahynuli, byla po určitou dobu zdobena květinami. V rámci posrpnové normalizace musely být všechny památky zahlazeny. Vzpomínky zahladit nešly.

Občané, civilní obyvatelstvo i vojáci, uposlechli výzvy obsažené v prohlášení předsednictva ústředního výboru KSČ, aby zachovali klid a nekladli odpor postupujícím vojskům. Mylný *pocit, že došlo k jakémusi hlubokému a tragickému omylu*, jim

bránil v tom, aby nepodlehli prvotnímu obrannému instinktu napadeného. Proto reagovali svým „počemu?“, které volali na vojáky, proto s nimi zpočátku zkoušeli mluvit a vysvětlovat jim nesmyslnost jejich počinání. Nacházeli však nezkušené chlapce schopné opakovat jen několik frází a dovolávat se toho, že svým novinám věří. Když se místy začaly debaty prohlubovat, důstojníci nepřátelskou agitaci rázně překazili. Podle konceptů zanechaných okupačními vojáky v prezídiu Čs. akademie věd byli například tři sovětské důstojníky navrženi k vyznamenání za to, že „mařili pokus reakčních elementů (jinde – agentů imperialismu) vést propagandu mezi sovětskými vojáky“.

● Občanská aktivita odporu se brzy přelila do forem známých z minulých měsíců. Lidé v závodech a obcích, případně i na ulicích podepisovali *rezoluce*. Chtěli něco udělat, byli z minulého období zvyklí si tak počínat, věřili, že vyjádří-li svou občanskou vůli, dosáhnou změny stavu věcí.

Nebyly to jen rezoluce ze základních pracovišť, přicházely také z centrálních úřadů a institucí. Snad stojí za to zaznamenat rezoluci hlavního výboru KSČ na ministerstvu vnitra, která se obracela do vlastních řad: „Vyzýváme všechny pracovníky Bezpečnosti, aby plnili jen úkoly, které jsou od nich vyžadovány legálními stranickými a státními orgány. Zásadně neplnit příkazy okupačních jednotek!“

K postojí příslušníků SNB v srpnových dnech dodejme, že až na některé vrstvy Státní bezpečnosti se chovali jako loajální součást napadeného národa a pomáhali mu těžké dny překonat. Pravda ovšem také je, že ze všech nejdříve přišli k normalizačnímu rozumu a že kdo chtěl u tohoto řemesla zůstat, musel záhy zapomenout na své pocity sounáležitosti.

Všechny rezoluce přijaté v srpnových dnech obsahovaly dva požadavky: Propuštění Dubčeka a všech ostatních internovaných a odchod všech cizích vojsk z československého území. V žádné rezoluci žádný z obou požadavků nechyběl, byly to nerozlučné cíle společného snažení. Často byla ještě vyjadřována ostrá slova na adresu zrádců a kolaborantů – znovu ožil tento termín z let hitlerovské okupace. V Indrově kraji se přes noc shromáždily desetitisíce podpisů, jimiž se lidé zříkali tohoto svého rodáka, a voliči jej odvolávali z poslanecké funkce.

Jiným projevem občanské rezistence byly *hesla a plakáty* zaplňující snad čtvereční kilometry zdí a výkladů. Tak dlouho se zdálo, že škola vtluoká do dětí ruštinu bezvýsledně, až se najednou objevila záplava nápisů na silnicích a průčelích, nápisů obračejících se k vojákům v jejich jazyce.

Mnoho práce se v těchto dnech neudělalo. Lidé do zaměstnání docházeli, pokud jim to nebylo zcela znemožněno, elektrárny pracovaly, pekárny brzy začaly péci chleba a nemocnice se o pacienty staraly. Horší to bylo s dopravou, protože na silnicích vládly tanky. Průmyslové závody se zastavily prakticky na jeden den, zejména pokud mohly dopravovat pracovníky vlastními prostředky. V neděli 25. srpna byla na mnoha místech vyhlášena *Dubčekova směna*, také proto, že lidé byli v těchto dnech raději pohromadě a na nějaký víkend nebylo pomyšlení.

V Gramofonových závodech dokázali za dva dny vydat desku s prohlášením mimořádného XIV. sjezdu KSČ. Osvědčila se i mládež: s rozverným heslem „Dubčekovi pivo, Brežněvovi hovno!“ odjelo do konce měsíce na 70 tisíc chlapců a děvčat na sklizeň chmelu.

K živelné obraně patřila i snaha *znemožnit orientaci okupačních jednotek* v zemi. Silniční ukazatele byly vytrhány nebo zobračeny, zato přibyly nové, hlásající „Moskva 2000 km“. Když se rozšířila zpráva, že orgány KGB zatýkají naše občany – zpráva, která patrně neměla reálný podklad kromě internace vedoucích představitelů – zmizely přes noc tabulky s názvy ulic i jmenovky z domovních zvonků. Na stovkách míst se objevilo nové pojmenování: Dubčekova ulice.

Osazenstva některých závodů se rozhodla pro přejmenování svých podniků. Chemické závody v Záluží u Mostu už nebyly Závody československo-sovětského přátelství a Důl Koněv se stal Dolem 21. srpna. Spontánní aktivitu projeвили železničáři, když byl ku Praze přepravován sovětský vlak se zařízením na rušení rozhlasového vysílání. Ve dnech, kdy to bylo aktuální, do Prahy nedorazil.

Dvakrát se v Praze na patnáct minut rozezněly sirény, zvony i klaksony automobilů. Příslušníci sovětských jednotek byli vyděšeni. Byla to válka nervů, při níž ovšem jedna strana měla nabitě zbraně.

Souhrnně lze říci, že *postoj* Čechů a Slováků, ale i národních menšin příbuzných okupačním jednotkám byl *naprosto jednoznačný*. Nebylo nikoho, kdo by si třeba z opatrnosti ukládal zdrženlivost nebo nějaký odstup. Lidé postižení stejným osudem měli k sobě mimořádně blízko a pomáhali si překonat individuální nesnáze. Byla-li při plánování vojenské akce zakalkulována představa o podpoře, které se vojákům alespoň od malé části obyvatelstva dostane, pak tento předpoklad nevyšel. Lidé proti okupantům nepozvedli zbraně, ale ukázali jim sílu nenásilného občanského odporu, snad dokonce jeho nepřekonatelnost.

Teprve po letech začal stoupat počet těch, kdo v Srpnu vítali nebo dokonce podporovali sovětské vojáky. Toto tvrzení o vlastních pocitech, těžko mohli mluvit o jednání, pak zachránilo nejednu kariéru. Setkáváme se dokonce s lidmi, kteří svému tvrzení časem uvěřili. Budiž jim život lehký! Ale když vám někdo bude desetkrát tvrdit, že v něm příchod vojsk vyvolal přátelské pocity, ani po jedenácté mu nevěřte. Takových bylo málo, tak nepatrně málo, že i bílé vrány jsou v Čechách hojnější.

*

Stejně významný jako spontánní odpor obyvatelstva byl i cílevědomý odpor společenských institucí, které nouzovými prostředky pomáhaly jednotný postoj lidí stmelovat. Nikde se ve vážnější podobě neobjevila dezorientace nebo váhání. Rozhodnutí základního významu – neklást násilný odpor cizím vojákům – bylo přijato a byly mu podřízeny i další činy.

Prvořadá úloha připadala v těchto dnech *sdělovacím prostředkům*, především jejich nejoperativnější složce, rozhlasu. Celostátní vysílání bylo propojeno v souvislou štafetu rozhlasových studií, takže se lidé pohotově dovídali o situaci v Praze i na druhém konci republiky. Žádné místo nemohlo trpět pocitem osamění. Hůř na tom byla televize, jejíž provoz je náročnější a neobejde se bez vysílačů viditelných zdaleka. Třebaže vysílací síť utrpěla v srpnových dnech značné a dlouhodobé škody, programy v improvizované podobě vždy znovu ožívaly.

Sovětské velení si pořídilo nejen rozhlasové stanice Vltava a spol., ale i svou televizi, i to však byly celkem vyhozené prostředky. V zahradě sovětského velvyslanectví v Praze vyrostly stožáry s anténami a na pražské vlnové délce promlouval k občanům

hlasatel. Promlouval, neboť o obrazu nemohla být řeč, střídalo se tu jen několik fotografií Prahy. Hlasatel Jiří Lukáš, někdejší pracovník stranického aparátu, již před lety suspendovaný pro alkoholismus a různé morální defekty, nebyl vhodným typem pro obrazovku. Přesto dělal, co uměl, a za své úsilí byl po Srpnu odměněn Leninovým řádem.

Protože ani noviny se neobejdou bez techniky a hlavní tiskárny byly obsazeny vojsky, objevoval se tisk jen v menších nákladech a ve skromnějším rozsahu. Záslouhou občanské vynalézavosti a obětavosti však vycházely všechny listy a dostávaly se mezi lidi dobrovolnou, často značně riskantní kolportáží.

Činnost a hlavně autorita sdělovacích prostředků byla trnem v oku okupačním jednotkám. Podstatně se přičinila o to, že nedošlo ani k místním konfliktům s oboustranným nasazením zbraní. Za situace ztíženého přenosu informací a mimořádného vzrušení bylo až s podivem, jak málo chyb tyto prostředky udělaly. Do omrzení se v pozdější době připomínaly výzvy k zastavení vozů Státní bezpečnosti, jejichž evidenční značky rozhlas vysílal. Nezapomínala se však mylná informace z prvních hodin okupace, že letadla shazují letáky s oznámením návratu Antonína Novotného do funkcí.

Ke koordinaci občanského postoje přispěly i projevy prezidenta republiky. Ne tak svým obsahem, ale skutečností samou, šlo vlastně o jediného ústavního činitele, který jakžtakž mohl k veřejnosti promlouvat. V prvním projevu, vysílaném ráno 21. srpna, kromě nabádání k rozvaze zdůraznil funkci ústavních orgánů země, navečer pak oznámil, že je třeba dosáhnout brzkého odchodu vojsk a že jedná se členy vlády, přičemž projevil neodůvodněnou naději, že na druhý den bude jednání přítomen i Oldřich Černík. „Pro nás není cesty zpátky.“ zakončil svůj projev.

*

Vedení Komunistické strany Československa bylo zčásti internováno a funkcionáři, kteří již dříve navázali skrytou spolupráci s vedením stran pěti socialistických zemí, vstoupili nyní otevřeně do služeb interventů. Členové ústředního výboru, kteří se zúčastnili třetinového zasedání 21. srpna, vesměs nehráli podstatnější úlohu. Prakticky tedy vedení komunistické strany neexistovalo. Z předsednictva pražské stranické organizace proto

vzešla iniciativa, aby byl neprodleně svolán *XIV. mimořádný sjezd KSČ*. Požadavek konání sjezdu se objevil již v prvních rezolucích přijatých 21. srpna.

Původně se měl sjezd konat 9. září a není zřejmě náhodné, že vstup vojsk do Československa tento termín předcházela. Zdaleka nebylo jisté, že ti členové vedení KSČ, které pět socialistických států pokládalo za své věrné internacionalisty, by ve svých funkcích zůstali i po sjezdu.

Dne 22. srpna dopoledne se sjezd sešel v jednom ze závodů strojírenského koncernu ČKD v Praze-Vysočanech. Z 1500 zvolených delegátů bylo přítomno osmdesát procent, což byla neočekávaně vysoká účast vzhledem k rozvrácené dopravě a zablokovaným silnicím; chyběla však většina delegátů ze Slovenska.

Sjezd přijal několik dokumentů ostře zaměřených proti vstupu vojsk. Úvodní prohlášení zakončil výzvou, aby se v pátek 23. srpna v poledne uskutečnila hodinová protestní generální stávka. Přijal výzvu ke komunistickým stranám celého světa včetně zemí, které vyslaly do Československa vojáky. „Podpořte politicky naši spravedlivou věc a vyjádřete svůj názor představitelům stran, které jsou odpovědné za kroky v naší zemi.“

Vyšlo odtud i provolání ke slovenským komunistům, a ke slovenskému národu: „Litujeme, že se bez vlastní viny nedostavili všichni delegáti ze Slovenska. Všechny přijaté závěry budou do datečně projednány s nepřítomnými slovenskými delegáty. Pochopte mimořádné podmínky, věřte nám a podporujte výsledky sjezdu.“

S odůvodněním, že existuje nebezpečí vyhlášení nové, takzvané dělnickorolnické vlády, zvolil sjezd nový ústřední výbor, 144 členů, z toho asi třetinu ze Slovenska. V čele strany bylo pět internovaných funkcionářů, prvním tajemníkem byl zvolen Alexander Dubček. V době jeho nepřítomnosti byl zastupováním pověřen ekonom Věnek Šilhán. Asi patnáct členů ústředního výboru, do jehož předsednictva byl poprvé zvolen také Gustáv Husák, je v této funkci do dneška.

Pokud bychom sjezd posuzovali jako stanovisko nejvyššího orgánu vládnoucí strany v nejkritičtější společenské situaci, museli bychom říci, že nepřinesl nic, co už předtím neobjevila a

neuskutečnila lidová iniciativa. Jedinou konkrétní směrnicí byla hodinová generální stávka uskutečněná na druhý den v poledne. Přesto se sjezd stal terčem nejostřejší kritiky v tisku socialistických zemí. Moskvevská Pravda ho charakterizovala jako nezákonnou sešlost, nešetřila silnými výrazy a ke každému vzpomínanému jménu přidala nálepku, aniž se ohlížela na skutečnost. Kampaň, kterou tento článek zahájil, hned tak neskončila. Pro vojenské interventy byl sjezd velmi nepříjemnou záležitostí.

Generální stávku, k níž dal sjezd podnět, uskutečnilo vedení odborů s odůvodněním, že jde o projev nesouhlasu s bezprávným pobytem okupačních armád pěti států Varšavské smlouvy na území republiky. V poledne 23. srpna ohlásily stávku sirény a rozhlas vyzýval osazenstva továren, aby nevycházela do ulic a nedávala záminku k vyvolání konfliktů s vojáky. Většina ulic skutečně zůstala po tuto hodinu prázdná, zbyly na nich jen vojenské jednotky, zatímco v závodech probíhala shromáždění přijímající protiokupační rezoluce.

*

V souboru opatření, jimiž se republika bránila proti důsledkům vojenské invaze, mají své místo i *diplomatické kroky* vlády. Byly to jednak dvě nóty ministerstva zahraničí vládám pěti zemí, protesty proti násilné okupaci Československa, proti zadržení politických a veřejných činitelů, proti znemožňování činnosti ústavních orgánů a proti prolévání krve civilního obyvatelstva a požadavek okamžitého ukončení protiprávní okupace Československa.

Nedalo se předpokládat, že by diplomatické demarše mohly počínání pěti zemí nějak změnit. Mezinárodní jednání však pokračovalo na zasedání bezpečnostní rady OSN, která se zabývala vojenským obsazením Československa. Byl přizván stálý československý zástupce v OSN; přečetl zde depeše doručené diplomatickými spojovacími prostředky, vládní dokumenty, které jednoznačně vyvracely tvrzení sovětského delegáta, že vojska přišla do Československa na pozvání československých představitelů. Rovněž na další schůzi vystoupil československý delegát a jeho projev lze označit za vrchol loajálnosti k socialistickým zemím. „Socialismus je jedinou věcí, za kterou bezvýhradně stojíme, nechtěli bychom jej poškodit víc, než se už stalo.“ Nemluvil ovšem řečí okupantů a jejich čin označil za

nezákonný.

Také pozdější projev ministra Jiřího Hájka v Radě bezpečnosti vyzněl více jako jednoznačná obhajoba socialismu než jako obrana Československa. Protože však vinu za negativní důsledky okupace připisoval těm, kdo o ní rozhodli, vyvolal krajní sovětskou nelibost a na důrazný požadavek z Moskvy musel být ministr zahraničí odvolán z funkce mezi prvními.

S jednáním na mezinárodním poli souvisí i otázka *neutrality*. Mnohem větší úlohu hrála v protičeskoslovenské propagandě než v samé československé skutečnosti. Propaganda pěti socialistických zemí proto tak přetřásala otázku neutrality, že ji potřebovala jako důkaz československé snahy vyvázat se ze socialistického společenství.

Jaká byla skutečnost? První slova o neutralitě se objevují 22. srpna a přicházejí z Ostravy jako ne zcela domyšlený názor právníků. Vojska prý budou muset odejít, podá-li prezident žádost OSN, aby bylo Československo prohlášeno neutrálním státem.

Byl to projev zoufalství. Československo vojensky obsadili jeho vlastní spojenci a lidé začali v myšlence neutrality vidět východisko. Rozhlas vysílal několik souhlasných rezolucí z různých pracovišť, teprve potom následovala stanoviska uvážlivá. Věnek Šilhán v rozhlasovém projevu uprostřed generální stávky odmítl toto východisko slovy, že neutralita sama o sobě národní a státní suverenitu nezajišťuje. Ministr Hájek na cestě do OSN prohlašuje, že neutralita není realistický požadavek, a když 24. srpna hovoří na zasedání Rady bezpečnosti, nejenže nežádá status neutrality, ale jednoznačně prohlašuje, že Československo náleží k socialistickému společenství. 25. srpna se Národní shromáždění usnází na tom, že prohlášení neutrality je bezcenné bez smluvních dohod se všemi zainteresovanými stranami. „Je tedy volání po neutralitě právně neúčinné a škodlivé.“

Veřejnost tento názor přijala a neutralita se nadále objevovala pouze jako připomínka československých hříchů. Bezprostřední, živelný souhlas obyvatelstva s myšlenkou neutrality však zároveň svědčí o hlubokém zklamání z příslušnosti k bloku socialistických

států a o tom, že občan nezatížený dogmaty by byl snadno přenesl přes srdce rozloučení s tímto společenstvím.

*

Nelze opustit československé domácí události, aniž bude alespoň stručně charakterizována *činnost a postoje ústavních orgánů* v těchto dnech, tj. činnost a postoje Národního shromáždění a vlády (před federalizací šlo o jednu ústřední vládu).

Po prvním prohlášení předsednictva Národního shromáždění, jímž se dopoledne 21. srpna obrátilo na vlády pěti zemí s požadavkem obnovení československé státní suverenity, sešlo se téhož dne i plenární zasedání. Poslanci přicházeli na zasedání za výjimečné situace, kdy prozatímní sídlo Národního shromáždění bylo obklíčeno tanky a budova byla částečně obsazena vojáky. Žádný poslanec se pak už neodvážil vyjít na ulici, protože si nebyl jist, zda by se do budovy znovu dostal. Byla tak uskutečněna nejdelší schůze parlamentu v dějinách republiky: po sedm dní poslanci neopustili budovu, spali v ní, ačkoli nebyla zařízena pro přenocování, a největší dosažitelné pohodlí, plátěná skládací lehátka, bylo vyhraženo poslankyním.

V době svého sedmidenního zasedání sice poslanci nepřijali jediný zákon, ale udělali mnoho práce. Velmi přesvědčivě dokázali, že nejvyšší ústavní orgán odmítá vstup vojsk a jejich počínání na československém území.

Ani vláda republiky neměla snadnou situaci; přesto bylo 22. srpna na jejím zasedání už 22 ministrů. Jednání se nezúčastňoval jediný z členů vlády přítomných v Československu, již vzpomenuť Pavlovský. Svou nepřítomnost vysvětloval nemocí v rodině. Práci vlády řídil její místopředseda Štrougal.

22. srpna vláda projednala mimo jiné situaci ve vedení Státní bezpečnosti a vyzvala jejího velitele Šalgoviče, aby se ihned hlásil v Kanceláři prezidenta republiky. ● dva dny později ho zbavila funkce a všechny jeho rozkazy vydané po 20. srpnu 1968 prohlásila za neplatné. Po srpnu žil Šalgovič určitou dobu v Bulharsku a teprve za hluboké normalizace byly jeho zásluhy odměněny: stal se předsedou Slovenské národní rady, tj. nejvyšším reprezentantem slovenského národa.

*

26. srpna shazovaly sovětské vrtulníky nad Prahou tiskovinu,

kteřou kluci vzápětí sbírali a pálili. Tiskovinu poměrně vzácnou: zahraniční vydání Rudého práva. Podruhé se neobjevilo, nahradily je pověstné „Zprávy“, tištěné na stejném místě a stejnou technikou.

Na tomto Rudém právu přiváženém z NDR hylo pozoruhodné, že se hlásilo k „ústřednímu výboru strany, na čele kterého stojí jako první tajemník soudruh Alexander Dubček“. Formulace „na čele kterého“ nasvědčuje, že autor myslel azbukou. Co však překvapovalo nejvíce: „soudruh Dubček!“ Tiskovina shazovaná ze sovětských vrtulníků se hlásí k internovanému Dubčekovi.

Něco se muselo změnit! Jednoznačný postoj občanů i zastupitelských sborů ukázal, že je nemožné uskutečnit změnu československých poměrů původně plánovaným způsobem, především jmenováním nové vlády. Nezbyvalo, než se snažit o dosažení obdobného cíle cestou zdlouhavější.

23. srpna oznámil prezident ve svém rozhlasovém projevu, že jednal se sovětskými představiteli v Praze, avšak bez uspokojivého výsledku. Proto se souhlasem vlády, která zasedá na Hradě, uskuteční přímé *rozhovory se sovětským státním vedením v Moskvě*. Jednání se s ním zúčastní Husák, Džúr, Piller, Bil'ak, Indra a Kučera. „Předpokládáme, že se vrátíme již dnes večer a že o výsledku jednání budeme ihned po svém návratu ústavní orgány a i vás, vážení občané, informovat.“

Vláda projednala jako prezidentův doprovod místopředsedu vlády Husáka a ministra národní obrany Džúra a vzala na vědomí, že předsednictvo ústředního výboru Národní fronty vysílá ministra Kučera. Pokud jde o ostatní, ve zprávě vydané pro ČTK se výslovně uvádí, že další členy doprovodu vláda neprojednala. Je zřejmé, že tyto soudruhy prosadila za členy delegace sovětská strana, protože jí byli nakloněni.

Podobné stanovisko přijalo i Národní shromáždění, které také vzalo na vědomí prezidentovo přání, aby až do jeho návratu nepřijmalo žádné usnesení. „Národní shromáždění se plně ztotožňuje s prezidentem republiky, že je třeba zachovat rovnováhu, abychom neztěžovali jeho jednání, které, jak sám zdůrazňuje, nesmí vést ke kapitulaci.“ O této navržené větě se dlouze diskutovalo, pak byla z textu stanoviska vypuštěna. Místo ní byla prezidentovi vyslovena plná důvěra, když přislíbil, že nepřistoupí

na žádné jednání o změnách ve vrcholných státních a politických institucích.

●dpoledne 23. srpna hlásí agentury, že prezident přiletěl do Moskvy, kde ho na letišti uvítal Leonid Brežněv bratrským objetím. Na druhý den přišla diplomatickou šifrou do Prahy zpráva, že prezident vidí vyhlídky na přijatelné řešení a žádá uvolnění internovaných představitelů. Navečer pak ještě došel vzkaz, že jednání dosahuje pokroku.

Jak se později uvádělo v osobních vzpomínkách, osud internovaných se skutečně zvolna měnil. V prvních hodinách to vypadalo spíše na krátký proces, pak byli jednotlivě dopraveni letadly na polské území, patrně do Legnice, kde byl štáb sovětských posádek, a odtud do nějakého domu nedaleko Moskvy, kde už byli někteří pohromadě a k obědu dostali víno. Nakonec došlo k tomu, co normalizační hodnocení osmašedesátého roku formuluje cudnými slovy „v Moskvě se k delegaci připojili ...“, aniž se zmiňuje o nějaké předchozí internaci. Vasil Bil'ak po deseti letech dokonce tvrdí, že internace je pustý výmysl.

24. srpna v noci vzkazuje prezident z Moskvy, že Dubček, Černík a Smrkovský se už „spolu s námi účastní příprav dalšího jednání“. Po dvou dnech přibyli ještě do Moskvy straničtí funkcionáři-internacionalisté Švestka, Rigo, Barbírek, Jakeš a Lenárt, a také Mlynář, který dovezl dokumentační materiál o situaci a postoji občanů v Československu.

Nelze si ovšem tehdejší jednání představovat jako obvyklé mezistátní rozhovory zachycované na oficiálních snímcích: dlouhý stůl, u kterého proti sobě sedí dvě jednající strany. Jednání probíhalo v nepravidelných intervalech, delegace nebyla pohromadě, někteří z internovaných se žádného jednání nezúčastnili a teprve v závěrečné fázi byly vymáhány jejich podpisy pod závěrečný protokol.

V průběhu jednání zaslalo Národní shromáždění a vláda prezidentovi dopis, který podepsal poslanec Žák a místopředseda vlády Štrougal. Informují ho, že postoj československých občanů k okupaci je zcela jednoznačný a okupačním orgánům „se dosud nepodařilo získat nejmenší podporu a spolupráci obyvatelstva“. Píší o ztrátách na životech a o tom, že došlo již k druhému pokusu obsadit vysílačku na ministerstvu zahraničí, která byla jediným

pojitkem vlády s prezidentem. Navrhují mu, aby jednání na kratší dobu přerušil a přijel s Dubčekem, Smrkovským a Černíkem do Prahy.

Po dvou vzkazech do Prahy bylo v úterý 27. srpna ráno oznámeno, že jednání v Moskvě skončilo a delegace se vrací. Protože podobné zprávy o návratu se objevovaly už od neděle, stáli lidé po dva dny na pražských ulicích od letiště, aby pozdravili prezidenta a hlavně internované funkcionáře.

Vrátili se všichni. Také František Kriegel; jako jediný odmítl podepsat moskevský protokol, protože ho považoval za vynucený násilím. Sovětská strana nechtěla Kriegla pustit s odůvodněním, že bude doma slaven jako hrdina, a teprve po zákroku prezidenta byl dopraven do letadla, kterým se delegace vrátila do Prahy. Od té doby jsou Františku Krieglovi věnovány ty nejtvrďší nadávky, které si představitelé normalizace dokáží vymyslet. Do Prahy se nevrátil Alois Indra, protože prý utrpěl srdeční záchvat a musel zůstat v Moskvě na léčení; veřejnost to neznepokojilo.

Již v úterý dopoledne, hned po návratu z Moskvy, odjel Smrkovský do Národního shromáždění a podal mu zprávu; byla přijata v tichosti, bez rozpravy. Předseda vlády spolu s prezidentem se téhož dne zúčastnili zasedání vlády.

Čtyři hlavní představitelé, kteří byli pro občany autoritou, pronesli po návratu veřejné projevy o jednání v Moskvě. Ludvík Svoboda zdůraznil, že jeho cílem bylo zabránit krveprolití, že návrat internovaných představitelů je první krok, se kterým souvisí odchod vojsk. Projev Alexandra Dubčeka byl dramatický zejména tím, že byl přerušován naprostým vyčerpáním. Poděkoval za podporu a rozvážnost a řekl, že za každou cenu je třeba zabránit dalšímu utrpení, protože tím by se situace stejně nezměnila. ● Ildřich Černík už reagoval na kritiku moskevských výsledků. Řekl, že vláda se obrátí na vlády pěti zemí, aby jednaly o postupném odchodu vojsk, a že se bude jednat o způsobených škodách. Josef Smrkovský hovořil nejotevřeněji. Řekl, že při moskevských jednáních neměli zprvu žádné informace, avšak tušili jisté obtíže, v nichž se vojenský zásah ocitl. Jako jediný připustil, že výsledky moskevských jednání jsou sporné. „Byli jsme si vědomi toho, že rozhodnutí může být lidem a dějinami označeno i za přijatelné, i za zrádné. Byli jsme si vědomi i problematičnosti a

omezení našeho mandátu.“ Přiznal, že delegace nebyla jednotná, což bylo každému zřejmé z jejího složení.

Jaké jsou záruky toho, co bylo v Moskvě dohodnuto? Pouze vlastní rozum a jednota.

Byl to hlas milovaných mučedníků, jejichž návrat do vlasti byl po sedm dní prvořadým požadavkem všech rezolucí. Ano, jistým neštěstím osmašedesátého roku bylo jeho úzké zaměření na osoby. Začal výměnou osob ve vedoucích funkcích, většina demokratizačních požadavků byla spojena s požadavkem odstoupení osob, a teď zde zase byla rukojmí vrácená za cenu ústupků. Moskevské ujednání nebylo tím, co si občané mohli přát a k čemu by dali souhlas, kdyby se jich někdo na souhlas ptal. Na druhé straně uzavřeli toto jednání ti, které občané považovali za své představitele a k nimž měli těsný citový vztah, zejména po sedm srpnových dnů.

Co vlastně bylo dohodnuto v Moskvě a obsaženo v takzvaném *moskevském protokolu*?

Především: Mimořádný XIV. sjezd KSČ bude prohlášen za neplatný a nový bude svolán teprve po provedení normalizace ve straně a v zemi.

Ústřední výbor projedná kádrové změny ve stranických a státních funkcích.

Vojska se prý ani nadále nebudou vměšovat do československých záležitostí a odejdou ve třech etapách: 1. z měst se přemístí do vojenských prostorů, 2. až na další zůstanou v blízkosti hranic s NSR, 3. na základě jednání mezi vládami opustí zemi.

Vláda přijme opatření proti antisocialistickým silám, vůči tisku, rozhlasu a televizi.

Činitelé, kteří osvědčili svou věrnost socialismu, tedy ti, kdo spolupracovali nebo budou spolupracovat s vojsky, zůstanou ve svých funkcích.

Brzy dojde k hospodářskému jednání mezi oběma vládami.

Bude dále upevňována Varšavská smlouva.

Bude stažena československá otázka z OSN.

Československé vedení provede kádrové změny ve vládě.

Jednání mezi vedoucími představiteli KSSS a KSČ bude nadále pokládáno za přísně tajné.

A pak se tam ještě uvádělo prohlubování přátelství na věčné časy.

Moskevský protokol nebyl nikdy oficiálně zveřejněn, vedoucí představitelé se ho však tak často dovolávali, že si každý mohl jeho obsah domyslet. Lidé pochopili, že internovaní představitelé se vrátili, vojska zatím zůstávají a nikdo nemůže říci dokdy. Také pochopili, že se na vnitropolitickém životě leccos změní a že to nebudou změny k lepšímu.

Nebyl sice zveřejněn moskevský protokol, ale bylo vydáno komuniké o jednání. Pravilo se v něm, že rozhovory „probíhaly v ovzduší otevřenosti, soudružství a přátelství“. Taková licoměrnost občany popouzela.

Národní shromáždění projednalo výsledky jednání a znovu přijalo jednomyslné stanovisko, že trvá na svém postoji k násilnému a protiprávnímu přepadení země. Plně podporuje orgány zvolené mimořádným stranickým sjezdem. Uložilo vládě, aby důsledně a rozhodně trvala na co nejrychlejším odchodu cizích vojsk ze země.

Na výsledky moskevského jednání reagovaly také závody, okresní výbory KSČ a vrcholné orgány složek Národní fronty. Vydané komuniké označují za urážlivé, žádají bezpodmínečný odchod vojsk, respektování XIV. sjezdu a navrhují, aby k těmto otázkám bylo vysláno celostátní referendum; některá vyjádření doporučují svolat do Prahy mezinárodní poradou komunistických stran. Ke složení delegace na moskevském jednání, a tedy i k jeho výsledkům připomínají rezoluce, že značná část osob, které za Československo jednaly, byla už předem ve spojení s vojsky.

Tak končí srpen osmašedesátého roku. Úlevou, protože v ulicích se už téměř nestřílí, vojska se drží poněkud stranou a odvezení představitelé se vrátili. Končí také hlubokým zklamáním. Přes veškerou naději, jíž se Češi a Slováci nezbavují, nemohou říci, že jsou a budou pány ve své zemi.

BYLI JSME S VÁMI, BUĎTE PŘECE S NÁMI!

září, říjen

Srpnem pražské jaro vlastně končí. I největší letopisec československé „přerušené revoluce“ H. Gordon Skilling považuje měsíce po Srpnu za pouhý doslov celé té historie, za „Dubčekův sestup a pád“. Budeme-li osmašedesátý rok posuzovat jako statečné úsilí Čechů a Slováků znemožněné ruskou přesilou, je opravdu lépe skončit Srpnem. Ať jen každý vidí, co chtěli, ale nesměli, a jak jim bylo ublíženo! Proč ještě popisovat zánik, to umírání naděje?

Na těchto stránkách se nebudeme zabývat „normalizací“, tedy způsobem, jakým byla obnovena totalitní moc a výsady jejích držitelů. Mezi Pražským jarem a normalizací je však období, které by nemělo uniknout naší pozornosti a vymizet z naší paměti. Nejméně sedm měsíců po Srpnu probíhá nepřetržitý zápas mezi taktizováním vlády a přímočarým smýšlením obyvatelstva. Je to období zvláštní občanské neposlušnosti, kdy občané svou vládu šetří a snaží se, marně se snaží převést ji na svou stranu. Období, které do společenských událostí vtáhlo mnohem větší vrstvy obyvatelstva než vlastní takzvaný obrodný proces.

Až do invaze si část obyvatelstva žila po svém a myslela si své. Po 21. srpnu však nebyl prakticky nikdo, kdo by nesdílel obecný zájem, obecný hněv, společné obavy a naděje. Zatímco ve vlastním období Pražského jara byly události dirigovány především shora a občané je pouze poháněli svou vůlí, po Srpnu se vývoj událostí vymyká stranickému vedení z ruky. Hlavní a největší starostí tohoto vedení je čelit novým, tentokrát již zcela lidovým iniciativám. Proto je zapotřebí období mezi srpnem 1968

a dubnem 1969 vyzvednout nebo alespoň podrobněji zaznamenat.

*

Než se začneme znovu věnovat všedním dnům, pokusme se ještě o stručnou charakteristiku Srpna. Nejen Srpen, ale celý československý osmašedesátý rok vyvolal řadu principiálních otázek a po dlouhou dobu je ještě bude vyvolávat: Kam mohlo Pražské jaro dojít a kam dojít nemohlo? Jsou komunistické režimy reformovatelné? Do jaké míry se dá sloučit socialismus s demokracií?

I když se všechny tyto náměty dají plodně rozvíjet jen na základě historického materiálu, přesahují rámec práce, jejímž hlavním posláním je připomenout tehdejší události. Proto se zde charakteristika Srpna omezí na nezbytnou úvahu o tom, jak pozměnil lidi v Československu a co přinesl ostatnímu světu.

V Československu z hodiny na hodinu *zlikvidoval zbytky dobrých vztahů* obyvatelstva k sovětským lidem: někdy šlo o zbytky skutečného přátelství, někdy jen tradiční citové náklonnosti. Nahradil je nepřátelstvím. Většina přitom pochopitelně přehlédla, že tu není jen „Rusko“ maršálů a tajemníků a že Pavel Litvinov, Larisa Danielová, Vadim Delon, Natálie Gorbaněvská, Vladimír Dremļjuga a Konstantij Babickij demonstrovali za ty ostatní na Rudém náměstí proti vpádu do Československa. Věděli, že tímto vystoupením nic nezmění a že je čeká soud a vězení – museli však vyjádřit svůj nesouhlas.

Téměř po dvě desetiletí byl poměr sovětských činitelů k Srpnu jednoznačný. Svůj srpnový postup pokládali za nezbytný a správný. Až v polovině osmdesátých let se nesměle a okrajově začíná objevovat pružnější nazírání. Lidé usilující o nové politické myšlení pochybují jak o nezbytnosti srpnového vojenského zásahu, tak o jeho účelnosti. Nepřehradil jednu z možných vývojových cest, nezahránil vzniku praktické zkušenosti, která dnes citelně chybí?

Patrně nelze očekávat, že by sovětské vedení v dohledné době Srpen veřejně přehodnotilo. Toto vedení má mnoho jiných, zcela aktuálních starostí a třeba jen tomu, že českoslovenští dědicové Srpna slovně souhlasí s novými tendencemi v sovětské společnosti, jistě přikládá větší význam než nějakému rozsuzování minulých událostí. Chce nápravu zmrzačených vztahů svěřit jen milo-

srdnému času? A pocit'uje vůbec potrebu vztahy k malým národům nějak napravovat?

Srpen znamenal pro ceskoslovenský lid *další kapitulaci*. Nikoli porážku, ale další z kapitulací, které tak nebezpečně poznamenaly ceskoslovenské vědomí v posledních desetiletích. Češi a Slováci znovu museli ustoupit od toho, co si přáli, a přijmout, co nechtěli. Představa, že jsou bezmocným předmětem v rukou mocných sil, a trpký pocit vlastní slabosti je znovu budou provázet jako stará kletba. Velmi mnozí dojdou k závěru, že politika je jedno velké, souvislé svinstvo; ti, kdo za ně politiku dělají, přijmou takový postoj s tichým, ale hlubokým uspokojením.

Srpen 1968 byl významný i pro *světovou veřejnost*. Vyvolal velké demonstrace ve všech západních velkoměstech, mimořádná zasedání vlád a samozřejmě zvýšený zájem o Československo. Také strach lidí v Rakousku a NSR, kteří znejistili, zda Rusové nevtrhnou i do jejich zemi; tyto obavy nesdíleli muži u kormidla a ve vojenských štábech.

Mimořádnou odezvu vyvolaly srpnové události ve dvou socialistických zemích, *Jugoslávii a Rumunsku*. Po obrovské demonstraci v Bělehradě okamžitě přijala jugoslávská vláda zvláštní opatření, jímž postavila mimo zákon jakýkoli ústup před agresorem. Zároveň vybuodovala nový systém jednotné územní obrany, včetně partyzánských oddílů k boji na obsazeném území. Podobně Rumunsko zdůraznilo svou nedotknutelnost a vytvořilo národní gardy na obranu suverenity. Albánské vedení srpnovou invazí zdůvodnilo své vystoupení z bloku Varšavské smlouvy.

Stanovisko ke vpádu pěti zemí přijaly prakticky všechny *komunistické strany* na světě. V naprosté většině to byla stanoviska záporná. Kritizovala sovětský postup a žádala odchod jednotek z Československa. Srpen odsoudily všechny strany kromě těch, které se ho zúčastnily, a kromě stran Mongolska, západního Německa, USA, Chile, Lucemburska, Koreje a severního Vietnamu. Časem přišly k rozumu četné další komunistické strany, především malé strany s nepatrným vlivem ve svých zemích. Také Castrovi kubánští komunisté záhy pochopili, že sovětský postup byl nezbytný, a po nich následovali další. Když od Srpná uplynulo deset let, bylo v Praze hrdě připomínáno internacionální stanovisko bratrských stran v Bolívii, Senegalú či Hondurasu.

● neměnném postoji italských, francouzských, japonských a jiných komunistů se nadále cudně mlčelo.

Srpen vyhlášený svými tvůrci za projev mezinárodní dělnické solidarity zřetelně posílil *pravicové prvky ve světě*. Každoroční proslulá anketa japonské tiskové agentury Kjodo ho postavila na první místo v událostech roku s odůvodněním, že nesmírně poškodil prestiž komunismu a socialismu ve světě. Po 21. srpnu bylo okamžitě odřeknuto setkání amerického prezidenta Johnsona s Brežněvem a komentátoři se shodovali v názoru, že vojenský zásah v Československu oslabí sociální demokracii v NSR, znemožní světovou poradu komunistických stran, jež se měla sejít koncem roku v Moskvě, a v listopadu pomůže Nixonovi vyhrát americké prezidentské volby. Ve všech případech se předpovědi vyplnily. V kampani před francouzskými volbami měly pravicové strany vůči komunistům usnadněnou pozici: stačilo přelepit komunistické volební plakáty prostým nápisem „Praha“.

Tím, že sovětské vedení dalo zcela nepokrytě přednost svým mocenským zájmům před zájmy mezinárodního komunistického hnutí, výrazně urychlilo rozklad tohoto hnutí. ●d československého roku 1968, zejména od Srpna, vede přímá cesta k pozdějšímu tzv. eurokomunismu; největší západní komunistické strany musely veřejně přehodnotit svůj vztah k otázkám politické závislosti na Sovětském svazu, k vlastním cestám vývoje, k demokracii a občanským právům. Jestliže Sovětský svaz a jeho spojenci stojí dnes před skutečností velmi nejednotného mezinárodního komunistického hnutí, sklízejí do značné míry ovoce svých činů v roce 1968.

Vraťme se však k československému vývoji.

Byl československý Srpen nutný? *Byl nutný pro ● Sovětský svaz?*

Ponechme stranou tvrzení, že Sovětský svaz zachránil Československo před vpádem vojsk Severoatlantického paktu. Nikdo to tvrzení nikdy nebral vážně, i když političtí pracovníci v armádě je dosud rádi nováčkům předkládají. Nebudeme se zabývat ani názorem, že celý československý vývoj v roce 1968 byl vlastně připraven a dirigován z Moskvy, prý aby umožnil zásah sovětských vojsk a po něm jejich trvalé umístění v Československu; držitelé moci si neradi hrají s ohněm.

Stejně problematická je teorie, podle níž byl zásah nutný, aby

v Československu nedošlo k občanské válce. Nedlouho po Srpnu se nikdo neodvážil nabídnout takové vysvětlení, dalo se o něm mluvit až v pozdější době, kdy jedni už zapomněli, jak tehdy situace vypadala, a druzí jim to nesměli připomenout. Lidové hnutí by se prosadilo bez občanské války a jeho odpůrci na ni zase neměli síly.

S odstupem doby se stále více mluvilo o tom, že československý vývoj ohrožoval výsledky druhé světové války. Blíže se to bohužel nerozvádí, ačkoli jde o argument závažný a nikoli bezobsažný. Neznamená samozřejmě, že československý vývoj ohrožoval územní uspořádání v Evropě. Podstatu objasňuje varšavský dopis pěti stran nebo argument sovětských představitelů v Černé nad Tisou: Neztratili dvacet miliónů lidí ve válce proto, aby vydali Československo Severoatlantickému paktu nebo pravicovým silám. Tak je třeba rozumět náznakovým řečem o změně výsledků druhé světové války: jde o sféru vlivu, ne ledajakého, ale vlivu nejtěšnějšího.

Byly obavy sovětských představitelů oprávněné? Skutečně by bylo Československo někomu vydáno, když ne Severoatlantickému paktu, tedy domácím protisovětským silám?

Pravicovým silám určitě, přesněji řečeno tomu, co si v Moskvě pod těmito slovy představovali a patrně stále představují. Sovětská hlediska a sovětské požadavky by v Čechách a na Slovensku už asi neměly takovou váhu jako před osmašedesátým rokem. Pokud jde o mezinárodní vztahy, samostatnost v zahraniční politice, hospodářskou a vojenskou spolupráci, ocitlo by se Československo kdesi na úrovni současného Rumunska, tedy nedaleko od Moskvy, ale zase ne tak blízko, jak by si Moskva přála.

Perspektiva, že by Československo přešlo do sféry Severoatlantického paktu, nikoho v Československu nelákala a těžko kdy lákat bude. A nemohla být přitažlivá ani pro NATO: chtěl by tento pakt sdílet svou výzbroj a vojenské tajemství se socialistickou zemí?

Hlavní a nejpodstatnější důvod, který vedl k srpnovému vojenskému zásahu, byl ovšem ten, o kterém se mluví ze všeho nejméně: obava z nového typu socialistické společnosti. Obava z možnosti, že by Československo dosáhlo cílů, které vyhlásilo.

Přestože se tomu KSČ ve svém Akčním programu i v politické praxi bránila, nelze vyloučit, že by v Československu časem vznikla

pluralitní společnost, systém několika rovnoprávných politických partnerů. Komunistická strana by musela usilovat o svůj vliv jinými prostředky než mocenskými či poskytováním společenských a hmotných výhod. Nebyl by to už systém jedné politické strany, která ve svém zájmu likviduje každý pokus o vážnější opozici. Výrobní prostředky by se do soukromých rukou nevracely, spíše naopak: jestli je dosud prakticky ovládal stranický aparát přes ministerstva a přes ředitele vybírané na stranických sekretariátech, napříště by mnohem více podléhaly občanům, tedy těm, kdo s nimi pracují. Nejen politické pozice, ale i pozice hospodářské by získaly širší občanskou základnu.

Řada dřívějších funkcionářů, politických, státních a hospodářských, by odešla ze svých míst, případně by zaujala místa o několik stupňů nižší. Dosavadní vládnoucí vrstva, stranický a vojenskopolicijní aparát, by ztratila část svého významu.

Takový vývoj jistě neznepokojí řadové občany od dělníků až po technickou a tvůrčí inteligenci. Posud'me ho však z hlediska držitelů nejvyšší moci nejen v Československu, ale také v Sovětském svazu, NDR, Polsku atd., a nakonec i v Rumunsku, které se v roce 1968 stavělo za československou svébytnost. Kterému z tamějších představitelů se chtělo sdílet osud Antonína Novotného? Osud tajemníků, ministrů a poslanců bez naděje na nové zvolení nebo ředitelů, o nichž bylo známo, že výrobě nerozumějí a za své místo vděčí jen politickým zásluhám? Mohli si být jisti, že se tento vývoj zastaví na hranicích Československa, nebo předpokládali, že bude přitažlivý i pro občany jejich vlastních zemí? Měli složit ruce do klína a přihlížet, jak se socialismus dává do pohybu a spěje k novým formám, které už s nimi jako osobami nebudou počítat? Nic takového nechtěli riskovat. Snažili se mluvit s Dubčekem po dobrém i po zlém, ale ukázalo se, že je příliš pod tlakem vlastního prostředí. Takže nezbyvalo nic jiného než mocenský zásah.

Sovětský svaz zaplatil za 21. srpen velkou ztrátou na své prestiži a nemensší ztrátou na svých vlastních vývojových perspektivách. Tak jako Československo, i Sovětský svaz už tehdy naléhavě potřeboval reformní změny. Tím, že potlačil československý pokus o reformu, tehdy nejnadějnější, a nahradil ho ostrým protireformním kursem, odsunul nástup nového politického

myšlení nejméně o dvě desetiletí a ještě hlouběji zabředl do své zaostalosti. Co tedy získal kromě toho, že zatím potlačil nebezpečí nového typu socialistické společnosti?

Není toho málo. Vojenky obsadil Československo a trvale tam rozmístil své vojáky a svou výzbroj. Podle Bismarcka, jak ho nedlouho po Srpnu příznačně připomenul maršál Koněv, kdo je pánem Čech, je pánem Evropy. Takový úspěch musel maršály potěšit. Druhým ziskem bylo obnovení československé poslušnosti. Na žebříčku států nejoddanějších Moskvě nestálo Československo let šedesátých na místě nejvyšším. Novotný byl sice věrný přítel, ale přece jen čas od času zazlobil. Doba už byla taková, že poslušnost upadala. Zato Československo poté, co bylo normalizováno – radost pohledět. A své poučení si vzali i další příslušníci velké rodiny. Výsledná bilance byla pro Sovětský svaz příznivá. Získal sice horší pověst, zato lepší pozici.

Zbývá ještě poslední otázka – byl zásah nutný pro Československo?

Jestliže se měl nový vývoj přerušit a vrátit nazpět, mnohem dál než k prosinci 1967, pak nutný byl. Odpůrci nového uspořádání nemohli sami zastavit společenský pohyb. Otázku proto zpřesněme: *Byl Srpen pro Československo neodvratným vyústěním předchozího společenského vývoje?*

Nejde o to, zda se Československo mělo a mohlo postavit na odpor vojákům, kteří je obsazovali; v okamžiku, kdy se tanky daly na cestu, neměli patrně Češi a Slováci šanci, že by použitím zbraní a nasazením životů svůj úděl zlepšili. Mohlo však Československo vojenský zásah odvrátit, aniž se zřeklo své demokratizační cesty?

Patrné mohlo. Buď zpomalením společenského vývoje tak, aby nevyvolával tolik obav a odporu v zahraničí, nebo naopak jeho prohloubením, aby dalo zřetelně najevo, že za nastoupenou cestou stojí všemi svými silami. Země, o níž lze s jistotou předpokládat, že v rozhodném okamžiku zaujme postoj znásilněné oběti, která se ani nepokusí získat mezinárodní záruky svého svobodného vývoje, je vždy lákavým objektem brutálního řešení.

Dnes je opravdu snadné být moudřejší, než byl tehdy Dubček a ostatní, jisté ovšem je, že on i jeho soudruzi osvědčili málo prozíravosti. Nechtěli jaksi uvěřit krajně znepokojivým signálům, které vojenský zásah dávno ohlašovaly. Spoléhalo na svou pravdu a

doufali, že zvítězí. Nebezpečí čelili pouze uklidňováním svých vnějších odpůrců, manifestačním a někdy až ponížným zdůrazňováním vzájemné shody a vlastní věrnosti. Co je však podstatné – nešlo o pouhý nedostatek prozíravosti. Tito lidé *nebyli schopni* zabezpečit československý vývoj před likvidačním zásahem Sovětského svazu.

Duševní podřízenost trvajíc v komunistické straně od jejího vzniku jim nezabránila, aby celkem upřímně přijali řadu demokratizačních opatření, která rozhodně nepatřila do běžné komunistické výbavy. Šli dokonce tak daleko, že odmlouvali sovětským představitelům a nepřijali pozvání na varšavský koncil. Tím však jejich možnosti končily. Nedovedli si představit, že by se obrátili k národu, ve kterém jsou i nestraníci, a k mezinárodní veřejnosti, ve které jsou i nesocialisté, a způsobili případnou roztržku podobnou té, která v roce 1948 zachránila jugoslávskou samostatnost a národní hrdost. Jestliže Alexander Dubček reagoval na vojenský zásah bolestným zvoláním „Tohle udělali mně!“, je to jeho osobní tragédie, nepatrná však ve srovnání s tragédií obou postižených národů.

Na hlavu Dubčeka a jeho soudruhů vylévají jejich někdejší kolegové tolik špíny, že se ani nechce přidávat další kritiku. Přesto musíme říci, že Dubček a jeho soudruzi v nejnáročnějších chvílích zcela zklamali. Před Srpnem, v Srpnu i po něm. Nemohli splnit svou úlohu v tak obtížné době, protože sloužili dvěma pánům. Na jedné straně chtěli upřímně sloužit lidu, který jim důvěřoval a vkládal do nich naději, na druhé straně byli spjati s dogmatickými idejemi, které je vynesly na nejvyšší místa. Tyto ideje jim připadaly stále chatrnější, stále méně ušlechtilosti v nich mohli nacházet, ale zbavit se jich nedokázali.

Nemůžeme tehdejší představitele označit za hrdiny roku 1968. Nemůžeme o nich říci, že to byli vůdci, pro které bezpečnost a prospěch vlastního státu znamenaly nejvyšší zákon. Ani za upřímnost je nemůžeme chválit. Před Srpnem i po něm věděli, že věci jsou mnohem horší, než jak je vykládají obyvatelstvu, a přece pokračovali ve staré hře bratrských objímání. Nemáme nic společného s těmi, kdo je dnes prohánějí uličkou hanby, ani nepřehlédneme, že mnozí z tehdejších představitelů nadále a obětavě usilují o lepší československou budoucnost, hrdiny

osmašedesátého roku v nich však spatřovat nemůžeme. Ty spíše najdeme na druhém pólu společnosti, mezi lidmi, kteří se dovedli těšit ze své krátké svobody a nikdy už na ni nezapomenou.

*

Vraťme se však od výkladů a úvah k událostem. Představitelé, které srpnová internace ozdobila trnovou korunou mučedníků, se vrátili z Moskvy, která od nich očekávala, že budou plnit přijaté dohody.

Nejprve museli přesvědčit obyvatelstvo, že přijetí moskevského protokolu bylo jedinou možnou cestou, že situace neumožňovala nic jiného a že pevněji trvat na svém, zejména na okamžitém odchodu vojsk by vedlo ke katastrofě, krveprolití, ztrátě vlastní samostatnosti atd. Těžko říci, do jaké míry občané toto Dubčekovo a Svobodovo tvrzení přijali, jisté je, že kritika výsledků moskevského jednání brzy opadla. Neměla ostatně valný smysl.

Stranické a státní vedení přikročilo ke značně *nepopulárním opatřením*, projednaným, zdůvodněným a schváleným na plenárním zasedání ústředního výboru KSČ dne 31. srpna. Jedním ze základních výsledků zasedání byly změny ve stranickém a státním vedení. Aby se v něčem ustoupilo členským masám, byli z předsednictva ÚV KSČ odvoláni Švestka, Kolder, Rigo a Kapek. Zároveň však byl z předsednictva odstraněn František Kriegel a ze sekretariátu a z funkce tajemníka Čestmír Císař. Byla také oznámena rezignace ministra vnitra Pavla. Na tomto zasedání byl XIV. mimořádný sjezd KSČ prohlášen za neplatný; Dubček o něm ve svém referátu mluvil jako o „jednání delegátů sjezdu ve Vysočanech“.

Nebyl zrušen mimořádný sjezd Komunistické strany Slovenska. Ten nejprve 26. srpna schválil výsledky sjezdu v Praze, když se však Gustáv Husák 28. srpna vrátil z Moskvy se závazkem vysočanský sjezd zrušit, bylo předchozí usnesení většinou hlasů odvoláno. Stalo se tak na Husákův návrh; zdůvodnil ho tím, že na vysočanském sjezdu bylo malé zastoupení slovenských delegátů. Slovenský sjezd tomuto požadavku nakonec neochotně vyhověl, ale své slovenské záležitosti si pevně podržel v rukou. Nové vedení slovenské strany zvolené v Bratislavě zbavilo funkcí většinu starých představitelů. Například dřívější první tajemník Bil'ak

nejenže nebyl zvolen do ústředního výboru slovenské komunistické strany, ale když se zanedlouho v Košicích rozšířila zvěst, že se tam má stát krajským tajemníkem, funkcionáři z Bratislavy spěchali do Východoslovenských železáren, aby znepokojivou zprávu vyvrátili.

Kdybychom situaci posuzovali mechanicky, snadno bychom došli k závěru, že pozice progresivních sil se bezprostředně po Srpnu nejen neoslabila, ale naopak upevnila. Podstatná skutečnost však byla opačná. Kromě Františka Kriegla a Josefa Pavla musel svou funkci brzo opustit i ministr zahraničí Jiří Hájek a místopředseda vlády Ota Šik, jejichž odchod sovětské vedení důrazně vyžadovalo. Změnilo se také vedení rozhlasu a televize.

Začala se uskutečňovat řada ústupků přijímaných ve jménu odchodu cizích vojsk.

Nejprve musely zmizet všechny protiokupační nápisy a hesla, jichž byly města a vesnice plné. Z fasád a nároží teď svítily hílé plochy, vždy znovu přemalovávané, když se hesla opět drala na povrch. V tisku a ve všech veřejných projevech bylo dáno na index slovo „okupace“, a dokud se směl Srpen připomínat, hovořilo se a psalo o „vstupu jednotek“.

13. září byly schváleny tři nakvap vypracované zákony zaměřené proti občanským právům a měnící dosavadní demokratizační vývoj. První z nich omezoval shromažďovací právo, další znovu postavil pod kontrolu tisk a konečně následoval zákon o Národní frontě, na jehož základě zanikly nejprve některé zájmové organizace ustavené v roce 1968 a časem téměř všechny.

Budou tyto kroky učiněné pro plnění sovětského protokolu stačit představitelům socialistických zemí? Zdaleka nebyli spokojeni, nadále kritizovali československý vývoj. Jejich tisk nejprve píše o sabotování moskevských dohod a v dalších dnech svůj tón ještě zostruje. Uvádí jména největších pravičáků ve státních a veřejných funkcích, mezi kritizovanými se objevuje i jméno Dubčekovo.

Nejvyšší sovětské představitelé neměli porozumění ani pro československou normalizační taktiku, například pro snahu dočasně a nepodstatně kompenzovat zrušení mimořádného XIV. sjezdu KSČ kooptací nových členů do ústředního výboru strany. Také znovu a znovu zveličovali epizodní srpnové heslo neutrality a

jako noční můra je nepřestávaly děsit srpnové „ilegální vysílačky“, prostá skutečnost, že země disponovala druhou komunikační soustavou, když běžné rozhlasové vysílače obsadila invazní vojska.

Na rozdíl od nevraživého vztahu zahraničních představitelů k pozitivním stránkám posrpnového života byl ovšem postoj domácího obyvatelstva zcela opačný. Lidé neochotně přistupovali na to, že za cenu určitých ústupků a návratů, které zpomalí vývoj, bude dosaženo odchodu cizích vojsk a pokračování v polednové politice. Odchod zahraničních jednotek byl základní otázkou, na níž závisel další politický vývoj Československa. Občané v odchodu vojsk spatřovali jisté odčinění národní urážky a symbol pokračování v politice společenských reforem.

O odchodu vojsk mluvili všichni, Dubček i Bil'ak, byl to základní argument, jímž stranické vedení zdůvodňovalo všechna nepopulární opatření prováděná po Srpnu. Věřili občané, že vojska odejdou? Rádi by byli uvěřili, rádi by byli došli k závěru, že vláda je teď chytrým obchodníkem, který jim – sice se ztrátou, za cenu zpomalení a formálního podřízení – obstará přijatelnější společenské klima, vlídnější, než byl režim Novotného. Přes všechnu ochotu k důvěře však museli pochybovat.

Pochyby odůvodňovala dlouholetá záporná zkušenost, pro důvěru mluvilo krátké období dosud nesplněných příslibů daných v Akčním programu KSČ a ve vládním prohlášení z dubna 1968. Existovala sice jednoznačná, zcela zřetelně vyjádřená vůle všech občanských vrstev, přetrvával optimistický názor, že přece nelze zcela ignorovat smýšlení obyvatelstva, zůstalo instinktivní poznání, že vedoucí muži osmašedesátého roku se mohou držet jen v těsném sepětí s lidem, zachovalo se ledacos, jen jistota chyběla.

Od chvíle, kdy se českoslovenští vedoucí představitelé dostávají pod viditelný tlak svých zahraničních partnerů, objevuje se mezi občany spontánní heslo „Jsme s vámi, buďte s námi!“. Ve vypjatých posrpnových dnech se obměňuje do podoby „Byli jsme s vámi, buďte s námi!“. Je to připomínka nesplaceného dluhu: pouze nám, našemu jednoznačnému postoji vděčíte za to, že jste se z internace vrátili živi. Jestliže se nás zřeknete, kdo z vás zůstane ušetřen? Potřebujeme se navzájem. Buďte přece s námi!

Nikdo už bezpečně nezjistí, zda vedoucí muži osmašedesátého roku měli po Srpnu svůj program, představu, jak splní základní

požadavky a naděje lidu i své vlastní sliby. Pokud taková představa existovala, byla spíše individuální než společná a patrně určovala jen meze, po jejichž překročení by ten či onen z představitelů odešel z veřejného života. Bud' me velkorysí a připusť me, že ve vědomí těch, kdo ještě včera byli modlami, podobné meze na podzim 1968 skutečně existovaly.

Víc toho víme o koncepci interventů. Onoho podzimu se indiskrecí pocházející od velitelů sovětských jednotek v Polsku rozšířila moskevská představa o postupu normalizace: Českoslovenští vůdci, kteří odpovídají za předsrpnový vývoj, obnoví starý pořádek vlastníma rukama. Až tuto práci dokončí, půjdou. V době, kdy kolovalo mnoho zpráv a pověstí, tento výrok zapadl. Teprve později se ukázalo, že nepatřil mezi plané zvěsti. Českoslovenští představitelé – stále víc ovšem doplňovaní konzervativními či kariéristickými kolegy – denními praktickými činy a důsledným setrváváním ve funkcích plnili a splnili cizí normalizační představu.

Zatímco odchod cizích vojsk ze země byl základním domácím požadavkem i klamnou vějičkou zastírající nepopulární opatření, zahraniční partneři – ti, kdo ve dnech invaze veřejně slibovali, že vojska odejdou, jakmile se situace vrátí k normálním poměrům – začali prosazovat názor opačný. Noviny v socialistických zemích hned po Srpnu otiskovaly prohlášení československých občanů (neuváděných jmény), že jednotky by měly v Československu zůstat. Jindy zase, v polovině září, člen vedení polské komunistické strany Ignacy Loga-Sowinski veřejně prohlásil, že umístění jednotek na hranici mezi Československem a Německou spolkovou republikou je nevyhnutelné pro udržení míru v Evropě. 20. září i Gustáv Husák hovořil o odchodu převážné části vojsk, zatímco ostatní v zemi zůstanou.

Ve dnech 3. a 4. října jednala v Moskvě československá delegace, jejíž složení bylo dosud neobvyklé – vedle Dubčeka a Černíka Husák. Strany se dohodly, uvádělo komuniké, že vlády vypracují a podepíší smlouvu o dočasném rozmístění spojeneckých vojsk v Československu. Vlastní jednání o textu smlouvy probíhalo 14. a 15. října v Moskvě mezi delegacemi, které vedli Kosygin a Černík.

Pak již měly události rychlý spád. Hned druhý den přiletěl do

Prahy Kosygin s Gromykem, maršálem Grečkem a Kuzněcovem, aby smlouvu podepsali. Téhož dne ji schválila československá vláda a po podpisu bylo na druhý den svoláno Národní shromáždění, aby smlouvu přijalo. Připomeňme si výtky, kterých se československým představitelům dostalo v Drážďanech: odvolali Novotného z funkce prezidenta, aniž to předem projednali v ústředním výboru strany. Závažné rozhodnutí, jakým je časově neomezená přítomnost zahraničních vojsk na státním území, však ústřednímu výboru předkládáno být nemuselo. Raději ne.

Tím následujícím dnem, na který svolali Národní shromáždění, byl pátek 18. října. Zrodila se tradice pátečních rozhodnutí a oznámení. Páteční večer bude nadále pro vládnoucí vrstvy nejhodnější dobou k oznámení všeho, co lidi pobouří, od normalizačních opatření až po zvyšování cen. Lidé si odbudou bezprostřední reakci v soukromí, a v pondělí, kdy se opět sejdou v práci, bude již nálada klidnější.

Co bylo, přesněji řečeno co je obsahem *smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk* na území republiky:

Přítomnost sovětských vojsk v ČSSR se zdůvodňuje zajištěním bezpečnosti socialistických zemí před „sílicími revanšistickými snahami západoněmeckých militaristických sil“.

„Sovětská vojska,“ říká se dále ve smlouvě, „se nevměšují do vnitřních záležitostí ČSSR.“

Československá vláda poskytne prostory a služby spojené s pobytem vojsk a náklady ponese sovětská strana.

Nejen vojáci, ale ani jejich rodinní příslušníci nemusí mít víza a nepodléhají československé celní kontrole.

Při spáchání trestných činů proti československé straně se uplatňuje československé právo a záležitost řeší československé orgány. Avšak: „Československé a sovětské orgány mohou vzájemně žádat o postoupení soudní pravomoci a takové záležitosti budou posuzovány blahovolně.“

Smlouva platí tak dlouho, dokud sovětská vojska budou na československém území. Deset let, padesát nebo sto – nikdo neví. Československo ji vypovědět nemůže, jen kdyby s tím souhlasil Sovětský svaz.

Jednání o smlouvě v Národním shromáždění bylo přeloženo do

odlehlejší budovy na Starém Městě. Proběhlo neobyčejně svižně. Celé projednávání tohoto státního aktu mimořádné důležitosti trvalo dvě hodiny a deset minut. Víc než padesát poslanců nepřišlo nebo nestačilo přijít, zato byl přítomen prezident Svoboda a Dubček. Předseda Národního shromáždění konstatoval, že Národní shromáždění obdrželo asi dvě stě rezolucí, ale nemluvil o jejich obsahu. Pak předal slovo předsedovi vlády, aby smlouvu zdůvodnil.

Černík označil schválení smlouvy za otázku důvěry vládě. Prohlásil také, že přijetí smlouvy je v zájmu šťastné budoucnosti Československa. Skončil bez potlesku a po něm vystoupil jako parlamentní zpravodaj Jan Němec. Řekl, že vláda se jistě snažila vyjednat ty nejlepší podmínky, a ocenil, že na československém území budou platit československé zákony. Pokud se proti nim sovětští vojáci proviní, spadají pod československou pravomoc. (Zanedlouho se tento pružný poslanec stane českým ministrem spravedlnosti a bude právní suverenitu státu opatrovat tak, že se ani jeden příslušník sovětských vojsk nebude odpovídat před československým soudem.)

Přistoupilo se k hlasování. Každý z poslanců samozřejmě věděl, že shromáždění voličů by ho k souhlasu se smlouvou nikdy nezmocnilo. Měl tedy na vybranou: jednat podle přání voličů, nebo podle přání míst, která ho do poslanecké funkce dosadila. Tito zástupci svrchovaného lidu, jediného zdroje moci ve státě, jak se říká v ústavě, nakonec hlasovali: 228 poslanců souhlasilo a 10 se zdrželo. Jen 4 poslanci se odvážili zvednout ruku na protest proti smlouvě. Byl to generál Prchlík, František Kriegel, František Vodsoň a Gertruda Sekaninová-Čakrtová. Smlouva o pobytu sovětských vojsk v Československu byla pod střechem.

*

Přijetí smlouvy je důležitým rozcestím tehdejšího československého vývoje. Připomněme si Národní shromáždění v srpnových dnech nebo jeho postoj k moskevským dohodám, tedy dobu, kdy poslanci vyjadřovali mínění a zájmy lidu. Uplynuly necelé dva měsíce, a tito zástupci zvedají ruku na souhlas, většinou neochotně, někteří se zoufalstvím, ale přece jen poslušně.

Nejde o Národní shromáždění. Už dvacet let jednomyslně a bez velkého zkoumání odhlasovávalo všechno, co vedení komu-

nistické strany a jím pověřená vláda navrhly. Jde však o stranické vedení, o idoly osmašedesátého roku, především o Dubčeka, Svobodu, Smrkovského a Černíka.

Ani teď, ani později nebyli tito činitelé přehlasováni. Bez vlastní vůle, pod hrubým vnějším nátlakem, ale přece jen přijali cizí diktát a spěchali propůjčit mu své jméno. Už zase vědí všechno lépe než ti dole. Opět jsou to jen komunističtí funkcionáři neschopní překročit vlastní stín. Snad v sobě ještě živí představu, že pokorným vydáváním jedněch pozic a držením jiných, namnoze už jen formálních a osobních, lze něco zachránit. Je to klamná představa: ničemu nezabránili, jen pomohli hladkému průběhu normalizace. Potupení, kterému nemohli čelit, jim bylo konečnou odměnou.

Toho dne 18. října 1968, kdy je ratifikována smlouva o „dočasném“ pobytu sovětských vojsk, rozcházejí se definitivně cesty lidu a stranického vedení. Ještě to není roztržka zřetelná a všemi pochopená, každým dalším dnem se však budou jedni od druhých více vzdalovat.

KONEC ILUZÍ

listopad, prosinec

Tehdejší skutečnosti by málo odpovídala představa, že studená sprcha, kterou v říjnu 1968 připravilo občanům stranické a státní vedení, ochromila společnost a vyvolala všeobecnou skepsi. Pokračující život *nebyl ani smutný, ani šedivý*.

Lidé stále ještě vyjadřovali své názory, aniž považovali za nutné opatrně se rozhlédnout. Stále ještě vycházejí zajímavé knihy, namnoze to nejlepší, co bylo v poválečných letech vydáno. Josef Škvorecký je sice v zámoří, ale čtenáři každý týden čtou jeho reportáže z Ameriky a Kanady. Nikdo si ještě neumí představit, že by z české scény zmizel Kundera, Kohout, Havel. Tehdejšímu filmovému i televiznímu divákovi můžeme dnes jen závidět. Příznačná pro těsně posrpnovou dobu je také naprostá absence sovětských filmů, vyvolaná nejen zkušeností Srpna, ale i dlouholetou jalovostí sovětské kinematografie.

Národní sebevědomí značně posílila mexická olympiáda. Prokázala zjevné sympatie světa vůči znásilněnému Československu a přinesla dobré sportovní výsledky: sedm zlatých medailí a sedmé místo mezi 46 zúčastněnými zeměmi se již sotva bude opakovat. S nadcházejícím padesátým výročím republiky se prohlubuje demonstrativní vlastenectví vyvolané Srpnem. Většina automobilů je vyzdobena státní vlajkou (přibližně za rok, po jednorázové policejní akci, všechny vlajky zmizí). Před 28. říjnem se snad v každé obci hromadně sázejí symbolické stromy, „lípy svobody“; všechny byly takto označeny, ale všechny se pak na rozkaz shora musely stát anonymní dřevinou.

Od jarních měsíců poklesla všeobecná nespokojenost s *hospodářskou situací*. Lidé jednak cítili, že v sázce jsou otázky

podstatnější, jednak pocítovali určité zlepšení. Hospodářská situace tohoto období má ovšem dvojnásobný charakter. V dlouhodobých statistických výkazech o národním důchodu a produktivitě práce patří roky 1968 a 1969 k nejméně úspěšným. Ani srpnová ztráta ve výrobě, odhadovaná na dvě a půl miliardy korun, nemohla tento pozitivní vývoj změnit. Při uspokojování spotřebitelské poptávky sehrála ovšem svou úlohu i povinná dotace ze států, které se podílely na vojenském zásahu. Sovětský svaz zvýšil své dodávky obilí o 400 tisíc tun, také ostatní země přispěly spotřebním zbožím, potravinami i dováženým jižním ovocem. Byl to postup dobře známý například z Maďarska a později z Polska po jeho vojenské normalizaci.

I když byl československý spotřební trh po Srpnu poměrně dobře zásoben, nestačil poptávce zvýšené mzdovými přírůstky. Kupní síla se špatně realizuje, něco není v pořádku, stále častěji se mezi lidmi mluví o měnové reformě. V anketách sledujících názory a politickou aktivitu se přesto ekonomika objevuje až na posledním místě veřejného zájmu. Představa, že teď už pracujeme a budeme pracovat pro sebe, samozřejmě mizí, ztrácí se i dřívější vypjatá obětavost. Správní výbor Fondu republiky považuje tuto iniciativu za vcelku zakončenou a navrhuje, aby výsledek veřejných sbírek – 273 milionů korun a 80 kilogramů zlata – byl použit na nějaký veřejně prospěšný účel. Buď bude vložen do bytové výstavby, nebo se má postavit Národní galerie, po sto letech opět stavba „národa sobě“. Nakonec tento fond skončí v bezděčné státní pokladně, protože stát už zase ze všech nejpřesněji ví, co lidé potřebují.

Pokračující soudružnost a společnou vůli, Srpnem spíš posílenou než narušenou, začínají však zvolna postupovat *známky rozkladu*. Při jednom z posledních publikovaných průzkumů veřejného mínění v polovině října 1968 se optimisticky vyjádřila už jen polovina dotázaných, kdežto čtvrtina viděla budoucnost černě. ● obdobné výsledky ukázal průzkum mezi komunisty Severomoravského kraje, zajímavý tím, že ke skeptikům patřila především mládež a lidé ze závodů.

Pesimistický názor na vývojové perspektivy neznamenal ve všech případech pokles veřejné aktivity. Umíněnost, stará, snad sedlácká zatvátost lidí, kteří se neradi přizpůsobují panskému

přání, hrála svou pozitivní úlohu. Zároveň ovšem vzrůstají nálady příznačné pro život na úpatí sopky. Víc než dříve se konzumuje alkohol, veřejný zájem se zvolna přesouvá do privátní sféry, kdo nemůže zvelebovat republiku, chce vylepšit alespoň chalupu. Zákazníci obléhají prodejny stavebního materiálu a snaha utratit úspory dřív, než bude pozdě, je stále patrnější.

Důvodů k pesimismu a k hledání soukromých východisek bylo dost a stále přibývaly.

Bojovné konzervativní síly, v srpnových dnech schované, protože si žádnou konfrontaci s veřejným míněním nemohly dovolit, znovu ožívají a právem čekají na svou renesanci. Mnozí jejich reprezentanti slouží v propagandě socialistických států zaměřené na Československo, ostatní zvolna zakládají místní frakce souvěrců. Nejznámější je pražská Čechie, pojmenovaná podle sálu, kde se scházejí. 9. října se tu konalo shromáždění asi čtyř set účastníků svolaných z celé Prahy a doplněných sovětskými důstojníky. I když se teď stoupenci těchto sil čítají na stovky, stále je to nepatrná menšina vzdálená lidem, sektáři vegetující pod záštitou tanků.

Nedlouho po Srpnu sice končí svou trapnou a neproduktivní činnost pseudočeský rozhlasový vysílač Vltava, zato se objevuje nový fenomén, takzvaná Bílá kniha o událostech v Československu, vydaná ve druhé polovině září v Moskvě. Byla přeložena do cizích jazyků a ve statisíkových vydáních bezplatně rozšiřovaná po celém světě. Pilně ji distribuovali také sovětsí vojáci v Československu, zpravidla v noci, kdy celé balíky výtisků házeli přes brány továren. Dnes už tento klasický doklad žalostných konců propagandy v totalitních státech bohužel zmizel z československých knihoven.

Těžiště sovětské propagandy zaměřené na Československo převzaly *Zprávy*, časopis tištěný v NDR a vydávaný „redakční radou při spojeneckých vojskách“. Byla to tiskovina psaná revolverovým stylem, kde si každý činitel ublížený Lednem mohl vylít žluč. Nehoráznosti tištěné ve Zprávách byly zpočátku komentovány v československých novinách, postupně však začal nad pobaveným zájmem převládat všeobecný odpor. Rezoluce z továren požadující, aby vedení strany zaujalo „rozhodný postoj proti frakční činnosti a Zprávám“, byly stále častější a důraznější.

Což nelze alespoň v této věci osvědčit suverenitu?

Kulturní výbor Národního shromáždění požádal 27. listopadu generálního prokurátora o sdělení, jaká opatření byla a budou podniknuta proti rozšiřování nelegálních tiskovin na československém území. Odpověď došla a její obsah byl příznačný: „V distribuci Zpráv na našem území se pokračuje i po 16. říjnu 1968, tedy po podepsání dohody mezi vládami ČSSR a SSSR o dočasném pobytu sovětských vojsk na našem území. To je v rozporu s obsahem dohody, v níž se hovoří o nevměšování do našich záležitostí.“ Generální prokuratura konstatuje, že ve Zprávách je soustavně páchan trestný čin podle par. 103 trestního zákona chránícího čelné představitele republiky. Pracovníci ministerstva vnitra měli podle pokynu generální prokuratury vypátrat tiskárnu, místo vydávání a kolportážní síť, pokynu však nevyhověli, naopak bylo zjištěno, že Zprávy jsou rozšiřovány i v útvarech SNB.

Ministerstvo vnitra už znovu bylo samostatnou institucí nezávislou na volených či ústavních orgánech a svou cestou směřovalo k obnově staré mocenské struktury. Šlo na ruku sovětským činitelům, kteří potřebovali Zprávy především k tomu, aby rozptýlené, takzvané věrné marxisty-leninisty spojily do kolportážní sítě, a tak je připravily na vážnější úkoly v období intenzivní normalizace. Nějaká smluvní ustanovení o tom, že nedojde k vměšování do československých vnitřních záležitostí, sovětské činitelé nebrali vážně. Ve své velmocenské aroganci si patrně neuvědomili, že kritikou vlády na jejím vlastním území zaujímají postoj nadřazené, okupační moci. Ani pouhé zdání, že Zprávy jsou tiskovina samotných československých „internacionalistů“, nehdrali zachovat. Když koncem listopadu neohrabaně změnili označení vydavatele, místo „redakční rady při spojeneckých vojskách“ vydávala nadále Zprávy „redakční rada přisovětských vojskách“.

I když to jistě nebylo posláním Zpráv, přispěly v posrpnových měsících k všeobecnému neklidu a nespokojenosti. A měly ještě jeden účinek, mohem zápornější: tím, že napadaly idoly Srpna, ve skutečnosti jim pomáhaly. Komu se chtělo kritizovat Dubčeka, když proti němu útočí Rusové a Jodasovci?

Proti ilegálním Zprávám byla strana a vláda bezmocná. Svou

moc zato uplatnila vůči domácímu tisku. ●*omezení svobody slova*, částečný a stále patrnější návrat cenzury, bylo jedno z prvních opatření podle moskevského protokolu. Vznikl Úřad pro tisk a informace, řečený ÚTISK, který místo dřívějšího přímého policejního dohledu předal péči o tisk vlastním spolehlivým silám; do vydavatelství vysílal své zmocněnce, kteří se touto cenzurní službou školili na místa budoucích tiskových šéfů. Československá normalizace vděčně uplatnila Marxův ironický návrh, aby se z cenzorů udělali šéfredaktoři.

Nejvýraznější periodika té doby, Listy, Reportér nebo Politika, jsou střídavě povolována a zastavována. Když byl týdeník Politika po třech měsících vynuceného odmlčení znovu povolen, rozhodlo vedení komunistické strany obohatit tiskový trh o Tribunu; konzervativní síly konečně získaly svůj domácí tiskový orgán. Kdyby záleželo jen na přání shora, bylo by omezování tisku nepochybně mnohem výraznější, vždyť málo usměrněná činnost novin a časopisů byla stálým předmětem okupační kritiky. K době mezi Srpnem a dubnem 1969 však patřila i zvýšená citlivost veřejnosti na všechny cenzurní zásahy. Četné rezoluce zasílané stranickým a státním orgánům kritizovaly zastavování tiskovin motivované jako trest za neposlušnost. Množí se stížnosti na „nedostatek informací“. ●objevila se a šířila také myšlenka dělnických výborů na obranu tisku. Aniž se tyto výbory prakticky ustavily, sama možnost podobné iniciativy brzdila zásahy nových cenzurních orgánů. Těžiště jejich skutečného vlivu nebylo proto v zastavování tiskovin, ale v rozšiřování seznamu tabuizovaných námětů a v potlačování faktického zpravodajství. Zároveň se výrazně zhoršují pracovní podmínky zahraničních zpravodajů. Západní novináři bez akreditace jsou vyhošťováni stejně jako příležitostné televizní štáby a pořízený materiál je zabavován s odůvodněním, že jeho autoři měli jen turistická víza.

Významnou událostí posrpnového období byla *federalizace státu*, institucionální zrovnoprávnění obou národů Československa. Měly se tak odčinit nedostatky vzájemného uspořádání jak z roku 1918, tak i z Košického vládního programu z roku 1945, zejména však z období stalinské praxe padesátých let a novotnovské předlednové politiky.

●Přínos a nedostatky státní federalizace, jak se uskutečnila v

roce 1968, vyžadují hlubší rozbor. V krátkosti lze o federaci říci, že ji poznamenaly zásadní společenské změny vyvolané Srpnem, doba mnohem méně demokratická, než by tak významný státní akt potřeboval. Navíc působila ještě uspěchanost vyjádřená předsevzetím, aby nový ústavní zákon byl zformulován do padesátého výročí republiky, do 28. října 1968. Ani poslanci často nestačili přečíst příslušné podkladové materiály.

Lidé v českých zemích sice souhlasili, aby slovenský partner získal, co mu bylo neprávem odíráno, ale také se ptali, proč se v tak těžké době „stát rozděluje“? Objevovaly se reminiscence na dobu po mnichovské dohodě, kdy se Slovensko oddělilo od českých zemí v časech pro republiku nejtěžších. Jakákoli námitka Čechů, zejména poukazy na skutečnost, že slovenské národní reprezentaci neodpovídá přiměřená reprezentace česká, byla pak na Slovensku účelově vydávána za nacionalistický nesouhlas se slovenskou svobodou. Ve svém bezprostředním působení se tak federalizace projevila spíše negativně, zejména na Slovensku se stala jakousi falešnou alternativou demokratizace a byla využita k návratu do starých časů. Uskutečnění progresivních myšlenek, kterými federalizaci poznamenal rok 1968, bylo později odloženo jako nevhodný a nezávazný balast; ústavní soud zakotvený v zákonu o federaci nebyl nikdy zřízen, stejně jako nebyly dodržovány záruky týkající se postavení občanů jiných národností.

Padesáté výročí vzniku republiky nebylo tedy žádným mezníkem, jen příležitostí k manifestačnímu zdůraznění československé státnosti zpochybněné 21. srpnem. Vláda se výročí dost obávala. Svědčí o tom výzva premiéra Černíka adresovaná mládeži. Ocenil její národní hrdost a statečnost (že se projevila především v Srpnu, samozřejmě neuvedl) a varoval ji před „extrémními postoji“ – v tom byl smysl výzvy. Proč prý by se měla mládež svým chováním oddělovat od ostatních a narušovat tak národní jednotu?

I když se Černík zapřísahal postupnou realizací Akčního programu KSČ a prohlášením vlády z dubna 1968, právě mladí už na slova příliš nedbali a své roztrpčení nad posrpnovými poměry dali 28. října najevo demonstracemi výraznými zejména v Praze, Bratislavě a v Brně. Nic se nestalo, ujíšťoval náměstek ministra

vnitru, oslavy měly klidný a důstojný průběh, k narušení veřejného pořádku nikde nedošlo a ojedinělé místní incidenty neměly na průběh oslav podstatnější vliv. Jiného názoru byl zahraniční tisk. Jak západní, který o demonstracích podrobně referoval, tak východní, který v nich spatřoval symptomatické projevy nespolehlivé československé situace. Podle maďarského Népszabadságu šlo o „další, až příliš dostatečný důkaz, že v Československu jsou kontrarevolucionáři“. Ještě agresivnější byl tisk NDR, který pražské policii vytkl, že se omezila jen na napomínání.

Demonstrace z 28. října byly prvním výraznějším konfliktem mezi vládou a radikálnější částí obyvatelstva. Prvním, nikoli však posledním či nejvýznamnějším. Krátce po 28. říjnu následovalo výročí Říjnové revoluce. Stranické vedení si samozřejmě nemohlo dovolit okázalé oslavy spojené s manifestací, ty by v roce 1968 musely působit jako provokace domácího obyvatelstva, a omezilo se na rituální telegramy a umírněnou vlajkoslávu. Ani ta však neprošla bez následků. 6. a 7. listopadu lidé znovu vyšli do ulic, volali protisovětská hesla a strhávali z veřejných budov sovětské prapory.

Policie tentokrát zakročovala aktivněji. Jen v Praze bylo údajně zadrženo 167 osob, na některé podali trestní oznámení, jména ostatních sdělovali zaměstnavatelům nebo školám. Vláda, předsednictvo komunistické strany a předsednictvo odborů výtržnosti odsoudily připomínající, že „pro Československo v současném světě neexistuje jiná záruka jeho rozvoje než spojenectví se socialistickými zeměmi a zejména se Sovětským svazem“.

V této situaci narůstajících konfliktů a stále výraznějšího ustupování vlády před sovětskými požadavky sešlo se tzv. *listopadové plénum* ústředního výboru KSČ. Otevřeně vyhlásilo potřebu normalizace, odsoudilo „negativní prvky polednové politiky“ a svým celkovým vyzněním posilovalo konzervativní síly. Třebaže normalizace interpretovaná listopadovým plénem zdaleka neodpovídala skutečné normalizaci pozdější, třebaže Akční program či ekonomická reforma ještě ve slovních projevech žijí, podstatná změna kursu je zjevná. Cílů, které občané vyžadují a vedení samo vyhláší, nelze dosáhnout pod tímto stranickým

vedením. K tomuto názoru dochází například tajemník ústředního výboru KSČ Zdeněk Mlynář; rezignuje na svou funkci, protože ve stále konzervativnějším stranickém orgánu by ničemu nepomohl, jen by sám sebe zostudil. V předsednictvu ho nahradil mnohem perspektivnější Lubomír Štrougal.

Prakticky ve stejných dnech, kdy zasedalo listopadové plénum stranického vedení, uskutečnila se *studentská stávka*. Na shromáždění k 17. listopadu se pražští studenti rozhodli, že po tři dny neopustí fakulty, aby tak zdůraznili své požadavky. Deset studentských požadavků se domáhalo splnění slibů obsažených v Akčním programu KSČ. Je příznačné pro tuto dobu, že požadavky nesměly být puhlikovány, ale že je všichni znali. Dotýkaly se také pobytu sovětských vojsk a jejich zasahování do československých poměrů. Novým prvkem bylo zvýšené porozumění studentů pro specifické požadavky dělníků, například pro další zakládání rad pracujících v podnicích.

K pražským vysokoškolákům se okamžitě připojili studenti v Brně a ve všech vysokoškolských městech českých zemí. Také studenti na Slovensku, kde ovšem pro zachování dekora umírněnějšího společenského klimatu byly na dobu stávky vyhlášeny rektorské dny volna.

Stávka byla klidná v tom smyslu, že se neprojevila na ulicích, pouze ve fakultních budovách. Nebyla to však akce stavovská. Získala sympatie veřejnosti a vyvolala značnou pozornost zejména mezi pracujícími v závodech. Na rozdíl od stále vágnějších slibů stranického vedení, které stále důrazněji zdvíhalo varovný prst, odpovídala myšlenka stávky všeobecnému občanskému mínění. A tak v těchto dnech chodí na fakulty delegace ze závodů a studenti zase přicházejí do továren, aby zdůraznili společný osud, společný zájem a jednali o společných postojích. O měsíc později o tom hovořil na plenární schůzi odborového vedení dělnický delegát z ostravských hutí: „To byl bezvýhradný přístup pracujících k deseti bodům a připravenost podpořit studenty vším, co mají tito lidé k dispozici; od finančních prostředků až po zastavení práce.“

Předsednictvo strany prohlásilo, že stávka nepřispívá ke konsolidaci společenských poměrů a že narušuje výchovný a vzdělávací proces. K ostřejšímu tónu nebo represivním akcím však nesáhlo. Prvořadým zájmem státního vedení bylo, aby se stu-

dentská stávka nerozšiřovala mimo oblast vysokých škol. O měsíc později vláda se zástupci studentů jednala a velkomyslně jim odpustila. Organizátoři stávky byli samozřejmě označeni a po necelém roce postižení tvrdou represí.

Stávka studentů naznačila, že ve společnosti se něco podstatného změnilo. Že autorita idolů upadá, zejména když jsou obklopeny stále větším počtem funkcionářů nepokrytě starého ražení, že žádný orgán, ani stranický, ani státní, není s to udržet lidi v klidu a zejména že se hledají a nalézají nové formy, neformální způsoby občanské organizace. Spolupráce studentů s dělníky to zřetelně prokázala. V té době nebyla ještě zodpovězena otázka, zda se normalizační představa okupantů, v podstatě akceptovaná stranickým vedením, skutečně stane československou budoucností.

*

Společnost procitá a klidu si nedopřávají ani její mocnější partneři. Dubček by chtěl uspokojit občany i Moskvu, což se mu nikdy nepodaří; ze sovětského hlediska je zapotřebí člověka, který Moskvu uspokojí a lidi umlčí. Dokáže-li to bez velkého rozruchu, tím lépe. Je takový člověk už definitivně nalezen?

Zdá se, že se *Gustáv Husák* legitimoval k tomuto úkolu již při srpnovém jednání o moskevském protokolu. Později, počátkem roku 1969 prohlásil v Bratislavě, že bude nutný nový Únor, nové základní změření sil. I když tato část Husákova veřejného projevu nesměla být nikdy zveřejněna, je v ní snad podstata jeho postojů. Byl kdysi skutečným hrdinou Února 1948, možná výraznějším než Klement Gottwald. To, co následovalo, Husákovo uvěznění, úřední prokletí a odsouzení, bylo nevděkem i omylem příznačným pro paranoidní stalinskou politiku. Zároveň toto období Husákovi umožnilo, aby před veřejností později vystupoval jako nový člověk, který za nezákonnosti neodpovídá, naopak byl jimi sám postižen. V podstatě ovšem byl a zůstal aktérem „Únorů“, mužem totalitní a netolerantní moci.

Do vedení strany povolal Gustáva Husáka XIV. mimořádný sjezd KSČ, který Husák sám po srpnovém návratu z Moskvy pomohl anulovat; v předsednictvu strany už zůstal. Od té doby byl na vzestupu jako představitel „středního proudu“ – sám se tak označil. *Kritikně konzervativní funkcionáře odmítá; ztotožňuje se s nimi, jen když je to nezbytné a když jim není podřízen.* Současně

ovšem výrazně čelí všem silám, které se brání normalizaci; jsou pro něj „špinavou pěnou“, která bude smetena. „Tento boj,“ říká 13. října slovenským milicionářům, „může skončit jen bezpodmínečnou porážkou všech antisocialistických a rozvratných sil.“ Umí však reagovat i na nesouhlas veřejnosti. Za týden své formulace odvolává, prý si je vyžádala napjatá situace. On sám je pro plnění Akčního programu KSČ, pro větší svobodu slova, shromažďování a pro volné cestování do ciziny.

Stále víc se s ním počítá. Spolu s Dubčekem a Černíkem jede do Moskvy na mezivládní jednání o pobytu sovětských vojsk v Československu. O pozdějším, prosincovém jednání v Kyjevě dokonce podává zprávu předsednictvu ÚV KSČ. To se neobejde bez žárlivosti těch, kdo se pokládají za zásadovější, zasloužilejší a osvědčenější. V prosincovém rozhovoru pro americký komunistický *Daily World* chválí sice Husáka Vasil Bil'ak za jeho rozhodná stanoviska, ale připomíná, že před Srpnem považoval varovná hodnocení domácí situace za báchorky. Kromě malé marx-leninské angažovanosti před Srpnem lze ovšem Husákovi těžko co vyčítat. Co zatím nemůže uplatnit v Československu, osvědčuje na Slovensku. Tuto část republiky, poněkud chudší na výrazné konzervativce i výrazné progresivisty, si drží zkrátka. Zatímco v Praze literární a jiné časopisy dělají vládě starosti, je týdeník Svazu slovenských spisovatelů zastaven, protesty neprotesty. Stejně pevnou rukou ovládá Husák slovenský rozhlas a televizi, nepohodlného tajemníka ÚV KSS prostě odvolá. A jako silný muž, patrně s jistým pohrdáním k pražskému oportunismu, zaštití Husák také hlavní nepopulární kampaň na přelomu dosavadního a nového roku.

Je spojena se jménem *Josefa Smrkovského*, jednoho z nejvýraznějších vedoucích představitelů polednového období, člena vedení komunistické strany a předsedy Národního shromáždění od jara 1968. Právě proto, že patřil k nejvýraznějším, soustředil na sebe nevráživost konzervativních sil. K jejich nechuti přispívala i popularita Smrkovského. V komunistickém pojetí byl typem lidového vůdce, možná posledním svého druhu.

Také v Moskvě byl na indexu. Dlouhá kremelská paměť mu sotva kdy odpustila, že v květnu 1945 byl místopředsedou České národní rady, která bezmála zpochybnila nutnost sovětského osvobození Prahy. Nepolepšil si ani po Srpnu. Náměstek sovětského

ministra zahraničí Kuzněcov vyjádřil v září nelibost sovětského vedení nad rozhlasovým vystoupením Smrkovského po návratu z Moskvy. Prý „nebylo v souladu s moskevským protokolem, a to proto, že mohlo sloužit určitým silám k zostření situace“. Když na to Smrkovský prohlásil, že nemá v úmyslu být ve všem stejného názoru jako sovětské vedení, bylo zřejmě rozhodnuto, že musí odejít i z té přechodné, posrpnové garnitury.

Vztah sovětských představitelů ke Smrkovskému nepostrádal neomalenost. Už 9. května 1968, když Svoboda, Dubček, Smrkovský a Černík poslali do Moskvy gratulaci k sovětskému státnímu svátku, došlo z Moskvy oficiální poděkování jen třem gratulantům, nikoli předsedovi Národního shromáždění. Velvyslanec Červoněnko se pak Smrkovskému za nedopatření omluvil. Jenže 12. prosince, při 25. výročí československo-sovětské smlouvy, opakují se stejní odesilatelé, stejní adresáti a stejné sovětské „opomenutí“.

Tato pseudodiplomatická faux pas se odbývala mimo veřejnost a sotva byla příčinou, proč se už v prosinci mezi lidmi tvrdilo, že Smrkovský má být odstraněn. Pravděpodobnějším důvodem byla jeho nepřítomnost v delegaci, která jednala se sovětským vedením počátkem prosince v Kyjevě a kde v dosud obvyklé sestavě nahradil Smrkovského Husák se Štrougalem. Mimořádně kusá a nic neříkající informace o kyjevském jednání jen prohloubila podezření. K proskakujícím pověstem se 10. prosince veřejně vyjádřil sám Smrkovský: že je zdrav, že chce ve své činnosti pokračovat, a kdyby prý odešel, dezertoval by a zradil ty, které pomáhal burcovat.

Nikoho nepřesvědčil a snad ani přesvědčovat nechtěl. Od poloviny prosince docházejí stranickému vedení rezoluce ze závodů zaměřené proti případnému odvolání Smrkovského z funkce předsedy parlamentu. Snad nejvýraznější byl tehdy dopis komunistů a odborářů z pražského podniku Náradí: „Jeho odvolání z funkce se budeme bránit všemi prostředky, které má dělnická třída k dispozici, včetně generální stávky.“ Poprvé padla zmínka o nejučinnější zbrani, generální stávce.

Pohled z odstupu dokazuje, že si vedoucí funkcionáři počínali zálučně. Ústřední výbor komunistické strany schválil obsazení míst v nové vládě, jejíž ustavení vyplývalo z federalizace, ale ne-

projednal obsazení nově vzniklé funkce předsedy Federálního shromáždění, která odpovídala funkci dosavadního předsedy Národního shromáždění. Při veškeré své nomenklaturní pečlivosti ponechal ústřední výbor otázku otevřenou, jakoby nepovšimnutou.

Dovést plán do zamýšleného konce však bylo obtížnější, než si jeho autoři představovali. Na zasedání ústředního výboru KSČ 13. prosince přichází delegace současně zasedajícího ústředního výboru Svazu protifašistických bojovníků s požadavkem, aby předsedou Federálního shromáždění byl Josef Smrkovský. Delegace ze závodů chodí s obdobným přáním i k samému Smrkovskému. Požadavky zdola vrcholí sjezdem odborového svazu pracovníků v kovoprůmyslu, který se 20. prosince usnáší: Bude-li odvolán Smrkovský nebo jiný z čelných představitelů, kteří mají důvěru pracujících, vyhlásí kováci generální stávkou!

● dva dny později vstupuje Gustáv Husák do zápasu s otevřeným hledím. Na bratislavském zasedání ústředního výboru slovenské komunistické strany prohlašuje, že zásada národní rovnoprávnosti vyžaduje, aby v čele Federálního shromáždění ČSSR byl představitel slovenského národa, aby tak jedna ze tří nejvyšších státních funkcí byla obsazena zástupcem Slovenska. Plénum jeho prohlášení jednomyslně přijalo, nikdo si netroufl otevřeně vystoupit proti slovenským „národním požadavkům“. Pro slovenský národ nebyl Smrkovský nepřijatelný, byl zde téměř stejně populární jako v Čechách. Po Svobodovi byl spolu s Dubčekem jmenován čestným členem znovu ožívající Matice slovenské. Podporu Smrkovskému vyjádřily v těch dnech četné dělnické kolektivy ze Slovenska. Nebylo těžké odhalit, že Husák usiluje prosadit národní prestiž na nepravém místě a že národní cítění má být zneužito k jiným, nepojmenovaným cílům – nikdo z kompetentních činitelů se však neodhodlal podobný názor vyslovit.

Na Štědrý den promluvil v televizi premiér Černík. Prohlásil, že v Kyjevě nepřijala československá strana žádné závazky k personálnímu obsazení vedoucích funkcí. „Mluvím o tom proto, že v poslední době jsou vyjádřovány obavy o postavení soudruha Smrkovského. Soudruh Smrkovský není tak starý, aby už měl nárok na odpočinek, a ještě může vykonat mnoho pro naši stranu a republiku.“

Komu nestačily Černíkovy útěšné a málo hodnověrné řeči,

mohl si na druhý den, uprostřed vánočních svátků, poslechnout v televizi Husáka: Z hlediska národa je prý nepřijatelné, aby zákon o československé federaci podepsali pouze tři Češi; předsedou Federálního shromáždění musí být Slovák.

„Nespojte s tímto bezprávím své jméno!“ vyzývá Husáka v otevřeném dopise Pavel Kohout. Vyjadřuje tak všeobecné rozhořčení panující v českých zemích a citelné i na Slovensku. Tam je ovšem shora tlumeno a potlačováno. Zatímco česká televize referuje o náladě a stanoviscích v závodech, má slovenská televize nařízeno odpojovat se od celostátního zpravodajství, kdykoli padne zmínka o ohlasech Husákova projevu a o sporech kolem jmenování kandidáta na funkci předsedy Federálního shromáždění. Rezoluce docházející ze slovenských závodů ostře kritizuje sám Husák.

Česká odpověď na novou situaci je jednoznačná. Ústřední výbor odborového svazu kovodělníků, kteří se dosud nejvíce angažovali, jménem svých 950 tisíc členů navrhuje Smrkovského za kandidáta na funkci předsedy Federálního shromáždění a vyzývá všechny poslance Národního shromáždění, aby bez ohledu na svou národnost dali hlas Smrkovskému, „jednomu z tvůrců a čelných představitelů polednového vývoje“. Své základní organizace pak odborový svaz vyzývá, aby se připravily prosadit usnesení sjezdu svazu, a to i generální stávkou.

Nejdůležitější slovo bylo řečeno. Nikdo přitom nepochyboval, že nejde jen o záležitost kovodělníků, že k akci by se připojily všechny vrstvy pracujících nejen v českých zemích, ale patrně se stejnou jednomyslností i na Slovensku. Ted' už nešlo o proklamace, ale o vážné, zásadní střetnutí.

27. prosince přijel do Prahy tajemník ústředního výboru KSSS V. Katušev spolu s náměstkem sovětského ministra zahraničních věcí V. Kuzněcovem, specialistou na kritické situace ve spřáteleném zahraničí. Generální stávka byla tím posledním, co si mohlo sovětské i československé vedení přát. Představovala pro ně největší možnou hrozbu. To by jim snad bylo milejší i ozbrojené povstání, které se dá prohlásit za kontrarevoluční vzpouru a potlačit tanky. Co však s generální stávkou? V československých dějinách se vyskytla třikrát. V prosinci 1920 neznamenal pro stát vážnější komplikace; když jedna dělnická strana zabere druhé dělnické

straně tiskové podniky, sotva bude stávka úplná a trvalá. V únoru 1948 šlo o jednododinovou manifestaci podporovanou mocenskými prostředky; kdo se nezúčastnil, musel počítat s tím, že svou absenci draze zaplatí. Do třetice ani hodinová generální stávka v srpnu 1968 nic podstatného na situaci nezměnila a změnit nehodlala. Tyto generální stávky – koneckonců i ta třetí, raději rychle zapomenutá – se uskutečnily na výzvu komunistické strany. Zato hrozba na přelomu let 1968 a 1969 byla zcela nová: generální stávka, kterou stranické vedení nevyhlásilo, stávka zřetelně směřující proti nejvyšším autoritám.

Vedení pražské komunistické strany je tedy v defenzívě a odpovídá jen slovy. Polednový vývoj se prý zajistí pouze tehdy, bude-li klid. „V posledních týdnech“, říká se v prohlášení předsednictva komunistické strany 3. ledna 1969, „rozvinuly se široké akce, které vyvolávají nedůvěru vůči stranickému a státnímu vedení a vyhrocující problémy, jež by ve svých důsledcích mohly ohrozit základní zájmy našich národů a našeho státu.“ Je to stará písnička, od Srpna už značně obehnaná: Když se nepodřídíme, my nahoře a vy dole, bude to mít katasrofální následky. Vaše požadavky „mohou provádění polednové politiky ve skutečnosti jen ohrozit nebo zneвозмоžnit“. Protože je to písnička stará, málo už zabírá. Musí přijít něco účinnějšího.

5. ledna vystupuje Josef Smrkovský v televizi, aby své rodné straně poskytl neocenitelnou službu. Zastává se Sovětů: Žádný orgán se navenek nezavázal, že mne odstraní z funkce. – Zastane se i Husáka: prý vyjadřuje ne svůj názor, ale mínění vedoucích slovenských komunistů. Smrkovskému osobně je trapné, že počátky československé federace jsou poněkud nešťastné a že to vše se spojuje s jeho jménem.

Ústřední výbor strany, drazí spoluobčané, najde řešení. „Musíme ukázněně vyčkat a respektovat je... Pro mne osobně je otázka bez diskuse... a rozhodnutí kompetentních orgánů jsou závazná.“ Smrkovský vyřkl i pár slov o demokracii, kde se lidé podřizují a která žádá klid. „Proto vás naléhavě prosím, abyste pozitivnímu řešení napomáhali, abyste nečinili nic, co by je ohrozilo. Mám tím na mysli zejména heslo stávky, které se v některých rezolucích objevilo.“

Generální stávka (i on se bojí tento termín vyslovit) spojovaná

s jeho jménem a zaměřená proti straně je pro Smrkovského nepřijatelná. Nepochybně byl vystaven velkému tlaku. Jistě mu ta slova nešla ze srdce, nakonec je však vyslovil, tak jako před časem spolupodepsal moskevský protokol, byť s vážnými pochybnostmi. Byl mužem politických pádů i strmých vzestupů, z vysoké funkce kdysi ukázněně odešel do státního statku, a po letech se znovu vynořil na ministerském křesle. V lednu 1969 snad ustoupil v naději na novou příležitost; některé jeho výroky z posledních let života ukazují, že špatně hodnotil jak dobu, tak své možnosti.

Po televizním vystoupení Josefa Smrkovského nezbyvalo kodělníkům a všem ostatním než stáhnout generální stávku z programu. Smrkovský ustoupil a jiná obecná, daleko zdravější příležitost k prosazení všeobecné nespokojenosti s vývojem situace nebyla připravena. Ústup je zakrýván, aby nevypadal jako porážka. Rýsuje se i nová možnost – zvolit Smrkovského za předsedu československých odborů. Od parlamentu stejně nikdo mnoho nečeká, ať je tedy milovaný i nenáviděný představitel Ledna v čele nových odborů. Jenže ani to Smrkovský nechce, snad kdyby ho pověřila strana ...

Spor o předsedu Federálního shromáždění je porážkou, tíživou a řekli bychom ryze českou, protože ji nepředcházela skutečný boj. Znovu zbyl jenom pocit zklamání, zrady a marnosti. Jediným pozitivním přínosem bylo narůstající poznání, čeho se dá dosáhnout, a čeho ne, a také s kým v čele je nadějně o něco usilovat, a s kým ne. Bylo to poznání, že muži Pražského jara, tak uctívání veřejností, nejsou nejvhodnějšími partnery pro budoucnost.

Až se bude koncem sedmdesátých let znovu formovat československá alternativa společenského vývoje, nejaktivnější z těchto mužů se na ní budou podílet. Stanou se však činiteli rovnocennými, nikoli už vedoucími.

I lidem, kteří se stáhli do soukromí a na společnou budoucnost příliš nehledí, přinesla doba po Srpnu zkušenost, již převzala i další generace: všeobecnou nedůvěru k funkcionářům a jejich reformám.

VLASTNÍ CESTOU

leden až duben 1969

Staré společenské poměry se už obnovily natolik, že neúspěch lidového hnutí pokládala vláda za své vítězství. 10. ledna odjíždí z Prahy sovětská mise vedená tajemníkem Katuševem a o týden později premiér Černík veřejně vyhláší, že vnitropolitická situace je klidnější. Jeho výrok však platil sotva několik hodin.

Téhož dne, 16. ledna odpoledne, spáchal na rampě Národního muzea sebevraždu upálením jedenadvacetiletý student pražské filozofické fakulty *Jan Palach*. Krajní způsob protestu, do té doby použitý snad jen v jihovýchodní Asii, veřejností otrásl. Zatímco prezident a vládní špičky kondolovali, Palachovi vrstevníci se cítili osloveni. Mladí lidé, převážně studenti, vycházeli do ulic demonstrovat za Palachovy požadavky obdobné deseti bodům studentské stávky.

V předvečer pohřbu, který připadl na neděli 25. ledna, oznámilo ministerstvo vnitra, že vláda je zmocnila použít všech prostředků k potlačení očekávaných „extrémistických provokací“. Svých pravomocí vztahujících se částečně i na armádu skutečně využilo. Tvrdě rozhánělo demonstrace mládeže uprostřed Prahy, na sedm mladých lidí z téměř dvou set zadržených byla podána žaloba. Na druhý den předsednictvo ústředního výboru komunistické strany veřejně poděkovalo zasáhnuvším jednotkám Bezpečnosti.

Přes snahu zabránit, aby se k Palachovu činu připojili další mladí lidé, přes výzvu, k níž se z pochopitelných lidských příčin připojilo i vedení Svazu vysokoškolského studentsva, upálil se v Praze o měsíc později, 25. února, středoškolský student ze Šumperka Jan Zajíc. Čin těchto mladých lidí se dá slovy spíše

znehodnotit než ocenit. Byl projevem zoufalství a snad i pohrdání těmi, kdo vážali obětovat mnohem, mnohem méně. Neukázal cestu, jíž se může lidový odpor ubírat, důrazně však promluvil od svědomí. Ztížil každý individuální ústup od společných ideálů.

Teprve nyní, kdy lidé své polednové idoly uznávali jen ze setrvačnosti a z principu je bránili proti tvrdé normalizační kritice, zraje ve společnosti poznání, že vlastních cílů lze dosáhnout jen vlastními cestami a vlastní silou. Od konce roku 1968 se množí jevy, které lze sotva označit jinak než jako občanskou neposlušnost. Stranické a státní vedení, do té doby uvyklé formulovat společenské cíle, nyní apeluje a jindy přímo zakazuje, avšak kolektivy v závodech jednájí po svém. Neprotestují, nebojují s představiteli státu, spíš je považují za málo svěprávné, nedbají jejich pokynů. Je to nepřetržitý konflikt, střetání dvojí odlišné vůle – zdola a shora.

Podstatnější než tento nesoulad mezi občany a vládou, zcela příznačný pro poměry totalitní moci, s výjimkou vzácných a přechodných období, byla občanská *snaha o vytvoření vlastních zájmových struktur*. Občané ještě neměli důvod, aby odepsali své základní odborové i stranické organizace jako nepoužitelné, ještě je měli pevně ve svých rukách. Nemohli se však spolehnout na vyšší orgány. Celkem oprávněně důvěřovali nově zvoleným funkcionářům, nedůvěru však měli k aparátu vyšších orgánů, k dlouholetým pracovníkům zvyklým na službu odměňovanou různými výsadami.

Přibližně od listopadu 1968 prorůstá společnost novými, shora neschválenými orgány sloužícími k pohotovému dorozumění a k pohotové spolupráci místních, převážně závodních kolektivů. Koordinační výbory v okresech, živelně zakládané nejaktivnějšími funkcionáři, zajišťují kontakt mezi továrnami. Neformální spolupráce spojuje síly nejen v okresech, ale i v mnohem širších celcích; je převážně horizontální, ale působí i vertikálně, především se z jednotlivých závodů šíří na celé podniky.

Například delegace, kterou pověřila výroční podniková konference Východoslovenských železáren, cestuje začátkem listopadu z Košic do Prahy, aby zde jednala s odborovými organizacemi velkých pražských závodů o společných akcích na obranu polednové politiky. Studentská stávka byla počátkem

spolupráce vysokoškolských studentů s dělnickými kolektivy; nejen v Praze, ale ve všech vysokoškolských městech společně pracovali v mimořádných směnách a společně posuzovali politickou situaci. Kordinační výbor uměleckých svazů nachází koncem listopadu svého partnera v Československé akademii věd.

Tyto živelné kontakty zásadně odporovaly vžitým principům komunistického „demokratického centralismu“, znesnadňovaly kontrolu a uplatňování centrální vůle, jejíž prosazování tradičně náleží profesionálnímu aparátu. Nezávislá iniciativa proto narážela na odpor stranického vedení.

V projevu na shromáždění slovenských lidových milicí 13. listopadu hovořil Gustav Husák o celé ilegální síti lidí ve všech větších městech, kteří organizují nátlak na vládu a vedení strany a mají v podstatě antisocialistické cíle. Počátkem března projednával byro pro stranickou práci v českých zemích (krátkodobá, kamuflážní protiváha komunistické strany na Slovensku) své znepokojení nad „různými koordinačními výbory, úmluvami a dohodami“.

Nezávislé a netradiční zájmové struktury už nesehrály významnější praktickou úlohu. ●bčanská aktivita takzvaného Pražského jara měla k dispozici nevelký časový úsek, jen o málo delší než jeden rok. Zprvu se dlouho zdálo, že úlohu formulovat a prosazovat žádané cíle zastane nové, reformní vedení. Teprve když zjevně zklamalo (že zklamalo zjevně, je mnohem patrnější s odstupem let než z hlediska tehdejších dnů a týdnů), hledaly se a vytvářely nové formy. Za tvrdého normalizačního režimu po dubnu 1969 byly potlačeny mnohem dříve, než se podařilo zglajchšaltovat pevné, tradiční organizace.

Pro budoucnost se tyto nové formy udržely jako cenná myšlenka, že vlastní cíle vyžadují vlastní prostředky. Tato zkušenost se až do našich časů neuplatnila, není však důvod domnívat se, že upadla v zapomenutí. Většina stěžejních lidových iniciativ z ledna až z března svou dobu málo pozměnila, pomohla však formovat společné poznání, po dlouhá léta zdánlivě neužitečné a nadčasové, nicméně však živé.

Do této doby patří také první seznámení československé veřejnosti s úvahami Andreje Sacharova, s jeho memorandem o intelektuální svobodě. Šterbinami tiskové cenzury pronikly do

společnosti myšlenky, o nichž se tehdy diskutovalo a které opět vzkličí v nových poměrech disidentní opozice.

Bez užitku a zajímavosti nebyla ani tehdejší výměna otevřených dopisů mezi reformními komunisty historikem Milanem Hüblem a ekonomem Otou Šikem, který od srpnovým dnů žil ve Švýcarsku. Proč zůstává v Basileji? „Nikdo v Československu by nemohl pochopit Tvé případné rozhodnutí nevracet se domů.“ Ota Šik vzal nové československé poměry na vědomí hlouběji než Milan Hübl. Pochopil, že i samostatné ekonomické uvažování bylo vnějšími i vnitřními zásahy znemožněno a že tedy jako ekonom nebude moci nejen prakticky, ale ani teoreticky rozvíjet své reformní myšlenky. Postoj Oty Šika se ve své době mohl zdát poraženecký či alespoň pesimistický, nakonec však přispěl k poznání, že řada lidí může pokračovat ve svém díle jen mimo hranice své země.

Nové poznatky – opět cennější pro budoucnost než pro dobu, ve které vznikaly – přinesl boj o *podnikové rady pracujících*. V měsících zřetelného odklonu občanů od vládnoucího centra se nejaktivnější společenské síly snažily získat alespoň jistou autonomii svých pracovišť, uplatnit myšlenky samosprávy.

Podnikové rady pracujících, poprvé zakotvené v Akčním programu KSČ, byly vládním usnesením z června 1968 povoleny v počáteční, zkušební formě. V týdnech, které zbývaly do Srpna, byly ustaveny či připraveny jen v několika podnicích. Hlavní praktický rozvoj rad pracujících nebo dělnických rad, jak se jim také říkalo, nastal až na podzim. Nebyl k dispozici žádný cizí použitelný vzor, ani samospráva v jugoslávských podnicích nevybízela k přímému následování. Bylo třeba hledat vlastní cestu.

Slouží ke cti československých pracujících, že princip podnikové samosprávy, její hlavní cíle a formy spontánně pochopili a přijali. V závodech se nehovořilo o problému odcizení, lidé však instinktivně cítili, že postavení samosprávných výrobců je důstojnější než standardní situace socialistických pracujících, formálně vyzvedaných a oslavovaných, ve skutečnosti však téměř bezprávných. V národním, přesně řečeno ve státním podniku se nikdo necítil být spoluvlastníkem, mohl jím však být v podniku, na jehož správě by se účinně podílel – se všemi důsledky, které by se

projevily ve vlastním sebevědomí i ve výsledcích společné práce.

Objevily se i extrémy: rady vytvářené s jediným konkrétním cílem – sesadit ředitele, nebo rady čile ustavované shora kvůli zachování statu quo, případně pro posílení nezávislosti podniku na řídicím orgánu. Tyto jevy však nebyly dominantní ani určující. Odpovědný přístup k radám pracujících jako ke kolektivnímu podnikatelskému orgánu však jednoznačně převládal. Nebyli do nich voleni lidé ochotně slibující, že co největší část zisku použijí na mzdy, třeba na újmu nutného technického rozvoje, ale pracovníci s dobrou pověstí odborníků, hospodářů a s předpoklady podnikatelů. Ze stovky navržených kandidátů bylo například v plzeňské Škodovce tajnými volbami vybráno 29 členů, převážně inženýrů a vysoce kvalifikovaných pracovníků. Neobstála dokonce ani vulgární normalizační námitka, že tímto způsobem mají být z vedení odstraňováni komunisté. Ve volbách do rad pracujících nebyla zkoumána politická příslušnost, ale kvalita člověka. Ve zmíněné Škodovce bylo 65 procent členů rady z řad komunistů a ve všech podnicích, kde byly rady voleny, překračovalo procento komunistů jejich podíl na počtu veškerého osazenstva. Nižší byl naopak podíl dělníků – sami dělníci dávali často přednost odborníkům.

Rady pracujících byly populární v závodech a podnicích, na druhém pólu společnosti však budily nelibost. Nebezpečnost této další československé výstřednosti nejdříve odhalil sovětský tisk, jak jinak. Nejde prý o nic jiného než o starý anarchosyndikalismus, jež dávno odsoudil Lenin; toremadovská nálepka dokládající kacířství stačila k tomu, aby se tankům ježily hlavně. Ani polští přátelé nelenili přispět svou hřivničkou. Jejich kulturní středisko v Praze rozesílalo československým odborovým organizacím nevyžádanou varovnou brožuru „Jugoslávská ekonomická reforma v praxi“.

Po nátlaku zvenčí a ze strany konvenčních domácích ředitelů došla československá vláda v říjnu k závěru, že „není nutno dále rozšiřovat experiment rad pracujících“, a doporučila formy účasti pracujících na řízení, „které se osvědčily a jež se v poslední době mnohde opomíjely“. Vzápětí se ozvaly podniky: Jakže si to vláda představuje, odvolávat svůj vlastní program a doporučovat „osvědčené“ formy socialistického soutěžení a výrobních porad?

Stanovisko vlády – prohlásil na to premiér Černík – nebylo dobře pochopeno. Ustavené rady se rušit nebudou, jde prý jen o to, dobře vyhodnotit experiment. Vláda přece trvá na relativní samostatnosti podniků, je to jeden ze sloupů nové soustavy řízení... Zákaz ustavovat další rady vláda neodvolala, ale sotvakdo na něj dbal; největší počet rad vznikl právě po říjnovém prohlášení vlády.

Instituce podnikové samosprávy zatím visela takřkajíc ve vzduchu, nebyla součástí nových, obecných a všeobecně očekávaných pravidel reformovaného hospodářského života. V prosinci vedení strany rozhodlo, že bude vypracován zákon o podniku, ve kterém by rady pracujících našly své pevné postavení.

Návrh zákona o podniku, který vypracovala odborná komise federální vlády, v podstatě uspokojil očekávání, jenže jde o to která a čí. Na 13. února 1969 sezvala česká vláda do Prahy půldruhého tisíce ředitelů, aby s nimi projednala své stanovisko k návrhu zákona. Bylo krokem zpátky a pro pracující v podnicích znamenalo značné zklamání.

V pojetí české vlády nešlo už o podnikatelský orgán vykonávající vlastnická práva, ale o pouhou kontrolní instituci, „výrazně akcentovanou funkci společenské kontroly doprovázenou některými samosprávnými prvky“, jak vysvětloval vládní komentář. Navíc to měl být orgán dokonale pojištěný vůči riziku skutečné samostatnosti. Pouze jedna třetina členů rady měla být volena ze zástupců pracujících a ve všech nejpodstatnějších otázkách včetně volby ředitele nesměli být přehlasováni zástupci jmenovaní do rady státem. Také ředitel měl právo jakékoli rozhodnutí rady pozastavit.

Nebylo to nic nového, pouhá snaha přeměnit spontánní, lidem vytvořené orgány na formální náhražku, která ovšem ani hospodářské poměry nijak nezlepší. Byla to polská cesta z druhé poloviny padesátých let a ostatně i československá zkušenost: dekret o závodních radách z května 1945 dával pracujícím jistý podíl na správě podniku, podíl, který pak odumřel prosazením stalinské koncepce převodových pák stranického řízení.

Členové ustavených rad pracujících nebo ti, kdo radu teprve připravovali, většinou neměli o činnost v takovém orgánu zájem. Pokud nebyli nejmladší, stačili už získat zkušenost trapného

panáčkování v různých poradních a kontrolních komisích bez pravomoci a bez vážnosti. Od rozpaků, zda se na okleštěných radách podílet, či nepodílet, je osvobodily samy normalizační poměry. Pro Husákův protireformní postup byly nepřijatelné jakékoli rady pracujících a celý zákon o podniku. Prosadil se návrat ke starému direktivnímu řízení.

Konzervativnímu režimu, který zavládl po normalizaci, trvalo pak devatenáct let, než neochotně o opět na pokyn z Moskvy dal na pogram zákon o podniku obsahující instituci podnikových rad. Je příznačné, že přitom použil právě té zkarikované verze, v detailech ještě zhoršené, kterou kdysi prosazovala česká vláda a kterou pracující jednoznačně odmítli, jak si ještě připomeneme.

V čase, který zbýval do převratného zhoršení domácích poměrů, nedošlo již k novým dramatickým střetnutím schopným upoutat mezinárodní veřejnost. Uskutečnil se však VII. všeodborový sjezd a dal jednoznačnou odpověď na otázku, co chtěl československý lid poučený Lednem i Srpnem, a co nechtěl.

Tón událostí před Srpnem udávaly stranické orgány, ve vypjatých chvílích doplňované zejména uměleckými svazy. Po Srpnu, jak se stranické vedení postupně ve svém počínání i složení měnilo a jak opadaly iluze, přecházela pozornost i naděje veřejnosti na závody reprezentované odborovými organizacemi.

Československé Revoluční odborové hnutí bylo počátkem roku 1969 nejen největší společenskou organizací, ale také jedinou velkou organizací, kde všichni funkcionáři, od základních jednotek až po nejvyšší orgány, byli demokraticky vybráni a zvoleni tajným hlasováním. Na rozdíl od poslanců všech stupňů nebo členů ústředního výboru KSČ nebylo možno o žádném odborovém funkcionáři říci, že „zastupuje jen sám sebe“. Odbory nebyly vrcholem možné dokonalosti, ale právem mohly vystupovat ve jménu pracujících.

VII. všeodborový sjezd, zahájený 5. března 1969, přijal stanoviska ke všem základním otázkám doby. Posrpnovými poměry byl samozřejmě poznamenán. I když celé tři čtvrtiny delegátů byli členové KSČ, za jiných poměrů by sjezd sotva zahrnul do svých stanov uznání vedoucí úlohy strany ve společnosti a sliboval podporu jejímu programu odpovídajícímu zájmům a potřebám pracujících. (Ať už to byl záměr tvůrců stanov, nebo

nebyl, z jazykově přesného výkladu vyplývá, že přislíbili podporovat komunistický program – pokud odpovídá zájmům pracujících.) Tehdejším odborům lze vytknout leccos, například nesnášenlivost k myšlence odborové plurality, dokumenty přijaté na VII. všeodborovém sjezdu však před kritikou času obstojí.

K diskusi o radách pracujících přispěl sjezd jednoznačným stanoviskem: Rady pracujících mají obhajovat podnikatelské zájmy pracujících jako spoluvlastníků výrobních prostředků a jako výrobců. Většina členů rady pracujících musí být volena z pracovníků podniků. V rámci celospolečenských pravidel hospodářského života přísluší radám, aby schvalovaly a kontrolovaly koncepci rozvoje a zásady hospodářské politiky podniku, jmenovaly, odvolávaly a odměňovaly ředitele, rozhodovaly o rozdělení zisku a předmětu podnikání. Správu socialistického podniku vyhlásil sjezd za základní právo socialistických výrobců.

Jménem pěti a půl miliónu členů sjezd jasně stanovil, že hlavním posláním odborů je obhajoba zaměstnaneckých zájmů prováděná na základě samostatné odborové politiky. Požadoval zachování a prohlubování lidských a občanských práv, od svobody politického a náboženského přesvědčení až po svobodnou uměleckou tvorbu. Odbory trvají na uskutečnění Akčního programu KSČ a chtějí přispívat k plnému obnovení československé státní suverenity.

Pro praktickou politiku odborového hnutí sjezd již nestačil být přínosem. Uplynulo sotva dva měsíce, a první odboráři začnou na znamení nesouhlasu s obecným vývojem vracet odborářské legitimity. Nikdy svá stanoviska přijatá na všeodborovém sjezdu neodvolají, to za ně mocensky a administrativně udělají jiní, stejně jako provedou samozvanou čistku ve volených orgánech. Nadlouho vrátí odbory do funkce pomocníka komunistické strany, jehož hlavním posláním je podílet se na úsilí o splnění výrobních plánů. Přesto měl VII. všeodborový sjezd svůj význam. Zaznamenal, kam až dospělo odborové hnutí zbavené poručnickováním. Při své příští emancipaci bude mít na co navázat.

*

Březen 1969 už rozhodně nebyl časem nástupu. Všem bylo víceméně jasné, že sovětské činitelé se s polovičitými výsledky

svého vojenského zákroku nespokojí a že nejen tolerance, ale ani trpělivost nepatří k jejich silným stránkám. Přítomnost sovětských vojáků, i když se převážně stáhli z městských ulic do ústraní, relativizovala všechny lidové postoje a jejich výsledky. Stále tu hrozila možnost, že se jednotky dají znovu do pohybu a že se již nezopakuje Srpen, protože současné stranické a státní vedení stojí spíše tam, na druhé straně. Byla to jen otázka času a vhodné příležitosti.

Příležitost se našla v prvních dubnových dnech, při zápasech *mistrovství světa v hokeji*. Tradiční pozornost upřená na střetnutí dvou největších favoritů, československých a sovětských hokejistů, nabyla v nových poměrech na politické brizanci. Bylo zcela zřejmé, že vítězství československých hráčů by se stalo podnětem k živelné manifestaci.

Státní vedení, tak starostlivé například před Palachovým pohřbem, jako by nadcházející situaci přehlíželo. Nebálo se snad manifestací oslavujících vítězství na poli, kde nerozhoduje hrubá síla? „Neměli tam tanky, dostali dvě branky,“ psalo se na zdech po prvním ze dvou československo-sovětských zápasů. Živelná radost ze skromného triumfu musela mít po Srpnu protisovětský charakter. Československé vedení si sotva přálo nový incident, je však otázka, zda si ho nepřály vnější i vnitřní síly, které jen čekaly na záminku k dalšímu, podstatnému kroku na normalizační cestě.

Jen skončil druhý, rozhodující zápas se sovětským mužstvem, propuklo veselí. Na sídlištích se jávalo jak o silvestrovské noci. Tisíce lidí vyšly do ulic a leckde pokřikovaly před kasárnami obsazenými Sovětskou armádou. V Praze došly na Václavské náměstí a vybily okna Aeroflotu. Kdo začal živelný pochod a kdo ho tak nasměroval? Původci zůstali neznámí, té noci policie totožnost nezjišťovala a i v příštích dnech byla podivuhodně pasivní. Ani se nezabývala otázkou, kdo dal s patřičným předstihem na chodník před Aeroflotem složit fůru zcela zbytečných dlažebních kostek.

Ještě před ránem se demonstrace rozešla, teprve teď se však vracela její ozvěna. Sovětská delegace vedená samotným maršálem Grečkem přispěchala do Prahy zajistit bezpečí ohrožovaných sovětských jednotek. Žádala záruky, nikoli pouhá slova, ale důrazné činy. Snad se v těchto dnech spekulovalo i s

domácí vojenskou vládou, silná ruka byla však nekonec nalezena mezi civilními politiky.

Zasedání ústředního výboru komunistické strany v dubnu 1969, od té doby slavené jako zásadní politický obrat, přijalo Dubčekovu sebekritiku i rezignaci a do čela strany povolalo Husáka. Zároveň z předsednictva strany odvolalo Smrkovského. Byl to počátek radikálních změn, které ani ne do roka odstraní z veřejného života všechny představitele Pražského jara a dají na index všechny jeho myšlenky. V ústředním výboru strany, po Srpnu doplněném o nové osoby zvolené na mimořádném, vysočanském sjezdu, hlasovala proti dubnovým změnám jen nepatrná menšina 22 členů. Dubnové změny ostatně navrhl sám Dubček.

*

Uplyne dlouhá doba, než se sejde nový XIV. sjezd komunistické strany a než se uskuteční volby do zastupitelských sborů, rovněž zcela formální a aranžované zcela postaru. Federalizace měla sice odstranit zbývající třecí plochy mezi oběma největšími národy, avšak Slovákům v Čechách a Čechům na Slovensku se teď bude uprostřed druhého národa žít mnohem hůř než kdy předtím. Pár set tisíc lidí se ještě stačí podívat do západních zemí, ale záhy bude s cestováním konec; počty výjezdů znovu poklesnou na úroveň první poloviny šedesátých let. Největší emigrační vlna tohoto století odvede ze země velkou část aktivních, nejužitečnějších občanů.

Na lidi, kteří se zasazovali o demokratické přeměny, a také na všechny ostatní vypustí normalizační režim Jodasy; konečně budou mít zase moc a zchladí si žáhu. Nejvýraznější odpůrci demokratizačního vývoje, případně pozdější pomahači vojsk dostanou za odměnu vysoké funkce. Národní výbory, stranické a společenské organizace, odborové orgány stejně jako Národní shromáždění budou prosévány a dříve zvolení představitelé budou na příkaz shora odstraňováni. Nejdříve bude zbaveno mandátu čtrnáct poslanců Národního shromáždění, kteří odmítli hlasovat pro smlouvu o pobytu vojsk, tedy ti, kteří jednali v souladu se svými voliči.

Ještě pár let se bude v úředních zprávách hovořit o sovětských jednotkách „dočasně“ umístěných na území ČSSR, ale pak toto

slovo definitivně zmizí. Odehraje se jen několik politických procesů – v tichu a skrytu – ale nad tisíci lidmi bude vynesen tajný verdikt, který z nich učiní neplnoprávné, stále pronásledované občany.

Nakonec každý prožije svůj osobní Srpen. Chce-li zůstat v zaměstnání a aspoň do určité míry existenčně zajištěn, musí se navenek zřítí všeho, čemu v osmašedesátém věřil a co si přál. Tento Srpen už se nebude rozhodovat v davu, každý v té situaci zůstane sám.

* * *

Rok šedesátý osmý se nebude opakovat. Avšak příští generace dříve či později získají novou příležitost změnit život tak, aby odpovídal jejich dobrým představám. Půjde o to, aby svou příležitost dovedly rozpoznat, přijmout a opatrovat lépe než jejich rodiče.

Pokud se lidé nezmění v jiné bytosti, pokud v nich neuhasne věčně doutnající jiskra svobody, spravedlnosti a hrdosti, nelze náš příběh považovat za ukončený.

PŘILOHY

OČ DNES JDE?

Josef Smrkovský, člen ÚV KSČ

Uplynula zatím příliš krátká doba od posledního zasedání ÚV KSČ, než aby mohl být doceněn jeho význam a smysl pro další vývoj u nás. Jsou lidé, kteří z nedostatku informací posuzují věci s jistou nedůvěrou: „C. ona tom, že se někdo vymění, to už tu bylo, ale co se změní v hospodářství, co se změní v řízení, co se změní ve společnosti?“

Samy o sobě jsou tyto otázky i pochyby oprávněné a ne bezdůvodně. Zkušenosti jsou vážný faktor, který působí. Leč poslední zasedání ÚV KSČ velmi důrazně vyjádřilo, že nejde jen o personální záležitosti, ale že jde právě o to všechno, co zajímá a pálí každého komunistu a každého občana. Řešení personální na nejvyšší funkci je první krok k tomu.

●č jde zejména?

V prvé řadě o to, do důsledků odstranit z naší strany i státní zprávy byrokratické manýry a nánosy z minulosti, a to počínaje vrcholnými orgány strany a státu – a pak, nebo raději současně – až dolů, až na poslední ves a na poslední pracoviště. Jde o to, aby jak ve straně, tak ve vládě a všude jinde – kde se to patří – se rozhodovalo na základě demokratických principů a zásad, ať stranických či státních. Aby se nedala možnost pro nadvládu ani jednotlivců, ani jakékoliv administrativy nad lidem a jeho orgány. Administrativa musí být vykonavatelem a pomocníkem politické vůle lidu, národa, strany – a ne obráceně!

Jde tedy o to, abychom to, co jsme začali chápat a řešit ve sféře hospodářské, ekonomické, začali také řešit i v oblasti strany a politiky, státní správy a veškerého národního života.

K tomu bychom si měli udělat i pořádek v našem myšlení, abychom pak mohli správně jednat. A to ať jde o otázky vztahu dělníků, rolníků a inteligence, Čechů a Slováků, anebo třeba i vztahy občana vůči státu a naopak. Vědět, co má být a proč to má být, mít jasno teoreticky, mít koncepci. A pak jednat a

rozhodovat. Jednat tak, aby nebylo rozporu mezi našimi slovy a našimi činy. A být realisty. Neslibovat nespílitelné, říkat národu pravdu, ať je příjemná nebo ne, a spolu s ním pak vše řešit. Dát do pořádku i vztahy mezi dělnickou třídou a inteligencí, vztahy k studentům a mladé generaci vůbec, k umělcům a spisovatelům atd. Bez všech těchto kategorií národa, bez jejich aktivní účasti na společenském dění, bez respektování jejich stranických i ústavních práv není možno hovořit o nástupu do éry vědeckotechnické revoluce a budování socialistické společnosti. Vzájemná důvěra a pevný svazek všech kategorií národa s dělnickou třídou a rolnictvem je podmínkou zdaru všech záměrů a cílů socialistické republiky – a strany.

Řekli jsme si, že ve straně i ve státě musí rozhodovat jedině hledisko: Kdo má pravdu a kdo ji nemá, kdo má víc pravdy a kdo méně. Kdo progresivně přispívá myšlenkami a činy k cestě vpřed a kdo ne. A v personální politice přihlížet i k charakterům lidí. Nic jiného by nemělo rozhodovat.

Nástup k řešení problémů hospodářských byl učiněn a naše úsilí budeme násobit. Nyní rozšiřujeme frontu i na řešení problémů dalších. Že máme a budeme mít i sociální problémy, to víme. Nemělo by smyslu to zamlčovat. Mají je všude na světě. Chceme si vyjasnit také řádně svůj vztah k tradicím, k pokrokovým tradicím naší země. K naší historii, v níž jsou kořeny života našich národů. Najdeme a odstraníme příčiny lhostejnosti našeho lidu k věcem veřejným, i k věcem, které se týkají každého jednotlivce. Víme, že ten stav je a že musí být změněn. Lidé opět musí získat víru v účinnost našich opatření a usnesení. Mezi našimi slovy a činy nesmí být rozporu. Hlásit se k tomu, co velkého jsme udělali za dobu od osvobození – a není toho málo (ač se dalo udělat více) – ovšem daleko více nás čeká. Do důsledku korigovat, opravit a napravit deformace socialismu, jak k nim v minulosti došlo a nedat možnost vzniku nových. Rozporná stanoviska na řešení problémů řešit demokratickou formou, jak to určují stanovy strany a nepřipustit řešení z pozic mocenských. Funkce nepovažovat za doživotní. Vytvořit podmínky pro čestný odchod z funkcí vysokých i nejvyšších i pro návrat do takových funkcí podle stanov strany v životě stranickém a podle Ústavy republiky na poli státní spravy. Usnadnit čestný a společensky důstojný odchod starých

funkcionářů na zasloužený odpočinek. Vytvořit podmínky, aby těm, kdož odešli z aktivní služby či ze života, byla zajištěna úcta, úměrná té, kterou si zasloužili. Aby kulturnost našich národů byla „doma“ i v této sféře našeho společenského života.

Poslední zasedání ústředního výboru strany se ničím nepodobalo dřívějším. Především v tom, že si členové ÚV strany plně – a možno říci i spontánně – uvědomili svoji odpovědnost, i svoji pravomoc a vyjádřili vůli členských mas, vůli strany. Bylo důrazně řečeno, proč a jak demokratizovat život strany, jak pracovat, aby byla obnovena důvěra lidí ke straně a státu. Ve sféře hospodářské důsledně pokračovat v rozvíjení ekonomické reformy, v jejím celku a „dotlačit“ její principy až na každé pracoviště. Ve sféře společenské obrodit demokratismus, atmosféru pro výměnu a střetávání myšlenek tak, aby ty nejhodnotnější a nejprogresivnější mohly vítězit proti konzervativním a přežilým. A také metody práce. Politické i ekonomické a výrobní. V duchu národních demokratických tradic, dělnického hnutí, leninských norem a socialistických cílů. A tak vytvářet jednotu. Ve straně i ve státě. Jednotu akce. Jednotu činu. Jednotu dělníků, rolníků a inteligence. Jednotu obou našich národů. Nastoupili jsme znovu na cestu vedoucí ke skutečné národní jednotě všech, kdož chtějí socialismus, socialismus bez deformací, které jsou cizí duchu našeho lidu. Socialismus, budovaný všemi, kdož jsou schopni a ochotni po všem, co bylo, znovu jít s námi do boje za rehabilitaci a uskutečňování ideálů, za které naše dělnická třída po celé generace bojovala, za které náš lid vedl válku s okupanty, za které povstal i v únoru 1948. Mnoho z toho bylo již splněno, mnoho ještě na splnění čeká. Jsou to i úkoly pro generace nastupující, generace mladé.

Jde o to, aby celý národ se znovu vzbudil k velkému rozmachu všech tvůrčích sil, k rekonstrukci, rozvoji a výstavbě svého socialistického lidového státu, naší Československé socialistické republiky.

Práce, neděle 21. 1. 1968

DVA TISÍCE SLOV KTERÉ PATŘÍ DĚLNÍKUM, ZEMĚDĚLCUM, ÚŘEDNÍKUM, UMĚLCUM A VŠEM

Nejdřív ohrozila život našeho národa válka. Pak přišly další špatné časy s událostmi, které ohrozily jeho duševní zdraví a charakter. S nadějami přijala většina národa program socialismu. Jeho řízení se však dostalo do rukou nepravým lidem. Nevadilo by tolik, že neměli dost státnických zkušeností, věcných znalostí ani filosofického vzdělání, kdyby aspoň byli měli víc obyčejné moudrosti a slušnosti, aby uměli vyslechnout mínění druhých a připustili své postupné vystřídání schopnějšími.

Komunistická strana, která měla po válce velikou důvěru lidí, postupně ji vyměňovala za úřady, až je dostala všechny a nic jiného už neměla. Musíme to tak říci a vědět to i ti komunisté mezi námi, jejichž zklamání nad výsledky je tak velké jako zklamání ostatních. Chybná linie vedení změnila stranu z politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládychtivé sobce, vypočítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím. Jejich příliv zapůsobil na povahu i chování strany, která nebyla uvnitř zařízena tak, aby v ní bez ostudných příhod mohli nabývat vlivu pořádní lidé, kteří by ji plynule proměňovali, tak aby se stále hodila do moderního světa. Mnozí komunisté proti tomuto úpadku bojovali, ale nepodařilo se jim zabránit ničemu z toho, co se stalo.

Poměry v komunistické straně byly modelem i příčinou stejných poměrů ve státě. Její spojení se státem vedlo k tomu, že ztratila výhodu odstupu od výkonné moci. Činnost státu a hospodářských organizací neměla kritiku. Parlament se odnaučil rokovat, vláda vládnout a ředitelé řídit. Volby neměly význam, zákony ztratily váhu. Nemohli jsme důvěřovat svým zástupcům v žádném výboru, a když jsme mohli, nedalo se po nich zas nic chtít, protože nemohli ničeho dosáhnout. Ještě horší však bylo, že jsme už téměř nemohli důvěřovat ani jeden druhému. Osobní i kolektivní čest upadla. S poctivostí se nikam nedošlo a o nějakém

oceňování podle schopností darmo mluvit. Proto většina lidí ztratila zájem o obecné věci a starala se jen o sebe a o peníze, přičemž ke špatnosti poměrů patří i to, že ani na ty peníze není dnes spolehnutí. Pokazily se vztahy mezi lidmi, ztratila se radost z práce, zkrátka přišly na národ časy, které ohrozily jeho duševní zdraví i charakter.

Za dnešní stav odpovídáme všichni, více však komunisté mezi námi, ale hlavní odpovědnost mají ti, kdo byli součástí či nástrojem nekontrolované moci. Byla to moc umíněné skupiny rozprostřená pomocí stranického aparátu z Prahy do každého okresu a obce. Tento aparát rozhodoval, co kdo smí a nesmí dělat, on řídil družstevníkům družstva, dělníkům závody a občanům národní výbory. Žádná organizace nepatřila ve skutečnosti svým členům, ani komunistická. Hlavní vinou a největším klamem těchto vládců je, že svou vůli vydávali za vůli dělnictva. Kdybychom tomu klamu chtěli věřit, museli bychom dnes dávat za vinu dělníkům úpadek našeho hospodářství, zločiny na nevinných lidech, zavedení cenzury, která zabránila, aby se o tom všem psalo, dělníci by byli vinni chybnými investicemi, ztrátami obchodu, nedostatkem bytů. Nikdo rozumný samozřejmě v takovou vinu dělnictva neuvěří. Všichni víme, zejména to ví každý dělník, že dělnictvo prakticky nerozhodovalo v ničem. Dělnické funkcionáře dával odhlasovat někdo jiný. Zatímco se mnozí dělníci domnívali, že vládnou, vládla jejich jménem zvláště vychovávaná vrstva funkcionářů stranického a státního aparátu. Ti fakticky zaujali místo svržené třídy a sami se stali novou vrchností. Spravedlivě však řekněme, že někteří z nich si tuto špatnou hru dějin dávno uvědomili. Poznáme je dnes podle toho, že odčínují křivdy, napravují chyby, vracejí rozhodování členstvu a občanstvu, omezují pravomoc i početní stav úřednického aparátu. Jsou s námi proti zaostalým názorům v členstvu strany. Ale velká část funkcionářstva se brání změnám a má dosud váhu! Má pořád ještě v ruce mocenské prostředky, zvláště na okresech a v obcích, kde jich může užívat skrytě a nežalovatelně.

Od začátku letošního roku jsme v obrodném procesu demokratizace. Začal v komunistické straně. Musíme to říci a vědět to i ti nekomunisté mezi námi, kteří odsud už nic dobrého nečekali. Je ovšem třeba dodat, že tento proces ani nemohl jinde začít.

Vždyť jenom komunisté mohli po celých dvacet let žít jakýmsi politickým životem, jen komunistická kritika byla u věcí, kde se dělaly, jen opozice v komunistické straně měla tu výsadu, že byla v doteku s protivníkem. Iniciativa a úsilí demokratických komunistů je proto jen splátkou na dluh, který celá strana má u nekomunistů, jež udržovala v nerovnoprávném postavení. Komunistické straně nepatří tedy žádný dík, patří jí snad přiznat, že se poctivě snaží využít poslední příležitosti k záchraně své i národní cti. Obrodný proces nepřichází s ničím příliš novým. Přináší myšlenky a náměty, z nichž mnohé jsou starší než omyly našeho socialismu a jiné vznikaly pod povrchem viditelného dění, měly být dávno vysloveny, byly však potlačovány. Nemějme iluzi, že tyto myšlenky vítězí teď silou pravdy. ● jejich vítězství rozhodla spíš slabost starého vedení, které se zřejmě napřed muselo unavit dvacetiletým vládnutím, v němž mu nikdo nebránil. Zřejmě musely do plné formy dozrát všechny vadné prvky skryté už v základech a ideologii tohoto systému. Nepřeceňujme proto význam kritiky z řad spisovatelů a studentů. Zdrojem společenských změn je hospodářství. Správné slovo má svůj význam, jen když je řečeno za poměrů, které jsou už správně opracovány. Správně opracované poměry — tím se u nás, bohužel, musí rozumět naše celková chudoba a úplný rozpad starého systému vládnutí, kdy se v klidu a míru na náš účet zkompromitovali politikové jistého typu. Pravda tedy nevítězí, pravda prostě zbývá, když se všechno ostatní prošťustruje! Není tudíž důvodu k národní vítězoslávě, je pouze důvod k nové naději.

Obracíme se na vás v tomto okamžiku naděje, která je však pořád ohrožena. Trvalo několik měsíců, než mnozí z nás uvěřili, že mohou promluvit, mnozí však nevěří ani teď. Ale promluvili jsme už tak a tolik se odkryli, že svůj úmysl zlidštit tento režim musíme jedinečně dokončit. Jinak by odplata starých sil byla krutá. Obracíme se hlavně na ty, kdo zatím jen čekali. Čas, který nastává, bude rozhodující pro mnoho let.

Čas, který nastává, je léto s prázdninami a dovolenými, kdy se nám po starém zvyku bude chtít všeho nechat. Vsad' me se však, že naši milí odpůrci si nedopřejí letního oddechu, budou mobilizovat své zavázané lidi a budou si už teď chtít zařídit klidné svátky vánoční! Dávejme tedy pozor, co se bude dít, snažme se tomu

porozumět a odpovídat. Vzdejme se nemožného požadavku, aby nám vždycky někdo vyšší podal k věcem jediný výklad a jediný prostý závěr. Každý si bude muset udělat své závěry, na svou odpovědnost. Společné shodné závěry je možno najít jen v diskusi, k níž je nutná svoboda slova, která je vlastně jedinou naší demokratickou vymožeností letošního roku.

Do příštích dnů však musíme jít také s vlastní iniciativou a vlastními rozhodnutími.

Především budeme odporovat názorům, kdyby se vyskytly, že je možné dělat nějakou demokratickou obrodu bez komunistů, případně proti nim. Bylo by to nespravedlivé, ale také nerozumné. Komunisté mají vybudované organizace, v těch je třeba podpořit pokrokové křídlo. Mají zkušené funkcionáře, mají konečně pořád v ruce rozhodující páky a tlačítka. Před veřejností však stojí jejich Akční program, který je také programem prvního vyrovnání největší nerovnosti, a nikdo jiný nemá žádný stejně konkrétní program. Je třeba požadovat, aby se svými místními akčními programy přišli před veřejnost v každém okrese a v každé obci. Tu náhle půjde o velmi obyčejné a dávno čekané správné činy. KSČ se připravuje na sjezd, který zvolí nový ústřední výbor. Žádejme, aby byl lepší než ten dnešní. Říká-li dnes komunistická strana, že své vedoucí postavení napříště chce opírat o důvěru občanů a ne o násilí, věrme tomu potud, pokud můžeme věřit lidem, které už teď posílá jako delegáty na okresní a krajské konference.

V poslední době jsou lidé zneklidněni, že se postup demokratizace zastavil. Tento pocit je zčásti projevem únavy ze vzrušeného dění, zčásti odpovídá faktu: minula sezóna překvapivých odhalení, vysokých demisí a opájevých projevů nebývalé slovní smělosti. Zápas sil se však jen poněkud skryl, bojuje se o obsah a znění zákonů, o rozsah praktických opatření. Krom toho novým lidem, ministrům, prokurátorům, předsedům a tajemníkům, musíme popřát čas na práci. Mají právo na tento čas, aby se mohli buďto osvědčit, nebo znemožnit. Krom toho v centrálních politických orgánech nelze dnes čekat víc. Stejně projevíly nechtě podivuhodné ctnosti.

Praktická kvalita příští demokracie závisí na tom, co se stane s podniky a v podnicích. Při všech našich diskusích nakonec nás mají v rukou hospodáři. Dobré hospodáře je třeba hledat a prosazovat.

Je pravda, že všichni jsme ve srovnání s rozvinutými zeměmi špatně placeni a někteří ještě hůř. Můžeme žádat víc peněz – které lze natisknout a tím znehodnotit. Žádejme však spíše ředitele a předsedy, aby nám vyložili, co a za kolik chtějí vyrábět, komu a za což prodávat, kolik se vydělá, co z toho se vloží do modernizace výroby a co je možno rozdělit. Pod zdánlivě nudnými titulky běží v novinách odraz velmi tvrdého boje o demokracii nebo koryta. Do toho mohou dělníci jakožto podnikatelé zasáhnout tím, koho zvolí do podnikatelských správ a podnikových rad. Jakožto zaměstnanci mohou pro sebe udělat nejlíp, když si za své zástupce zvolí do odborových orgánů své přirozené vůdce, schopné a čestné lidi bez ohledu na stranickou příslušnost.

Jestliže nelze v této době čekat od nynějších centrálních politických orgánů víc, je třeba dosáhnout více v okresech a obcích. Žádejme odchod lidí, kteří zneužili své moci, poškodili veřejný majetek, jednali nečestně nebo krutě. Je třeba vynalézat způsoby, jak je přimět k odchodu. Například: veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary pro ně do důchodu, stávka, bojkot jejich dveří. Odmítat však způsoby nezákonné, neslušné a hrubé, jelikož by jich využili k ovlivňování Alexandra Dubčeka. Náš odpor k psaní hrubých dopisů musí být tak všeobecný, aby každý takový dopis, který ještě dostanou, bylo možno považovat za dopis, který si dali poslat sami. Oživujme činnost Národní fronty. Požadujme veřejná zasedání národních výborů. K otázkám, které nechce nikdo znát, ustavujme vlastní občanské výbory a komise. Je to prosté: sejde se několik lidí, zvolí předsedu, vedou řádně zápis, publikují svůj nálezný, žádají řešení, nedají se zakřiknout. Okresní a místní tisk, který většinou zdegeneroval na úřední troubu, proměňujme v tribunu všech kladných politických sil, žádejme ustavení redakčních rad ze zástupců Národní fronty nebo zakládejme jiné noviny. Ustavujme výbory na obranu svobody slova. Organizujme při svých shromážděních vlastní pořádkovou službu. Uslyšíme-li divné zprávy, ověřujme si je, vysílejme delegace na kompetentní místa, jejich odpovědi zveřejňujme třeba na vratech. Podporujme orgány bezpečnosti, když stíhají skutečnou trestnou činnost, naší snahou není způsobit bezvládní a stav všeobecné nejistoty. Vyhýbejme se susedským hádkám, neožirejme se v politických souvislostech.

Prozrazujme fízly.

Oživený letní pohyb po celé republice vyvolá zájem o uspořádání státoprávního vztahu mezi Čechy a Slováky. Považujeme federalizaci za způsob řešení národnostní otázky, jinak je to jen jedno z významných opatření k demokratizaci poměrů. Toto opatření samo o sobě nemusí ani Slovákům přinést lepší život. Režim – v českých zemích zvlášť a na Slovensku zvlášť – se tím ještě neřeší. Vláda stranicko-státní byrokracie může trvat, na Slovensku dokonce o to líp, že jako „vybojovala větší svobodu“.

Veliké znepokojení v poslední době pochází z možnosti, že by do našeho vývoje zasáhly zahraniční síly. Tváří v tvář všem přesilám můžeme jediné trvat slušně na svém a nezačínat si. Svě vládě můžeme dát najevo, že za ní budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát, a své spojence můžeme ujistit, že spojenecké, přátelské a obchodní smlouvy dodržíme. Naše podrážděné výtky a neargumentovaná podezření musí jen ztěžovat postavení naší vlády, aniž nám pomohou. Rovnoprávné vztahy si beztak můžeme zajistit jediné tím, že zkvalitníme své vnitřní poměry a dovedeme obrodný proces tak daleko, že jednou ve volbách si zvolíme státníky, kteří budou mít tolik statečnosti, cti i politického umu, aby takové vztahy ustavili a udrželi. To je ostatně problém naprosto všech vlád všech menších států světa!

Letošního jara vrátila se nám znovu jako po válce velká příležitost. Máme znovu možnost vzít do rukou naši společnou věc, která má pracovní název socialismus, a dát jí tvar, který by lépe odpovídal naší kdysi dobré pověsti i poměrně dobrému mínění, jež jsme o sobě původně měli. Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí. V zimě se všecko dovíme. Tím končí toto naše prohlášení k dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům, vědcům, technikům a všem. Napsáno bylo z podnětu vědců.

*

Podpisy nejsou úplnou sbírkou souhlasu, nýbrž jen vzorkem z různých skupin občanstva podle toho, jak bylo koho možno zastihnout.

Literární listy, roč. 1, č. 18, 27. června 1968

POSELSTVÍ OBČANŮ PŘEDSEDNICTVU ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

Soudruzi,

píšeme vám v předvečer vašeho setkání s politbyrem ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu, na kterém budete jednat o osudu nás všech. Jako už mnohokrát v historii lidstva, bude o životní cestě miliónů rozhodovat několik mužů. Je to těžké a chceme vám to ulehčit svou podporou.

Dějiny naší země v posledních staletích jsou dějinami nesvobody. S dvěma krátkými přestávkami jsme byli odsouzeni utvářet svou národní existenci ilegálně, několikrát jsme stáli na pokraji záhuby. Proto naše národy tak horoucně pozdravily demokracii, kterou nám přineslo osvobození v roce 1918. Byla to neúplná demokracie, protože nepřinesla svým občanům politickou ani sociální jistotu. A přece to byla v první řadě dělnická třída, která ve dnech Mnichova nejkonkrétněji manifestovala své odhodlání ubránit svůj stát před zkázou. Tím dychtivěji pozdravily naše národy socialismus, který nám přineslo osvobození v roce 1945. Byl to neúplný socialismus, protože nedal svým občanům občanskou ani tvůrčí svobodu. My jsme ji však úporně hledali a začali nalézat po lednu tohoto roku.

Nadešel okamžik, kdy se naše vlast po staletích stala opět kolébkou nadějí, nikoli pouze našich. Nadešel okamžik, kdy můžeme podat světu důkaz, že socialismus je jediná skutečná alternativa pro celou civilizaci.

Očekávali jsme, že tuto skutečnost přivítá se sympatií především celé socialistické společenství. Místo toho jsme obžalováni ze zrady. Dostáváme ultimata od soudruhů, kteří každým vystoupením víc a více prokazují neznalost našeho vývoje a naší situace. Jsme obviňováni ze zločinů, které jsme nespáchali. Jsou nám podkládány úmysly, které jsme neměli a nemáme.

Visí nad námi hrozba nespravedlivého trestu, který, ať by měl jakoukoli podobu, zasáhne jako bumerang i naše soudce, zničí

naše úsilí a především tragicky poskvrní myšlenku socialismu všude na světě na dlouhou řadu let.

Soudruzi,

je vaším historickým úkolem zabránit takovému nebezpečí! Je vaším posláním přesvědčit vedoucí představitele KSSS, že obrodný proces v naší zemi musí být doveden do konce tak, jak to odpovídá zájmům naší společné vlasti i zájmům pokrokových sil na všech kontinentech.

Vše, oč usilujeme, dá se shrnout do čtyř slov:

SOCIALISMUS! SPOJENECTVÍ! SUVERENITA! SVOBODA!

V socialismu a spojenectví je naše garancie bratrským zemím a stranám, že nepřipustíme vývoj, který by ohrožoval skutečné zájmy národů, v jejichž svazku přes dvacet let čestně bojujeme za společnou věc. V suverenitě a svobodě je naopak garancie naší zemi, že se nebudou opakovat těžké chyby, které ještě před nedávnem hrozily vyústit v krizi.

Vysvětlete svým partnerům, že extrémní hlasy, které tu a tam zaznívají v našich domácích diskusích, jsou právě produktem policejné byrokratického systému, jenž tak dlouho dusil tvůrčí myšlení, až zahnal řadu lidí do vnitřní opozice. Přesvědčte je bezpočtem příkladů, že autorita strany a pozice socialismu u nás jsou právě dnes nesrovnatelně silnější než kdykoli v minulosti.

Řekněte jim, že potřebujeme demokracii, klid a čas, abychom byli lepšími socialisty a důstojnějšími spojenci než kdykoli dřív!

Prostě promluvte jménem lidu, který v těchto dnech přestal být pojmem a stal se znovu silou, jež vytváří dějiny.

Soudruzi Barbírku, Bil'aku, Černíku, Dubčeku, Koldere, Kriegle, Pillere, Rigo, Smrkovský, Špačku a Švestko, soudruzi Kapku, Lenárte a Šimone,

je možné, že ne všichni zastáváte ve všem stejný názor. Někteří z vás, přestože spoluvybojovali leden, jsou ostře kritizováni za své předlednové chyby. Takový je úděl politiků, a sedm měsíců od ledna prokázalo, že tuto kritiku nehodlá nikdo přeměnit v krevní mstu. Bylo by tragické, kdyby osobní pocity kohokoli z vás převládly nad zodpovědností, kterou v této chvíli nesete za 14361000 lidí, mezi něž bytostně patříte i vy sami.

Jednejte, vysvětľujte, ale jednotně a bez ústupků obhajte cestu, na kterou jsme vyšli a se které živi nesejdeme.

Budeme v příštích dnech s napětím hodinu od hodiny v duchu sledovat vaše jednání. Čekáme netrpělivě na vaše zprávy. Myslíme na vás. Myslete na nás! Píšete za nás osudovou stránku dějin Československa. Napište ji s rozvahou, ale především s odvahou.

Ztratit tuto jedinečnou šanci by bylo naše neštěstí a vaše hanba. Věříme vám!

Vyzýváme současně všechny spoluobčany, kteří s námi souhlasí, aby podpořili toto poselství!

V Praze dne 26. července 1968

VŠEMU LIDU ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY!

Včera dne 20. 8. 1968 kolem 23. hod. večer překročila vojska Sovětského svazu, Polské lidové republiky, Německé demokratické republiky, Maďarské lidové republiky a Bulharské lidové republiky státní hranice Československé socialistické republiky. Stalo se tak bez vědomí presidenta republiky, předsedy Národního shromáždění, předsedy vlády i prvního tajemníka ÚV KSČ a těchto orgánů.

V těchto hodinách zasedalo předsednictvo ÚV KSČ a zabývalo se přípravou XIV. sjezdu strany. Předsednictvo ÚV KSČ vyzývá všechny občany naší republiky, aby zachovali klid a nekladli postupujícím vojskům odpor. Proto ani naše armáda, Bezpečnost a Lidové milice nedostaly rozkaz k obraně země.

Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejenom všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za porušení základních norem mezinárodního práva.

Všichni vedoucí funkcionáři státu, KSČ i Národní fronty zůstávají ve svých funkcích, do nichž byli jako představitelé lidu a členů svých organizací zvoleni podle zákonů a jiných norem, platných v Československé socialistické republice.

Ústavními činiteli je okamžitě svoláváno zasedání Národního shromáždění, vlády republiky, předsednictvo ústředního výboru KSČ svolává plénum ÚV KSČ k projednání vzniklé situace.

PŘEDSEDNICTVO ÚV KSČ

Rudé právo, roč. 48, č. 231, zvláštní vydání, 21. srpna 1968

ZÁKONNÉ OPATŘENÍ

PŘEDSEDNICTVA FEDERÁLNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ
ZE DNE 22. SRPNA 1969

● NĚKTERÝCH PŘECHODNÝCH OPATŘENÍCH,
NUTNÝCH K UPEVNĚNÍ A OCHRANĚ
VEŘEJNÉHO ● POŘÁDKU

V zájmu upevnění a ochrany veřejného pořádku, který je v současné době hrubě narušován, zejména ze strany protisocialistických a protispolečenských živlů, usneslo se předsednictvo Federálního shromáždění podle čl. 58 odst. 3 ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci, na tomto zákonném opatření:

§ 1

Kdo se po nabytí účinnosti tohoto zákonného opatření

– účastní akce narušující veřejný pořádek, kdo k takové akci vyzývá nebo ji podporuje, kdo neuposlechne výzvy veřejného činitele k zachování veřejného pořádku nebo kdo k takovému neuposlechnutí jiného vybízí,

– kdo odepírá plnit povinnosti vyplývající z jeho služebního postavení nebo pracovního zařazení a ztěžuje tak úsilí o udržení veřejného pořádku či narušeného chodu pracoviště nebo kdo jiného k takovému neplnění povinností vybízí,

bude potrestán, pokud nejde o trestný čin, pro přestupek odnětím svobody až do tří měsíců nebo peněžitým trestem až do 5 000 Kčs nebo oběma těmito tresty.

§ 2

U přestupku podle par. 1 tohoto zákonného opatření, jakož i u trestných činů pobuřování podle § 100, hanobení republiky a jejího představitele podle § 102 a 103, hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele podle § 104, poškozování zájmů republiky v cizině podle § 112, útoku na státní orgán a orgán společenské organizace podle § 153 a 154, útoku na veřejného činitele podle § 155 a 156, ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele podle § 156 a, podněcování podle § 164, schvalování trestného činu podle § 165, obecného ohrožení podle

§ 179 a výtržnictví podle § 202 trestního zákona, pokud byly spáchány po nabytí účinnosti tohoto zákonného opatření osobou vyhybající se poctivé práci, a dále pro trestný čin příživnictví podle § 203 trestního zákona spáchaný po nabytí účinnosti tohoto zákonného opatření, zvyšují se horní hranice trestu odnětí svobody stanovené v zákoně o polovinu. Mimo to lze v těchto případech uložit též trest zákazu pobytu na dobu jednoho roku až pěti let.

§ 3

Rozhodovat o přestupku podle § 1 tohoto zákonného opatření, jakož i o trestných činech pobuřování podle § 100, hanobení republiky a jejího představitele podle § 102 a 103, hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele podle § 104, poškozování zájmu republiky v cizině podle § 112, ztěžování pravomoci veřejného činitele podle § 156 a, podněcování podle § 164 a, schvalování trestného činu podle § 165, dále o trestném činu výtržnictví podle § 202 a příživnictví podle § 203 trestního zákona přísluší u okresního soudu samosoudci.

Pro řízení se užije přiměřeně předpisů trestního řádu s těmito odchýlkami:

a/ přípravné řízení podle trestního řádu se nekoná; řízení před soudem se zahajuje na podkladě trestního oznámení orgánu SNB;

b/ samosoudce věc předběžně neprojednává a může jí vrátit k došetření toliko v případě, zjistí-li, že nepatří do jeho pravomoci;

c/ účast obhájce se připouští teprve v řízení před soudem;

d/ zadržení orgány SNB může trvat až tři týdny, je-li takové doby třeba k náležitému objasnění věci, zejména ke zjištění organizátorů akcí narušujících veřejný pořádek.

§ 4

Toho, kdo svou činností narušuje socialistický společenský řád a ztrácí tím důvěru potřebnou k zastávání dosavadní své funkce nebo svého dosavadního pracovního místa, lze z funkce odvolat, popřípadě s ním i okamžitě rozvázat pracovní poměr; jde-li o pracovníka, na něhož se nevztahují ustanovení zákoníku práce o rozvázání pracovního poměru, lze s ním pracovní, služební, popř. i jiný obdobný poměr propuštěním okamžitě skončit. Studenta lze

za uvedených okolností vyloučit z dalšího studia.

U učitelů vysokých a jiných škol může příslušný ministr z funkce odvolat, popřípadě i pracovní poměr okamžitě zrušit též proto, jestliže v rozporu se svými povinnostmi vychovávají svěřenou mládež proti zásadám socialistické společnosti a její výstavby.

Případný nesouhlas odborového orgánu nemá odkladný účinek.

K opatřením, která podle zákonů, statutů vysokých škol nebo fakult, vzorového řádu, pracovních řádů nebo zákoníku práce přísluší činit k okamžitému zrušení pracovního poměru nebo vyloučení ze studia orgánům škol nebo orgánům akademií věd, popřípadě jejich pracovištím, je oprávněný ministr školství nebo příslušný předseda akademie věd nebo místopředseda akademie věd pověřený k tomu vládou.

§ 5

Příslušný orgán státní správy zastaví činnost dobrovolné nebo jiné organizace nebo jejího orgánu nejvýše na dobu tří měsíců, popřípadě organizaci nebo její orgán rozpustí také tehdy, jestliže jejich činnost napomáhá narušování veřejného pořádku, šíření neklidu nebo neplnění úkolů pracoviště.

§ 6

Ustanovení § 2 odst. 3 zákona č. 126/1968 sb. a § 8 odst. 3 zák. č. 81/1966 sb., ve znění zákona č. 127/1968 sb. se zrušují.

§ 7

Toto zákonné opatření nabývá účinnosti dnem vyhlášení a platí do 31. prosince 1969.

Dr. DUBČEK vlastní rukou

SVOBODA vlastní rukou

ING. ČERNÍK vlastní rukou

Rudé právo, roč. 49, č. 198, 23. srpna 1968

Text Zákonného opatření byl v *Rudém právu* uveden zprávou ČTK následujícího znění:

Praha 22. srpna (ČTK) Předsednictvo Federálního shromáždění na své páteční schůzi projednalo vládní návrh zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku.

Předseda vlády ing. O. Černík podal předsednictvu Federálního shromáždění zprávu o zasedání vlády, která se zabývala mimořádnou situací, vzniklou z rozsáhlého vystoupení různých protisocialistických a extrémních sil v některých městech ČSR. Poslední tři dny vyvrcholila činnost protisocialistických, deklasovaných živelů a destruktivních skupin, které narušují veřejný pořádek, klidnou práci, ohrožují bezpečnost i životy občanů a poškozují veřejný majetek. Proto bylo nutno použít proti nim mocenských prostředků. Mimořádná opatření vyplývající z tohoto zákonného opatření budou použita nejen proti nim, ale i proti těm, kteří k takovým akcím vyzývají nebo je podporují.

Předseda vlády požádal předsednictvo Federálního shromáždění, aby projednalo a schválilo předložený návrh tohoto zákonného opatření na přechodnou dobu – do 31. prosince 1969.

Předsednictvo Federálního shromáždění posoudilo vládní návrh zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku a po rozpravě je jednomyslně přijalo.



OBSAH

NIKDO NEBYL SPOKOJEN: konec roku 1967
(Hospodářská a morální krize. Nejmírnější poválečný režim. ●dvolání Antonína Novotného z funkce.) 9

DO STRNULOSTI PRONIKL DÉMON ZMĚNY:

leden, únor, březen

(Alexander Dubček. První výklad lednových událostí. Případ generála Šejny. Nový prezident. Změny ve státním vedení.) 21

OPOJENÍ SVOBODOU: duben, květen

(Zrušení cenzury. Vady na kráse. Nové zájmové organizace. Akční program KSČ. Hospodářská reforma. ●dložení voleb.) 32

OHROŽENÍ: červen, červenec

(Jednota domácích a zahraničních odpůrců. První náznaky intervence. Vojenské manévry na čs. území. Zešílená protičeskoslovenská kampaň. Varšavský dopis. Zbraně na Sokolovsku. Setkání v Čierné a Bratislavě.) 52

KAINOVA BRATRSKÁ POMOC: srpen

(Příprava invaze. Vstup vojsk. První oběti. Internace vedoucích představitelů. Scénář invaze. Jednoznačný postoj obyvatel. Mezinárodní aktivity. Jednání v Moskvě. Moskevský protokol.) 71

BYLI JSME S VÁMI, BUĎTE PŘECE S NÁMI!:

září, říjen

(●hlas invaze. Byl Srpen nutný? Ústupky ve jménu odchodu cizích vojsk. Smlouva o pobytu vojsk.) 97

KONEC ILUZÍ: listopad, prosinec

(Život po Srpnu. Znamky rozkladu. Živelné demonstrace a stávková studentů. Boj o Josefa Smrkovského.) 112

VLASTNÍ CESTOU: leden až duben 1969

(Jan Palach. Vytváření nezávislých struktur. Podnikové rady pracujících. Všeodborový sjezd. Nové stranické vedení.) 127

PŘÍLOHY

23. ledna 1986. - Článek J. Smrkovského „●č jde?“ 140

27. června 1968. - Manifest Dva tisíce slov 143

26. července 1968. - Poselství občanů předsednictvu ÚV KSČ 143

21. srpna 1968. - Prohlášení předsednictva ÚV KSČ 152

22. srpna 1969. - Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění





JIŘÍ VANČURA, narozen roku 1929. Vystudoval historii na Univerzitě Karlově v Praze a poté působil jako nakladatelský redaktor a novinář v oblasti historie a vnitropolitické problematiky – v letech 1961–1964 také v deníku *Mladá fronta*. Od ledna 1970 do konce roku 1989 pracoval jako dělník v geologickém průzkumu. Přitom byl činný v občanských iniciativách a publikoval v nezávislém a zahraničním tisku. Zpracoval několik historických námětů a této činnosti se věnoval i nadále.

V prvním vydání této publikace, které vyšlo roku 1988 v NSR, byl autor uveden pod pseudonymem Miroslav Synek.

AUTOROVA POZNÁMKA K DRUHÉMU – PRAŽSKÉMU – VYDÁNÍ

... uplynulo půldruhého roku, a stalo se, co by napříště mělo být osudem každé knížky: vychází v zemi, kde byla napsána a kde žijí čtenáři, pro které byla napsána.

Původní text vznikl koncem roku 1977. Mnozí jsme tenkrát cítili, že nestačí jen podepsat Chartu 77, veřejně se přihlásit k jejím demokratickým zásadám, ale že pro uskutečnění těchto ideálů musíme konkrétně pracovat. Každý hledal své místo, a někteří je našli tam, kde otázky vznášené nastupující generací narážely na bariéry tzv. normalizace.

Mezi náměty, které přitahovaly pozornost a zároveň byly spoutané oficiálním mlčením nebo dezinformací (například občasnými pamětnickými výlety Vasilu Biľaka), patřil rok 1968. K zaplnění této mezery byla proto napsána kronika „Pražského jara“, programově oproštěná od agitačních záměrů, oslavné nekritičnosti a nostalgie aktivního účastníka. Nebyl ovšem skrýván autorův názor: rok 1968 je výraznou, pozitivní kapitolou československých novověkých dějin, a jeho násilné potlačení značně poškodilo vývoj naší země i celé střední a východní Evropy. Dodejme ještě, že k mladým lidem tehdy nepřicházel samizdatový rukopis, ale mluvené slovo rozšířené na magnetofonových páskách. Text (a nejen tento text) interpretoval do mikrofonu Pavel Zátka, pracovník Mladé fronty.

Po dalších deseti letech vstoupily na společenskou scénu nové ročníky, které už s „Pražským jarem“ nespojovalo ani vlastní dětství. Dychtivost nových dvacetiletých nebyla kupodivu o nic menší než zájem jejich předchůdců, a tak vyvstala otázka „reedice“.

Protože se časy poněkud zlepšily a ani lidé se už tolik nebáli, stálo za úvahu, zda by nebylo možné vrátit se k písemné či dokonce k tištěné podobě, schopné uspokojit větší počet zájemců. Doba se změnila i v tom, že v NSR vzniklo a rozkvétalo Československé dokumentační středisko nezávislé literatury. Toto „ideodiverzní centrum“, jak je s elegancí sobě vlastní nazývaly vnitro-straničké orgány, vykonalo a stále vykonává pro nezávi-

slohu československou kulturu tolik práce, že i pouhá její charakteristika přesahuje možnosti těchto řádek.

Spolupráce s Čs. dokumentačním střediskem pro mne znamenala víc než jen nalezení vydavatele. Vedoucí Střediska, český historik Vilém Prečan, mne přiměl, abych původní text rozšířil, neskončil ho srpnem 1968, ale teprve zánikem „Pražského jara“ v dubnu 1969. Příběh tím získával novou dimenzi. Nemůže už být chápán jen jako slavné vzepětí českého a slovenského lidu, ukončené násilným zásahem tanků, tedy jako příběh o tom, kterak jsme chtěli, ale nesměli. V nové podobě je to i příběh o našich vlastních omylech, o našem selhání – a to je pro přítomnost jistě cennější než pouhá hrdinská epopěj. Za tento posun přinášející novou kvalitu vděčím původnímu editorovi V. Prečanovi, stejně jako jsem vázán díkem za odbornou jazykovou redakci spisovateli Milanu Uhdemu; o jeho tehdejší účasti jsem se dověděl teprve v těchto dnech.

*

Text obsažený na následujících stránkách vznikl na jaře 1988 a od té doby nebyl měněn. Pokud měla být využita fotosazba, kterou pro urychlení pražského vydání zapůjčilo Čs. dokumentační středisko, nebyly korektury účelné. To však není jediný a ani hlavní důvod, proč text zůstal beze změny.

Bylo by samozřejmě vhodné i lákavé aktualizovat odstavce věnované postoji Sovětského svazu k srpnové intervenci, nabízí se úprava některých dalších, nepodstatných formulací, přesto ke změnám v textu nedošlo.

Přiznám se, že tu svou roli sehrála i jistá pýcha a snaha o demonstraci postoje: můj – náš – názor na období 1968 – 1969 je dnes stejný jako před rokem nebo před deseti lety. Ve dnech, kdy tolik lidí tak náhle prohlédlo, bude snad tento soukromý vzdor pochopen. Postoje mohou měnit vlády, občané by však měli stát za pravdou, kterou poznali.

Ale již dosti slov. Jak kdysi poznamenal Karel Michal, výborný český spisovatel, který tíhu normalizace nepřežil:

„Vejde bylo sneseno, nač ještě kvokat?“